

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ



Τό
σκάνδαλο
ποιό
σκάνδαλο;

Μηνιαία Έπιθεώρηση • τεύχ. 117 • Ίαν. 1992 • δρχ. 500

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επιθεώρηση
Κέκροπος 2, 10558
τηλ. 3239645

	5	Τίς δά πταίει αὔριο;
Βάσω Κιντῆ	6	Ἡ Ἀριστερά, «ὀράματα» καί κοινοτυπίες
Ἄγγελος Ἐλεφάντης	7	Δημοψηφίσματα καί χειραγωγήσεις
Παντελής Μπουκάλας	10	Δηλώσεις νέου τύπου
Ἄγγελος Ἐλεφάντης	11	Τό πιό ἐπικίνδυνο σενάριο
Γιῶργος Καρρᾶς	12	Τό κενό περί πρακτέου αἰσθημα
Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος	14	Τά Βαλκάνια καί ἡ νέα ἐθνική παραζάλη
Ἄγγελος Ἐλεφάντης	18	ΕΣΣΔ: αὐτό τό σπίτι ποιός δά τό πάρει;
Φρέντρικ Τζαίημσον	24	Μεταμοντερνισμός καί ἀγορά
Ἄνδρέας Πανταζόπουλος	30	Ἀλγερία: ἰσλαμισμός ἢ δημοκρατία;
Μαξίμ Ροντενσόν	32	Ὁ μαρξισμός καί τό ἔθνος
Νένη Πανουργιά	38	Ὁ ρατσιστικός λόγος στήν Ἑλλάδα: ἰθαγενεῖς στοχασμοί
Γιῶργος Μαργαρίτης	44	Ἡ σκοτεινή πλευρά τῶν ἐθνικῶν θριάμβων
Μελίνα Σεραφετινίδου	48	Τό ζήτημα τῆς ἀκαδημαϊκῆς ἐλευθερίας
Πιέρ Μπουρντιέ	52	Δέν ὑπάρχει πραγματική δημοκρατία χωρίς πραγματική ἐξουσία ἀντικριτικῆς
Ἄρης Μπερλῆς	55	Ἡμερολόγιο μιᾶς ἀνέφικτης μεταμέλειας
Λευτέρης Πανούσης	58	Ἄμπράζας
Πάνος Μουλλάς	62	Ὁ φίλος μας ὁ Τόλης Καζαντζῆς
Ἡλίας Κανέλλης	63	«Τό μετέωρο βῆμα τοῦ πελαργοῦ»: συγκίνηση ἢ ἐντυπωσιοθηρία;
Βιβλία πού λάβαμε	65	Ματιές στά περιοδικά
	66	Ἀπό τίς νέες ἐκδόσεις

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ: Χάρης Γολέμης, Κώστας Γαβρόγλου, Λάκης Δεδουσόπουλος, Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καθουριάρης, Γιῶργος Καρρᾶς, Γιάννα Κατσιαμπούρα, Διονύσης Καυάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κιντῆ, Παῦλος Κρέμος, Δημήτρης Κυριάτας, Σταῦρος Λιθαδάς, Γιῶργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Ἀριστείδης Μπαλτᾶς, Παντελῆς Σπ. Μπουκάλας, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Ἄνδρέας Πανταζόπουλος, Νίκος Πολίτης, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, Βούλα Τσινόρεμα

ΕΚΔΟΤΗΣ: Ἄγγελος Ἐλεφάντης. **ΕΚΤΥΠΩΣΗ:** Θανάσης Γκόνης, Χαρ. Τρικούπη 18, τηλ. 3620383. **ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ:** Νίκας, Ἀγ. Σοφίας & Καλλιπόλεως 53-55, τηλ. 7653483. **ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ - ΜΟΝΤΑΖ:** Τάσος Εὔσταθίου. **ΦΩΤΟΣΥΝΘΕΣΗ:** Γεωργία Μπαρούδου, Ἀλίκη Πελεκάνου. **ΔΙΟΡΘΩΣΗ - ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:** Γιάννα Κατσιαμπούρα.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: ἐτήσια (12 τεύχη) 5.000 δρχ., ἐξαμηνιαία (6 τεύχη) 2.500 δρχ., φοιτητική (12 τεύχη) 3.000 δρχ. **ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ:** Εὐρώπης, ἐτήσια (12 τεύχη) 6.000 δρχ., Εὐρώπης ἐξαμηνιαία (6 τεύχη) 3.000 δρχ., ΗΠΑ, Καναδά, Αὐστραλίας (12 τεύχη) 7.000 δρχ.

Ἰανουάριος 1992 • τεύχος 117 • δρχ. 500

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ 3

Τίς δά πταίει αύριο;

Δέν είναι πλέον ύπόδεση ούτε θερμοκέφαλων τυχοδιωκτῶν ούτε άναχρονιστικῶν νοσταλγῶν τῶν χαμένων πατρίδων ούτε άκροδεξιῶν σοβινιστῶν δέν είναι πλέον ή συμβατική έθνικοφροσύνη ή ό νυσταλέος έθνοκεντρισμός τῶν τελετουργιῶν. Είναι ή ίδια ή έξωτερική πολιτική τοῦ ελληνικοῦ κράτους πού φορεῖ τόν μανδύα τοῦ έθνικισμοῦ, μ' αὐτόν περιφέρεται κι αντίστοιχα συμπεριφέρεται. Είναι, άκόμη, τά έθνικιστικά λόμπυ καί τῶν δύο μεγάλων κομμάτων πού έξωθοῦν στήν έθνικιστική πολιτική καί κρατοῦν σέ όμηρία τήν έθνική πολιτική. Είναι οί αντίφάσεις αὐτοῦ τοῦ μικρομέγαλου έθνικισμοῦ πού έξωθοῦν σέ λεονταρισμούς καί επικίνδυνες άσυναρτησίες.

Είναι τέλος, τό χειρότερο, τά άπειρα δείγματα έθνικιστικῶν έξάρσεων καί σοβινιστικῶν παραληρημάτων πού διαβρώνουν καθημερινά τό φρόνημα τοῦ κόσμου καί άναδεικνύουν τόν έθνικισμό κυρίαρχη ιδεολογία: μ' αὐτήν νά ζήσουμε τά χάλια μας, αὐτή νά μᾶς προσφέρει παραμυθία, αὐτοσυνείδηση, αὐτή δηλαδή νά μᾶς σπρώξει σέ καταστροφικούς τυχοδιωκτισμούς.

Προσκολλημένη ή έξωτερική πολιτική άποκλειστικά στόν άξονα 'Αθήνας-Βελιγραδίου γιά ν' άποτρέψει τή δημιουργία αὐτόνομου μακεδονικοῦ κράτους, έρχεται σέ κατάφωρη αντίθεση καί μέ τήν 'Αλβανία καί τήν Τουρκία καί τή Βουλγαρία καί —μελλοντικά— μέ τήν ίδια τή Σερβία καί μέ τούς λαούς τῶν χωρῶν αὐτῶν πού δέν τούς έχει πιάσει στό σύνολό τους έθνικιστική ύστερία. Δέν είναι όλοι όπαδοί τῆς πολιτικῆς τῆς χειροβομβίδας. Η έξωτερική πολιτική τῆς 'Ελλάδας αντί νά φτιάχνει φίλους δημιουργεῖ έχθρούς, άκόμη καί στήν ΕΟΚ. Τυφλωμένη άπό τίς ύποδείξεις τοῦ δικομματικοῦ έθνικιστικοῦ λόμπυ πού τήν καθοδηγεῖ, άναγορεύει σέ κύριο πρόβλημα τή μή άναγνώριση τῶν «Σκοπιανῶν», όπως τούς λένε, αν τολήσουν στό όνομα τῆς χώρας νά βάλουν τή λέξη Μακεδονία όπως έχουν δικαίωμα νά τό πράξουν αν τό επιθυμοῦν. "Όλο καί πιό συχνά άκούγονται τά περι διαμελισμοῦ τῶν Σκοπιῶν, τά περι «στρατιωτικῶν πιέσεων» — βλέπε στρατιωτική εισβολή καί κατάκτηση γειτονικῆς χώρας, όλο καί πιό ώμά έκδηλώνονται οί όρέξεις γιά τή Βόρειο 'Ηπειρο.

Ο επίσημα στεγασμένος εν τῆ Βουλῆ πολιτικός κόσμος σιωπᾶ ή συνεργεῖ. Η 'Αριστερά σιωπᾶ. Οί πνευματικοί άνθρωποι, μέ ελάχιστες εξαιρέσεις, σιωποῦν όταν δέν είναι αὐτοί πού ρίχνουν λάδι στή φωτιά. Οί κοινωνικοί φορεῖς σιωποῦν, τά FM καί τά τηλεοπτικά κανάλια χοροστατοῦν, ή άνοησία τῶν λίγων συναγωνίζεται τήν άδιαφορία τῶν πολλῶν.

Δέν έχουν νόημα οί παραινέσεις. "Όπως δέν δά έχουν νόημα, αύριο, οί όλοφυρμοί κι οί κοπετοί ούτε εκείνο τό άγωνιώδες έρώτημα «τίς πταίει», κατόπιν έορτῆς. Σήμερα πταίει όποιος πταίει. "Όποιος δηλαδή σιωπᾶ.



Φίλοι συνδρομητές,

Ανανεώστε τίς συνδρομές σας. "Όπως γράγαμε καί στό προηγούμενο τεῦχος πάνω άπό 300 συνδρομές δέν έχουν ανανεωθεί, υπάρχουν πολλές πού έχουν λήξει έδῶ καί μῆνες. Τουλάχιστον είδοποιεῖστε μας νά σταματήσουμε τήν άποστολή τοῦ περιοδικοῦ γιατί άκόμη καί τά γραμματόσημα κοστίζουν.

Τό Βῆμα τῆς 12ης Ἰανουαρίου 1992 ἡ Μαρία Δαμανάκη προσπαθεῖ νά μᾶς ἐξηγήσει γιατί ἔχει λόγο ὑπάρξεως ἡ Ἀριστερά. Αὐτό πού ἀναμένει κανεῖς εἶναι ἡ ἀπαρί-

θμηση τῶν λόγων πού στηρίζουν τό ἀληθές τοῦ ἰσχυρισμοῦ τῆς Μαρίας Δαμανάκη καί οἱ ὅποιοι προφανῶς προορίζονται νά πείσουν τελικῶς ἐμᾶς.

Ἄντ' αὐτοῦ λαμβάνουμε ἕνα θλιβερό κείμενο ἀσυναρτησιῶν περί «σοβιετικοῦ κομμουνισμοῦ» (νέο μοντελάκι), περί Κοινοπολιτείας καί τῆς βιωσιμότητάς της, περί ἐπιστήμης πού ἀλλάζει τήν ἀνθρώπινη συνείδηση, περί ἀνθρώπινης ψυχρῶσυνθεσης καί ἀνθρώπινης ὑπαρξης, περί «ὄνειροπόλου Γκορμπατσώφ», γκιλοτίνας, Ναπολέοντα καί Στάλιν. Ἡ κατάληξη τοῦ κειμένου εἶναι τό πομφολυγῶδες συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀνθρώπινη σκέψη θά ἀνιχνεύσει νέα ὄραματα, τῶν ὁποίων ἡ Ἀριστερά θά ἀποτελέσει τόν φορέα. Δηλαδή, φώτισέ μας, Παναγία μου, δῶσε μας, Μεγάλη ἡ Χάρη Σου, ἕνα ὄραμα νά ἔχουμε νά πορευόμαστε! Κάνε ἐσύ τό θαῦμα σου κι ὕστερα πιάνουμε ἐμεῖς δουλειά, νά τά κάνουμε —ὡς συνήθως— λιάδα! Καί εἴμαστε τόσο συγχροτημένοι! Νά, ἄκουσε: «Ἡ ἀνάγκη νά ὑπερβεῖ ἡ σημερινή οὐτοπία τό ὄραμα τῶν ἐπαναστάσεων τοῦ 1789 καί τοῦ 1917 εἶναι ἡ ἀπαίτηση τῆς ἐποχῆς». Ὁ ἐξακοντισμός στό χῶρο τῆς ἀερολογίας ἄγγιξε τήν ἀποθέωση. Ἔργο τῆς Ἀριστερᾶς, ἡ περιποίηση τῆς οὐτοπίας. Προσέξτε: «τά ἱστορικά ὄρια τοῦ ὄραματος», «νέα ὑποκείμενα μέ δικές τους ἀπαιτήσεις στήν οὐτοπία», «τό ὄραμα τοῦ 1789, τό ὄραμα τοῦ 1917, τό ὄραμα τῆς ἀνθρωπότητος τοῦ 2000».

Ἔτσι ἀντιλαμβάνονται ἐαυτούς. Μικρούς, ἀνίσχυρους, ταπεινούς ἀλλά συνάμα σπουδαιοφανεῖς πιστούς ἐνός «μεγάλου μύθου», ἐνός «παγκόσμιου ὄραματος», ἐνός παραμυθιοῦ. Ναι, ναι, λένε οἱ καλοὶ χριστιανοί. Ἡ σωτηρία δέν εἶναι ἐπί τῆς γῆς. Εἶναι στούς οὐρανοῦς. Εἶναι τό ἰδεατό, ἡ οὐτοπία. «Στήν πορεία πρὸς τό ἰδεατό (θά πράξουμε) τό ἀναπόφευκτο ἔργο τῆς κριτικῆς ἔστω κι ἂν τό ἀσκοῦν μειοψηφίες». Εὐτυχῶς πού καταδίκασαν καί ξεμπερδεψαν, ὡς συνεπεῖς ἀνανεωτές, μέ τίς τελεολογίες. Ἄς εἶναι. Νά ἔξεραν τουλάχιστον τί ἐπικρίνουν, νά εἶχαν κάτι νά ποῦν! Πάλι ὑπομνήματα στήν Παναγία γιά τό νέο ὄραμα. Ἄς τά λάβει ὑπόψη Τῆς τώρα πού ἐτοιμάζει τή μαγιά: Τό νέο παγκόσμιο ὄραμα «ὀφείλει (sic) νά θέσει σέ νέες βάσεις τίς σχέσεις τῆς Εὐρώπης μέ τίς ΗΠΑ, τήν Ἰαπωνία, ἀλλά κυρίως μέ τόν Παγκόσμιο Νότο», «...νά συνθέσει τίς σύγχρονες ἀντιθέσεις σέ μιά προοπτική πέρα ἀπό τό 1789 καί τό 1917, τοποθετώντας τίς ἀρχές τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ἰσότητος στά νέα τους ὄρια σέ μιά συνεχή ἀλληλοτροφοδοσία μέ τά νέα ὑποκείμενα πού ἀναδεικνύουν τά παγκόσμια προβλήματα» (ὠραῖο αὐτό, ὅσο πῖο βαρύγδουπο τόσο πῖο κενό!).

Ἡ Ἀριστερά, «ὄραματα» καί κοινοτυπίες τῆς Βάσως Κιντῆ

Ἡ «νέα σκέψη», ἡ ὁποία διά ἐπιφοιτήσεως θά ἐμφυτευθεῖ στούς ἀνθρώπους καθῶς θά ὄνειρευονται, «ὀφείλει (κι αὐτή;) νά ἀντιμετωπίσει τά θέματα πού προκύπτουν ἀπό τήν ἀνάγκη νά

ὑπάρξουν νέα συλλογικά συστήματα διεθνούς ἀσφάλειας στή νέα διεθνή σκηνή». Καί μήν παραλείψεις, Παναγία μου, τίς «θετικές μέν, ἀλλά ἀνεπαρκεῖς ἀποφάσεις τοῦ Μάαστριχτ!» «Νέα σκέψη», «νέα ἀνθρώπινη συνείδηση» πού κατασκευάζει ἡ ἐπιστήμη! Ἄν δέν ἦταν τόσο κενά, θά ἔπρεπε νά μᾶς πιάνει τρόμος. Brave new world!

Ἄντι ἀνησυχία, κούραση μᾶς προκαλοῦν. Καί κάποια ἐκπληξη γιά τό μέγεθος τῆς πολιτικῆς ἀφέλειας, κενολογίας καί μικρομεγαλισμοῦ πού διαθέτουν. Πέστε μας, ἐπιτέλους, γιατί λοιπόν ἔχει ἀκόμη ἡ Ἀριστερά λόγο ὑπάρξεως; «Γιατί θά ὑπάρξει τό ὄραμα». Καί γιατί θά ὑπάρξει τό ὄραμα; «Γιατί πάντα θά ὑπάρχουν ἀνθρώποι πού θά σκέφτονται, θά κρίνουν καί θά ὄνειρευονται». Καί πῶς εἴμαστε τόσο βέβαιοι γι' αὐτό; «Γιατί ἡ ἱστορία δέν τελειώσε» —νά ἔναι καλά ὁ Φουκουγιάμα πού πρόσφερε καί μιά βεβαιότητα! Καί γιατί δέν τελειώσε ἡ ἱστορία; «Γιατί εἶναι πῖο πολύπλοκη, τραχιά καί ἀντιφατική ἀπό ὅσο ὀρισμένοι νομίζουν» —πολύ ἐπεξηγηματικό αὐτό, πράγματι. Ἄντι ὅμως ὅσο τό «Ἡ ἀνθρωπότητα στήν ἱστορική της διαδρομή πέρασε ἀπό σκοτάδια καί οἱ φωτεινές περίοδοι δέν κράτησαν γιά πάντα. (...) Ἡ ἱστορία προχώρησε καί προχωρεῖ». Μαθητική ἔκθεση ἰδεῶν, συνθλιμμένη ἀπό τούς ὀγκόλιθους τῶν τελεολογικῶν νομοτελειῶν πού ἀπαρασάλευτοι κατοικοῦν τό πνεῦμα τῶν πρώην κομμουνιστῶν τοῦ Συνασπισμοῦ. Τί νά συζητήσεις σοβαρά; Τήν παιδαριώδη στή θεωρία καί πραγματιστική στήν ἐφαρμογή ἀντίληψη περί πολιτικῆς; Τίς ἀνευ περιεχομένου, ἐκτός τόπου καί χρόνου φράσεις τους, αὐτές πού λέγονται ἀπό συνήθεια, ἀπό τήν κεκτημένη ταχύτητα τῆς πολυλογίας; Τί νά σχολιάσεις στή φράση «στήν ἐποχή μας ἡ ἔννοια τοῦ πολίτη τοῦ κόσμου εἶναι πῖο ζωντανή ἀπό ποτέ καί ἡ παγκοσμιότητα τοῦ ὄραματος οὐσιαστικό γεγονός»; Τώρα, πού μαίνεται ὁ ἐθνικισμός, σκέφθηκαν ὅτι εἶναι ζωντανή ἡ ἔννοια τοῦ πολίτη τοῦ κόσμου; Τώρα, πού ὄλοι φέρνουν στήν ἐπικαιρότητα τόν ρομαντισμό, αὐτοὶ θυμήθηκαν τόν Διαφωτισμό, τόν ὁποῖο, ὑποθέτω, θέλουν μάλιστα νά ὑπερβούν ὡς ἀνήκοντα στό ὄραμα τοῦ 1789; Καί τί εἶναι αὐτό τό «οὐσιαστικό γεγονός» τῆς παγκοσμιότητας τοῦ ὄραματος; Ἐλεος! Ἄν ἔχετε κάτι νά πεῖτε σέ μᾶς ἐδῶ, ὄχι γιά τό ὑπερπέραν, ἀλλά γιά μᾶς στήν Ἑλλάδα καί στά Βαλκάνια τώρα, ἂν ξέρετε τίποτε περισσότερο ἀπό τό νά συστήνετε νηφαλιότητα, ἐθνικά συμβούλια καί ἐπιτροπές (στίς ὁποῖες, ἐφόσον δημιουργηθοῦν, μπορεῖ κάποτε ἴσως νά πεῖτε τίς θέσεις σας τίς ὁποῖες, γιά ἀνεξήγητους λόγους, διστάζετε νά ἐξηγήσετε ἐνώπιόν μας), πεῖτε το, ἐπιτέλους.

Δημοψηφίσματα καί χειραγωγήσεις

τοῦ Ἀγγελου Ἐλεφάντη

○ Συνασπισμός θέλει
νά εἶναι ὀργάνωση
δημοκρατική, φτιά-
χτηκε στό ὄνομα
τῆς δημοκρατίας, οἱ
συνιστῶσες του εἶ-
ναι φανατικές γιά
δημοκρατία. Μάλι-
στα δύο ἀπ' αὐτές, οἱ

κυριότερες (καί οἱ μόνες), ἔφυγαν ἀπό κομμουνι-
στικά κόμματα (στά ὁποῖα εἶχαν θητεύσει μέ λαμ-
πρές καί ἀξέχαστες δημοκρατικές ἐπιδόσεις, τό θυ-
μούνται καλά ὅλοι ὅσοι τίς γνώρισαν ἀπό κοντά
διότι δέν ἄντεχαν τά ἀντιδημοκρατικά θέσμια τοῦ
δημοκρατικοῦ συγκεντρωτισμοῦ, τή μονολιθικό-
τητα, τά καπελώματα τῆς ἡγεσίας. Κι ἔτσι, αὐ-
τοί οἱ φανατικοί τῆς δημοκρατίας, ἀπό τότε πού
συνασπίστηκαν, διδαγμένοι ἀπό τήν πικρή πείρα
τοῦ παρελθόντος καί ἀποφασισμένοι ποτέ πιά νά
μὴν δοθεῖ ἀφορμή νά κατηγορηθεῖ ἡ Ἀριστερά γιά
ἀντιδημοκρατικές πρακτικές καί μεθοδεύσεις, στυ-
βουν καί ξαναστύβουν τό μυαλό τους γιά νά ἐκπο-
νήσουν καί νά βάλουν στήν πράξη νέους, πραγμα-
τικά δημοκρατικούς, θεσμούς ὥστε νά μὴν φαλ-
κιδεῦεται ἡ βούληση τῶν μελῶν. Τί τάσεις, τί
ρεύματα, τί δημόσια κι ἀδέσμευτη ἔκφραση τῆς
προσωπικῆς ἀποψῆς, τί διαφάνεια, τί ἀνοχή γιά
τήν ἀποψη τοῦ ἄλλου, τί δικαιώματα καί κατο-
χυρώσεις τῆς μειοψηφίας. Τά πάντα γιά τή δη-
μοκρατία, διότι ἡ δημοκρατία δέν εἶναι μόνον μέ-
σον ἀλλά καί αὐτοσκοπός. Δέν ἔφταναν ὅμως αὐ-
τά· χρειαζόταν καί κάτι ἄλλο γιά νά λαμπρυνθεῖ
τό δημοκρατικό πνεῦμα. Καί βρέθηκε: ὁ θεσμός
τοῦ δημοψηφίσματος. Ἕνας θεσμός τόσο δημο-
κρατικός ὅπου μπορεῖ — «φανταστική» βέβαια ἡ
περίπτωση — 10.000.001 ψηφοφόροι νά ἀποφα-
σίζουν ὅτι πρόεδρος μιᾶς δημοκρατικῆς πολιτείας
θά εἶναι ὁ τάδε κι ὄχι ὁ δείνα, τόν ὁποῖο προτιμοῦ-
σαν 10.000.000 ἄλλοι ψηφοφόροι τῆς ἴδιας χώ-
ρας. (Παράδειγμα πρόσφατο ὁ Ζέλεφ στή Βουλ-
γαρία, πού ἐξελέγη πρόεδρος μέ λίγες χιλιάδες ψή-
φους παραπάνω ἀπό τόν ἀντίπαλό του).

○ δημοκρατικός Συνασπισμός διενέργησε δημο-
ψήφισμα τίς προάλλες γιά ν' ἀποφασίσουν τά
μέλη του ἂν θέλουν ἡ ὀργάνωσή τους νά μετατρα-
πεῖ σέ ἐνιαῖο κόμμα. Τό ζήτημα σοβαρό, τό μέ-
σον στό ὕψος τῶν περιστάσεων, γι' αὐτό καί ἡ πρό-
εδρος Δαμανάκη ἀπήχθη συγκινητική ἔκκληση
στά μέλη τοῦ Συνασπισμοῦ νά συμμετάσχουν στό
δημοψήφισμα μαζικά. Τό θέμα ἄλλωστε εἶχε συ-
ζητηθεῖ, ὅλοι ἤξεραν ὅλα, ὅλοι μποροῦσαν νά μορ-

φώσουν γνώμη ἐκτιμών-
τας τά ὑπέρ καί τά κατά.
Καί ὅπως ἀνακοινώθηκε,
στό δημοψήφισμα ἔλαβαν
μέρος 23.000 μέλη, περισ-
σότερα ἀπό ὅσα εἶχαν πά-
ρει τήν κάρτα τοῦ Συνα-
σπισμοῦ. Ἡ συντριπτική
πλειοψηφία ἀποφάνθηκε
ὑπέρ τῆς μετατροπῆς τοῦ

Συνασπισμοῦ σέ ἐνιαῖο κόμμα. Τόσο ἡ μαζικότη-
τα τῆς συμμετοχῆς ὅσο καί ἡ ὠριμότητα τῆς ἐτυ-
μηγορίας χαιρετίστηκαν ἀπό τήν ἡγεσία τοῦ ΣΥΝ
ὡς ἐλπιδοφόρο μήνυμα μέσα στήν κατῆφεια τῆς
πολιτικῆς ζωῆς. Ἦταν, εἶπαν, μιᾶ δημοκρατική
ἀναλαμπή μέσα στίς σιδερόφραχτες ἱεραρχίες καί
τούς πολτοποιητικούς μηχανισμούς τοῦ δικομμα-
τισμοῦ, διότι ἐδῶ ἡ διαδικασία καί τό ἀποτελέ-
σμα ἀντιπροσωπεύουν τή βούληση τοῦ λαοῦ τοῦ
Συνασπισμοῦ, χωρίς στραγγαλισμούς, διαμεσο-
λαβήσεις καί νοθευτικές ἀντιπροσωπεύσεις. Μέ τό
δημοψήφισμα καταγράφεται αὐτό πού ἤδη ἦταν
γραμμένο στά τρίσβαθα τῆς κομματικῆς ψυχῆς.
Ἔγκυρο λοιπόν τό ἀποτέλεσμα μπροστά στό ὁποῖο
οἱ μειοψηφήσαντες καί οἱ ἐτερόδοξοι πρέπει νά ὑπο-
ταχθοῦν.

Κι ὡστόσο δέν εἶναι ἀθῶα καί οὐδέτερη ἡ μορφή
δημοψήφισμα πού παρουσιάζεται ὡς πεμπτου-
σία τῆς δημοκρατικότητος. Κάτω ἀπό τήν γυα-
λιστερή της ἐπιφάνεια καί τήν ἀφοπλιστική λογι-
κή της κρύβεται ὁ πανάρχαιος μηχανισμός τῆς χει-
ραγωγῆς, τῆς ἰσοπέδωσης τῶν νοημάτων, τῶν
προσωπικῶν ἀναγκῶν καί βιωμάτων, ὁ μηχανι-
σμός ἐκεῖνος πού ἕνα αἶτημα ποιότητας καί δια-
φορᾶς, ἔρευνας καί συζήτησης, μιᾶ κατάσταση σύγ-
κρουσης κι ἀντίθεσης μετατρέπονται σέ ἀπλοποι-
ητικές ταυτότητες καί μετρήσιμες ποσότητες, σέ
μιᾶ λογική ἀριθμοῦ: «...ἔλαβον». Καί ἡ λογική
τοῦ ἀριθμοῦ λέει ὅτι ὁ μεγαλύτερος ἀριθμός εἶναι
πάντα σωστότερος ἀπό τόν μικρότερο ἀριθμό, τό
μεγαλύτερο ποσοστό εἶναι πάντα λογικότερο ἀπό
τό μικρότερο ποσοστό, τό μεγαλύτερο σπίτι, χω-
ράφι, κεφάλαιο, κόμμα εἶναι πάντα σοφότερο ἀπό
τό μικρότερο σπίτι, χωράφι, κεφάλαιο, κόμμα.
Σοφότερο καί ἀγιότερο καί τιμιότερο. Καί τιμιό-
τερο πάντων, στήν προκειμένη περίπτωση, εἶναι
ἡ κομματική πατρὶς τοῦ ΣΥΝ, πού τώρα πλέον
θά ἐδράζεται στήν εὐρεία ἐπιφάνεια τοῦ μεγάλου
ἀριθμοῦ, στή λογική τοῦ συντριπτικοῦ ποσοστοῦ
πού συνιστᾷ πραγματικότητες καί ὡς γνωστόν ὅ,τι
εἶναι πραγματικό εἶναι καί λογικό. Ἄν πάνω στό

ἐγγελιανό σόφισμα ἐδράζεται ὅλη ἡ σύγχρονη πραγματικότητα τοῦ κράτους καί τοῦ κρατισμοῦ, στήν περίπτωση τοῦ ΣΥΝ νομιμοποιεῖ μιά διαδικασία χειραγώγησης. Γιά τήν ἐξουσία βλέπουμε ἀργότερα· τώρα προέχει ἡ κομματική ἐξουσία.

Ὁ μηχανισμός τῆς χειραγώγησης στήν περίπτωση τοῦ κομματικοῦ δημοψηφίσματος δέν εἶναι ἴδιος μ' ἐκείνους πού σφράγισαν καί στρέβλωσαν τήν ἱστορία τῆς κομμουνιστικῆς Ἀριστερᾶς. Ἐδῶ δέν ἀκούγεται ὁ λόγος τῆς σιδερένιας κομματικῆς πειθαρχίας, τό ἀλάθητο τοῦ καθοδηγητῆ, ἐδῶ δέν θ' ἀπαγγελθοῦν οἱ ἀφοριστικές ποινές πού θά στηλιτεύσουν τά ἀτίθασα πνεύματα μέ τή ρετσινιά τοῦ ἀντικομματικοῦ, τοῦ πράκτορα, τοῦ συνεργοῦ τοῦ ταξικοῦ ἐχθροῦ, τῆς μικροαστικῆς ἀμφιταλάντευσης, ἐδῶ δέν ἐπικρέματαται πάνω ἀπό τό κεφάλι τοῦ κομματικοῦ μέλους ἡ δαμόκλειος σπάθη τῆς διαγραφῆς.

Τά πράγματα τώρα ἄλλαξαν. Ὑποβολιμαῖο ζητούμενο ἢ νομοτελειακό ἀποτέλεσμα τῶν χρησιμοποιούμενων μεθόδων καί τῆς λειτουργίας τέτοιων θεσμῶν εἶναι ἡ νομιμοποίηση ἐπιλογῶν χάρη στόν παθητικό, τόν ἀδιάφορο, ρόλο τῶν μελῶν καί στελεχῶν, χάρη στόν κομφορμισμὸ καί τόν δεσποτισμὸ τῆς κοινοτυπίας, χάρη στήν ὑπαγωγή στή λογική τῆς κοινῆς παραδοχῆς, τήν ὑπαγωγή στό πνεῦμα τῆς πραγματικότητας. Ἡ ὑπαγωγή σέ ἐλεγχόμενες ἰδεολογικές δομές καί συμπεριφορές, ἡ ἀπορρόφηση στόν κανόνα τῆς ὁμοφωνίας ἢ τῆς συντριπτικῆς πλειοψηφίας δέν ἐπιτυγχάνεται πλέον μέ τή συντριβή καί τόν πειθαναγκασμὸ τῆς προσωπικότητας μέσα στήν περιοριστική καί πλήρως ἐλεγχόμενη μέ μέτρα ὀργανωτικά καί διοικητικά ὀργανωτική δομή — ὅπως στό σταλινικό παραδοσιακό κόμμα — ἀλλά ἔρχεται ὡς φυσιολογική ἀπόρροια τῶν πεποιθήσεων τοῦ ἀποδεδειγμένου ἀπό τοὺς ψυχαναγκαστικούς καί ἐκφοβιστικούς μηχανισμούς ἀτόμου. Στίς νέες συνθήκες ἡ ὑπαγωγή θά παρουσιασθεῖ ὡς ἔκφραση ἐκούσιας καί ἐλεύθερης ἀτομικῆς ἐπιλογῆς, πού μοιάζει τόσο περισσότερο ἐλεύθερη καί ἀτομική ὅσο περισσότερο τό ἄτομο εἶναι ἀπελεύθερο, ὅσο περισσότερο τό μέλος ἔχει ἀποσπασθεῖ ἀπό ὅποιαδήποτε συλλογικότητα, ὅσο μέσα του ἔχει ἐκπέσει τό πνεῦμα τῆς ὀργάνωσης, τῆς ομάδας, τῆς ἀλληλεγγύης, τῆς συντροφικότητας, τῆς ὀργανωμένης στράτευσης.

Ἀφοῦ ὀργάνωση εἶναι ἱεραρχία, ἀφοῦ ἱεραρχία σημαίνει καταναγκασμός, ἀφοῦ καταναγκασμός σημαίνει ἀλλοτρίωση — αὐτά διακήρυξε καί ἐπέβαλε ὁ κοπαδικὸς ἀντισταλινισμός — κατ' ἀντίστροφη φορά συνειδητῆ καί ἐλεύθερη ἔκφραση προσωπικῆς γνώμης εἶναι ἐκείνη πού δέν διαμορφώνεται μέσα σέ «καλούπια» καί χρεοκοπημένα

σχήματα, ἀλλά, ἐκείνη πού προκρίνει τό ἴδιο τό ἄτομο, μέτρο τοῦ παντός κατὰ τέλεια παρμενίδεια ἐφαρμογή. Ἄτομο τόσο ἀποδεδειγμένο ἀπό κάθε ἐξωτερικὸ ἐπηρεασμὸ πού καταντᾷ κυριολεκτικά ἀδέσποτο. Προϋπόθεση εἶναι ἡ μὴ ἔνταξη ἢ ἡ ὑπολειτουργία ἢ ἡ ἀναιμικότητα τῆς ὀργάνωσης, ἡ χαλαρότητα τῶν ὀργανωτικῶν δεσμῶν μέχρι πλήρους κατακερματισμοῦ. Αὐτά βέβαια δέν εἶναι ἰδέες πού προέρχονται ἀπὸ τήν Ἀριστερά· ἡ Ἀριστερά — καί τοῦ ΣΥΝ — ἐξακολουθεῖ νά μιλά γιὰ ἔνταξη, ὀργάνωση, συμμετοχή ἀλλά οἱ μέθοδοι καί οἱ ὀργανωτικές μορφές, οἱ πολιτικές ἐπιλογές, καθῶς καί τό κόμπλεξ μὴν τυχόν καί μιά αὐστηρότητα καί εὐκρίνεια στόν καθορισμὸ τῶν ὀργανωτικῶν σχέσεων νεκραναστήσει τήν Κὰ Γκέ Μπέ καί τή Στάζι, ρίχνουν καί τήν Ἀριστερά στό δρόμο πού χαράζει ἡ Δεξιά: νά ὀργανώνει καὶ αὐτὴ τόν κόσμο ἀποδιοργανώνοντάς τον, κατακερματίζοντάς τον, ἀτομοποιώντας τον. Γιατί, ἄς μὴν γελιόμαστε, ὁ Συνασπισμὸς οὔτε ἔχει ὀργανώσεις οὔτε ἐργάζεται ν' ἀποκτήσει οὔτε προτίθεται ν' ἀποκτήσει. Μηχανισμὸς διαμόρφωσης κοινῆς γνώμης εἶναι, μέσα ἀπ' τὰ FM τὰ στελέχη του μεταδίδουν τά μηνύματά τους, μέσα ἀπὸ συνεντεύξεις οἱ ἡγέτες του ἐκθέτουν τίς ἀπόψεις τους. Στά μέλη χορηγοῦνται «κάρτες»: ἀρκεῖ νά ἔχει κανεὶς τήν κάρτα καί ἡ ιδιότητα τοῦ μέλους εἶναι ἐξασφαλισμένη, ἡ λειτουργία του ὡς μέλους ὀλοκληρωμένη. Ἐτσι ἀπομονωμένο τό ἄτομο-μέλος μπορεῖ ν' ἀποφασίζει μόνο του. Ἀδέσποτο. Κάθε σκέψη, κάθε κίνηση θά θεωρηθεῖ ἀπὸ τό συγκεκριμένο ἄτομο ὡς προϊόν αὐστηρῶς προσωπικῆς του ἐπιλογῆς, θά ἐκληφθεῖ ὅτι προκύπτει σέ αὐστηρῶς προσωπικές ἐρμηνεῖες, ἀξίες, ἀξιολογήσεις καί σημασιολογήσεις, τά πάντα ἐκφέρονται σέ πρῶτο ἐνικό πρόσωπο, τό ἀτομικὸ βίωμα καί ἡ προσωπικὴ ἐμπειρία ἀντικαθιστοῦν τήν πολυπλοκότητα τῶν κοινωνικῶν καταστάσεων καί σχέσεων, ἡ κουβέντα μέ τόν ταξιτζή, τόν περιπτερά, τόν καφετζή διαστέλλεται, παίρνει διαστάσεις καθολικοῦ. Εἶναι αὐτό πού «ὁ κόσμος λέει». Ὁ καθένας μόνος του, ἔξω ἀπὸ συλλογικότητες, ἔξω ἀπὸ δομές ἀλλοτριωτικές, βάζοντας τό δάκτυλο στόν κρόταφο, ἀνεπηρέαστος, «ἀκοπάδιαστος», σκέφτεται μόνος του, μόνος του μέ τίς ἀνάγκες του, ὅπως ὁ Ροβινσώνας στό νησί του, καί ἡ ἀλήθεια πετάγεται ἀπ' τό μυαλό του ὅπως ἡ Ἀθηνά ἀπὸ τό κεφάλι τοῦ Δία, πάνοπλη καὶ ἀστραφτερή.

Ἀπὸ τήν ἄλλη μεριά — καὶ αὐτό ἰσχύει γιὰ ὅλους, Ἀριστεροὺς καί δεξιούς — ζοῦμε μέσα σέ μιά ἀτμόσφαιρα ὅπου μένονταν ὅλα τά μέσα τοῦ μαζικοῦ ἐπηρεασμοῦ πού, ὑπερτελειοποιημένα σέ γιγαντιαίους ἐθνικούς καί ὑπερεθνικούς μηχανι-

σμούς, εἶναι οἱ σύγχρονοι πλαστοурγοὶ ἰδεῶν, συμβολισμῶν, συμπεριφορῶν, προτύπων, ἠθικῶν ἀξιῶν χωρὶς ν' ἀφήνουν ἴχνος αὐτενέργειας, προσωπικῆς ἐκτίμησης, προσωπικῆς θέλησης κι ἐπιθυμίας. Ὁ καθένας θέλει, σκέφτεται, ἐπιθυμεῖ, βλέπει ὅ,τι τοῦ δείχνει ἢ παντοδύναμη εἰκόνα τῶν δεκάδων δορυφορικῶν καναλιῶν, ὁ ἦχος τῶν ἐκατοντάδων FM. Χιλιάδες τυπωμένες ἀράδες, ἀπειρες εἰκόνες καὶ ἦχοι γεμίζουν τό τοπίο, αἰχμαλωτίζουν τό βλέμμα, γεμίζουν τ' αὐτί καὶ συμπαραλιάζουν τή βούληση. Αὐτά εἶναι οἱ πραγματικοὶ κλειδοῦχοι τῆς ζωῆς· αὐτά προσφέρουν, ὑποβάλλουν κι ἐγγαράζουν τρόπους ζωῆς, σκοπούς, νοήματα, ἀξίες, σύμβολα. Σέ μιὰ ἐποχή πού ζεῖ μέ τό μῦθο τοῦ ἀτομικοῦ, τοῦ προσωπικοῦ, τῆς ἐλεύθερης ἀτομικότητας, τῆς ἐκρηξης τῆς ὑποκειμενικότητας καὶ τῆς πολὺπλευρης ἀνθισσης τῆς προσωπικότητας ποτέ οἱ ἄνθρωποι δέν εἶχαν τόσο κλειστούς καὶ προκαθορισμένους τούς ὀρίζοντες τῶν ἐπιλογῶν τους ὅσο τώρα. Σ' ἓνα ἀπέραντο παζάρι, μέσα στήν ἀχαλίνωτα ἐλεύθερη ἀγορά παλοῦνται ὄχι μόνο ἀπορροπαντικά καὶ τά ἄλλα συναφή τοῦ καταναλωτισμοῦ ἀλλά τά πάντα. Καὶ προπαντός ἰδέες. Εἶναι καὶ οἱ ἰδέες εἶδος ἐμπορεύσιμο. Ἀλλά οἱ σημερινοὶ πλασιέδες ξέρουν νά ὑποβάλλουν στοὺς ἀγοραστῆς-καταναλωτῆς τήν πεποίθηση ὅτι δέν εἶνα. αὐτοὶ πού τούς ἐπέβαλλαν τήνπραματεία τους, ὅτι δέν τούς ὑπέβαλαν τά πρότυπά τους ἀλλά ὅτι τά ἔφτιαξαν μόνοι τους.

Ὅπως λοιπόν ὁ ΣΥΝ οὔτε ἔχει ὀργανώσεις οὔτε θέλει νά φτιάξει οὔτε μπορεῖ, πρέπει, ἐν πάση περιπτώσει, νά νομιμοποιήσῃ τίς πράξεις του, νά τίς ὀχυρώσῃ ἐσωτερικά. Ἀφοῦ ἔχει νά κάνει μέ μέλη-ἄτομα, μέ μέλη-κάρτες —γιατί αὐτή εἶναι ἡ ὀργανωτική του φιλοσοφία, δάνεια κι αὐτή ἀπό τήν ἀστική ἰδεολογία— φτάνει ὡς τά ἄκρα: στήνει κάλπες γιά νά περισυλλέξει ἐκεῖ μέσα τή βούληση τῶν μελῶν του, εἰκαζόμενη ὡς ἐλεύθερη, ἀδέσμευτη, ἀνεπηρέαστη, προῖόν προσωπικοῦ μόχθου, καὶ προσωπικῆς εὐαισθησίας. Ἀφοῦ δέν ὑπάρχει ὀργάνωση ὡς πεδίο ἀντιπαράθεσης ἰδεῶν, ἀπόψεων καὶ προτάσεων, κανεὶς δέν μπορεῖ ν' ἀκούσῃ τόν διπλανό του, νά πεισθεῖ ἀπό τή γνώμη τοῦ ἄλλου, νά συγκρουσθεῖ. Ὁ καθένας θά φύγει ἀπό τό σπίτι του μέ τήν κάρτα στήν τσέπη ὅπως καὶ τήν κάρτα τοῦ τρόλεϊ, θά τυλίξῃ τήν ψυχὴ του καὶ τό μυαλό του μέσα σ' ἓνα φάκελο καὶ θά τὰ ἐναποθέσῃ ν' ἀναπαυθοῦν ἐν εἰρήνῃ στήν κάλπη πού τοῦ ἔστησε ὡς δόκανο ὁ Συνασπισμός.

Κάποτε, ὅταν οἱ λέξεις δέν εἶχαν ἀκόμη πάρει διαζύγιο ἀπό τά νοήματα, στήν Ἀριστερά, μιὰ ὀρισμένη Ἀριστερά τέλος πάντων, ἡ δημοψηφισματική πρακτική, ἡ λογική τοῦ ναί-ὄχι, τοῦ ἄσπρο-

μαῦρο (ἢ ἐπὶ τό κουτσογιωργικότερο τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ σκότους) καταγγέλλονταν ὡς ἀκραία ἔκφραση ἀντιδημοκρατικότητας, χειραγώγησης, ἐκβιασμοῦ, διλημματικῆς ἰσοπέδωσης. Γιατί, ναί-ὄχι αὐτό εἶναι: ἓνα διλήμμα. Κάποτε καταγγελλόταν ὁ δογματισμός: ἐκεῖνη δηλαδή ἡ νοστρία ὅπου ὁ καθεὶς ἀπέκλειε τή δυνατότητα ἄρα καὶ τήν πιθανότητα ν' ἀλλάξῃ γνώμη ἐρχόμενος σέ ἀντιπαράθεση μέ τόν ἄλλο, διαλεγόμενος, συζητώντας καὶ συναποφασίζοντας. Τώρα, μετά ἀπό τὸσους ἀντιδογματικούς κοπετούς καὶ δημοκρατικές θρηνωδίες, υἱοθετεῖται τό δημοψήφισμα πού δέν εἶναι παρά ἡ θεσμοποίηση τοῦ δογματισμοῦ, ὑποκατάστατο δημοκρατικότητας, παρωδία ἐντολῆς, κατακρήμνιση στόν ἐγωτικὸ ἀτομοκεντρισμό. Σέ μιὰ κατακερματισμένη καὶ συνεχῶς κατακερματιζόμενη κοινωνία δύναμη καὶ ἀρετὴ τῆς Ἀριστερᾶς εἶναι ὁ ἀγώνας τῆς νά συστήνῃ συλλογικότητες, ν' ἀνταμώνῃ τούς ἀνθρώπους. Αὐτό ἄλλωστε εἶναι καὶ τό βαθύτερο νόημα τῆς δημοκρατίας: ὄχι μόνο νά ἐκφράζεται ὁ δῆμος, ὄχι μόνο ν' ἀποφασίζει ἀλλά καὶ νά συγκροτεῖται, νά ὀργανώνεται. Δέν ὑπάρχει δημοκρατία χωρὶς δῆμο. Καὶ δῆμος δέν εἶναι ἡ διαδρομὴ ἀπ' τό σπίτι στήν κάλπη.

Ἄν σήμερα, δυστυχῶς, οἱ ἀριστεροὶ δέν πατᾶνε στίς ὀργανώσεις τῶν φερώνυμων ἀριστερῶν ὀργανώσεων, ἂν οἱ ὀργανώσεις συρρικνώνονται ὀλοένα καὶ περισσότερο, τό φαινόμενο δέν εἶναι ἀνεξάρτητο ἀπό τήν ἐπικράτηση ἀντιλήψεων, μεθόδων καὶ πρακτικῶν πού δέν διαφέρουν ἀπό ἐκεῖνες πού ἐπικρατοῦν στόν κόσμο τοῦ ἀστισμοῦ. Κι αὐτός ὁ κόσμος δέν εἶναι δημοκρατικός: κυρίως αὐτός εἶναι ὁ κόσμος τοῦ πολιτικοῦ ἀποκλεισμοῦ, τοῦ ἀποκλεισμοῦ τοῦ κόσμου ἀπό τό δικαίωμά του στήν πολιτική.

Ἐπάρχουν πολλοὶ τρόποι νά χάνῃ κανεὶς τά πολιτικά του δικαιώματα. Ὁ πιὸ ἀσφαλῆς εἶναι ἐκεῖνος πού πείθει τόν καθένα ὅτι κανεὶς λόγος δέν συντρέχει νά τὰ ἀσκήσῃ. Αὐτός εἶναι ὁ τρόπος τοῦ Συνασπισμοῦ μέ τά δημοψηφίσματά του, τά χαμόγελά του καὶ τά καμώματά του.

Ἐστερόγραφο: Μιὰ καὶ ὁ λόγος περί δημοκρατικῶν θεσμῶν: πόσα μέλη τοῦ Συνασπισμοῦ συναποφάσισαν γιά τήν συμμετοχὴ του στήν κυβέρνηση Τζαννετάκη; Πόσα μέλη συναποφάσισαν γιά τήν παραπομπὴ τοῦ Α. Παπανδρέου καὶ τῶν ὑπουργῶν του στό Εἰδικὸ Δικαστήριο; Πόσα μέλη τοῦ Συνασπισμοῦ συναποφάσισαν, πρὶν ἀπὸ τήν ἐκδοσὴ τῆς ἀπόφασης, ὅτι τό δικαστήριο πρέπει νά ἀθωώσει τούς κατηγορούμενους;

|| **Ι**α πείτε μας, κύριε...
"Ἐπειτα ἀπό τόσα καί
τόσα κοσμογονικά, ἔπει
τα ἀπό τήν κατάρρευση
τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλι-
σμοῦ καί τό τέλος τῆς ἱ-
στορίας, εἴστε ἀκόμα ἀ-
ριστερός;».

Ἡ ἐρώτηση αὐτή ἐξαπολύεται ὀλονέν συχνό-
τερα ἐσχάτως, μέ ἱεροεξεταστική βλοσυρότητα καί
ἐλάχιστη ἀποκρυπτόμενη εἰρωνεία, μέ ἀποστρο-
φή, ἐναντίον ὅσων μαθήτεψαν σ' ἐκεῖνο τό «αἰέν
ἀριστεύειν», καί προπαντός ἐναντίον ἐκείνων πού
ἐπέμεναν νά μαθητεύουν ἀκερδῶς, δίχως τόν πό-
θο νά 'χουν κάποτε τό ὄφελος τοῦ δασκάλου.

Πρόκειται γιά τή νέα μορφή τῆς «δήλωσης».
Νικητές εἶναι βέβαια αὐτοί πού τήν ἀπαιτοῦν. Καί
ἠττημένοι, ἐντός τους ἠττημένοι, ὅσοι στήνονται
στό γυαλί ἢ στό μικρόφωνο γιά ν' ἀπαντήσουν.
Γιατί πάντοτε νικοῦν ὅσοι τίποτε καταδικό τους
δέν διακυβεύουν. Καί πάντοτε χάνουν ὅσοι καλά
τό ξέρουν πώς ἡ κοινωνική ἐμπλοκή καί ἡ ἰδεολο-
γική εὐθύτητα εἶναι χάσιμο, ἀπώλεια, δόσιμο.
Πάντοτε ἠττῶνται, μέ τά πρόσκαιρα σταθμά, τά
ἐπικρατοῦντα, ὅσοι φοροῦν τίς ιδέες τους πύό μέ-
σα ἀπό τό δέριμα τους, πύό μέσα ἀπό τό ἀτσαλά-
κωτο κουστοῦμι τῆς πόζας τους.

Ἐπάρχει πολλή καταφρόνια γιά τούς «ἀπρο-
σάρμοστους» σ' αὐτήν τήν ἐρώτηση. Ἐπιθετικό-
τητα καί ἔπαρση καί ἐχθρότητα. "Ἄν στοιχειώ-
νουν ἐντός τῆς καί κάποια ἴχνη ρατσισμοῦ, ἐνός
μεταμοντέρνου ἀλλά τόσο μοντέρνου, τόσο τῆς μό-
δας ἰδεολογικοῦ ρατσισμοῦ, δέν θά τό ποῦμε
ἀκόμα.

Θά ποῦμε ὅμως ὅτι σέ τέτοιας λογιῆς ἐρωτή-
ματα, ὅπου ἡ λέξη «ἀριστερός» σχεδόν ταυτίζε-
ται μέ τό «λεπρός», τό «ἀνήθικος», τό «βάρβα-
ρος», τό «ἐχθρός τῆς ἀνθρωπότητας», οἱ μόνες
ἀπαντήσεις πού ὑψώνονται ἐντιμες καί τιμητικές
εἶναι οἱ μονολεκτικές, οἱ ὀλιγόλεκτες ἔστω, κι ὄχι
ἐκεῖνοι οἱ μαϊάνδροι τοῦ ναιμεναλλισμοῦ μέσα
στούς ὁποίους χάνονται οἱ ὀρισμένοι «ἐκπρόσω-
ποι», οἱ «ἡγέτες», οἱ λογιῆς «ἐπώνυμοι», πού, σάν
νά ντρέπονται νά ἀρθρώσουν τήν περηφάνια τους,
κομπιάζουν καί δέν ὁμολογοῦν τή διαφορά τους,
παρά ξοδεύονται σέ ἐπίθετα διακοσμητικά τοῦ δι-
σταγμοῦ τους, σέ «ἴσως», σέ «κοιτάξτε»...

Λιγόλογα. «Παραμένω ἐν πλήρει συγχύσει ἀρι-
στερός», ὅπως ἀπάντησε ὁ Θόδωρος Ἀγγελόπου-
λος σέ τηλεοπτική «δίχη» του, τίς ἡμέρες τῆς προ-
βολῆς τοῦ «Μετέωρου βήματος τοῦ πελαργοῦ»,
παραφράζοντας ἕναν θαλερό στίχο τοῦ Μιχάλη

Δηλώσεις νέου τύπου

τοῦ Παντελή Μπουκάλα

Κατσαροῦ. Τοῦ Κατσαροῦ
στόν ὁποῖο ὄλο καί πύό συχνά
γυρνᾶμε, γυρεύοντας λέξεις
πού τό 'χουν καταπιεῖ τό φαρ-
μάκι τους ὡς τό τέλος καί πᾶ-
νε νά ξαναθίσουν νόημα,
ἀγέρωχο νόημα. Στόν Κα-
τσαρό, στόν Ἀλεξάνδρου,

στόν Ἀναγνωστάκη θά γυρνᾶμε, σέ ὅσους ἀσκή-
θηκαν στήν Ἀριστερά γιατί ἄλλο τρόπο νά μεγα-
λώσουν τόν ἐντός τους ἄνθρωπο δέν εἶχαν.

Εχει χολή, πολλή χολή αὐτή ἡ ἐρώτηση, πού
πάει νά γίνεῖ συρμός, τόσο πού νά μᾶς σκο-
τίζει, νά μή μᾶς ἀφήνει νά ἀναρωτηθοῦμε μόνι-
μας, στόν καθρέφτη τῶν φίλων, γιά τό ἴδιο πράγ-
μα, μέ ἐλεγμένη τήν αἰσθηματική μας σκέψη. Τόσο
πού νά μᾶς ἐμποδίζει, μέ τό θυμό πού μᾶς γεννᾶ,
νά ξαναφεύρουμε καί νά ξανασυντάξουμε τήν ἀρι-
στεροσύνη, ἔγκαιρη καί ἐπιθετική, ἀνοιχτή καί γεν-
ναιόδωρη, ἔλλογη μέσα στή θερμή της.

Βέβαια, ἡ περιφρονητική ἐρώτηση ἐμπεριέχει
τήν, καταδικαστική, ἀπάντησή της. «Λίγο ἄν εἴ-
στε σοβαρός, κύριε... , λίγο ἄν ὀμιστήκατε πρὸς
τά πού πορεύονται τά πράγματα, ἔ, θά ἀνανήψε-
τε, θά συμμορφωθεῖτε, θά ὀμοιοκαταληκτῆσετε...
Εἰδιάλλως, μᾶς δίνετε τό δικαίωμα νά σᾶς προ-
πηλακίσουμε ἠθικῶς, πνευματικῶς, ἰδεολογικῶς,
καί πάντοτε δημοσίως· νά σᾶς πομπέψουμε, νά σᾶς
χαρακτηρίσουμε ὄχι ἀπλῶς ξέβρασμα τῆς Ἰστο-
ρίας παρά καί ἀπόβρασμα τῆς Ἡθικῆς».

«Τώρα πού ὄλα γκρεμίστηκαν...». Τό ξέρου-
με, φίλτατοι χλευαστές. Τό ξέραμε. Μέσα μας εἴ-
χαν γκρεμιστεῖ, καιρό πολύ πρὶν ἀποφασίσουν οἱ
τηλεοράσεις νά τό δείξουν. Μέσα μας εἶχαν τρυ-
πήσει οἱ σημαῖες, κι ὄχι σέ κάποιο πανί, πού δέν
ἦταν κᾶν δικό μας παρά τό δείγμα τοῦ ἀντιθέτου
μας, τό σῆμα τοῦ ἀντιπάλου μας. "Ἐγκαιρη ἦταν
ἡ, πάντως ἀνήμπορη, «πολλή πίκρα πολλή μνή-
μη πολλή νόηση». Ναι, στιχάκι πάλι. "Ὅπως κι
ἐκεῖνο τό κοντινό του «προσπάθησε μ' ὄση καρδιά
σ' ἀπομένει», καί τ' ἄλλο, βουλευσιαρχούμενο κι
αὐτό: «Δοκίμασε τή νιότη σου ἀκόμα μιάν Ἄνοι-
ξη· δέν εἶναι μάταιο».

"Ἐτσι ἀπλά, θυμικά καί «ἀπολίτικα». Πρὶν ξα-
ναγίνει τῆς μόδας ἡ κατά δήλωσιν ἀριστερότητα.

Τό πιό ἐπικίνδuno σε-
νάριο εἶναι ἐκεῖνο πού
ὑπάρχει στό μυαλό
ὀρισμένων ἀνθρώ-
πων. Κι ἀκόμα πιό
ἐπικίνδuno εἶναι ἐ-
κεῖνο τό σενάριο πού
βρίσκει χῶρο ὑποδο-
χῆς, διάδοσης, ἀκρόα-
σης. Κι ἀκόμη πιό ἐπι-
κίνδuno εἶναι ἐκεῖνο τό σενάριο πού βρίσκει χῶρο ὑποδοχῆς σέ ἐστίες ἀριστερές, π.χ. σέ μιά ἀριστερή ἐφημερίδα ὅπως ἡ *Αὐγή*, πού ἀπευθύνεται σέ ἀριστερούς ἀνθρώπους. Κι ἀκόμη πιό ἐπικίνδuno εἶναι ἐκεῖνο τό σενάριο πού ἐνῶ βρίσκει τόπο ὑποδοχῆς, καί μάλιστα σέ ἀριστερή ἐστία, οἱ ὑπεύθυνοι καί γενικότερα οἱ ἀριστεροί ὄχι μόνο δέν ἀντιδρῶν ἀλλά, μέσα σέ παροξυσμό πλουραλισμοῦ, δημοκρατισμοῦ καί ἀνοχῆς, τό θεωροῦν κι αὐτό μιά ἀποψη θεμιτή, ἀποψη πού ἔχουν ὑποχρέωση νά περιθάλφουν ἄν καί δέν τήν υἱοθετοῦν. Καί προφανῶς δέν τήν υἱοθετοῦν.

Πρός τί τά προηγούμενα ἄκρως σιβυλλικά; Ἰδοῦ:

Ὁ Χρῦσανθος Λαζαρίδης, πρῶην στέλεχος τοῦ Ρήγα, τῆς Πανελλαδικῆς (ἀπό τοῦς πολύ ἀριστερούς) καί νῦν ἀρθρογράφος ἀρκετά τακτικός τῆς *Αὐγῆς*, τῆς *Ἐλευθεροτυπίας*, τοῦ *Ἀντί*, ἐνίοτε καί τοῦ *Οἰκονομικοῦ Ταχυδρόμου*, καί δέν ξέρω ποιοῦ ἄλλου ἐντύπου, ἀρθρογραφῶν ἐπί θεμάτων οἰκονομικῆς στρατηγικῆς καί ἐθνικῆς στρατηγικῆς (τά στρατηγικά θέματα εἶναι ἡ ἀδυναμία του), καί αὐτοδηλωνόμενος ὡς ἀριστερός, παρουσίασε στήν *Αὐγή* τήν παρακάτω ἀποψη, (Κυριακάτικη *Αὐγή* 26.1.91) «Βαλκάνια: τό πιό ἐπικίνδuno σενάριο» μέ τήν ὁποία ξεπερνᾷ ἀκόμη καί τόν ἑαυτό του ὡς αἰχμή τοῦ δόρατος τοῦ ἐθνικισμοῦ, τόσο πού οὔτε ὁ *Στόχος* δέν θά μπορούσε νά τόν συναγωνισθεῖ:

Νά γίνε, λέει, μιά συμφωνία Ἑλλάδας, Βουλγαρίας, Σερβίας — ἕνα εἶδος Entente, ὅπως στόν Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο — ὅπου:

1ον. Νά διαμελισθοῦν τά Σκόπια. Ἡ Ἑλλάδα νά πάρει ὅ,τι τῆς ἀναλογεῖ, ἡ Σερβία νά πάρει τά

Τό πιό ἐπικίνδuno σενάριο

τοῦ Ἀγγελοῦ Ἐλεφάντη

δικά της καί ἡ Βουλγαρία τά δικά της.

2ον. Ἐπειδή ὑπάρχει ἡ διαφορά Σερβίας-Ἀλβανίας γιά τό Κόσοβο μέ τόν ἀλβανόφωνο πληθυσμό, πράγμα πού θά δημιουργεῖ πάντα ἐντάσεις μεταξύ τῶν δύο χωρῶν, ἄρα καί σέ

ὄλα τά Βαλκάνια, νά δώσει ἡ Ἑλλάδα τό κομμάτι τῆς Μακεδονίας πού θά πάρουμε — τό ὁποῖο ἄλλωστε κατοικεῖται ἀπό Ἀλβανούς — καί σέ ἀντάλλαγμα νά πάρουμε τή Βόρειο Ἡπειρο. Ἐννοεῖται θά γίνουν καί οἱ ἀναγκαῖες ἀνταλλαγές πληθυσμῶν ὥστε ἡ κάθε χώρα νά ἔχει ὁμοιογενή ἐθνολογικά πληθυσμό.

3ον. Νά διαμελισθεῖ ἐπίσης ἡ Βοσνία μεταξύ Κροατίας καί Σερβίας.

Γιατί ὄλα αὐτά; Μά γιά νά κερδίσουν ὅλοι, ὅλοι νά ἔχουν ὁμοιογενεῖς πληθυσμούς, πράγμα πού ὅλους συμφέρε. Ἔτσι τέρμα οἱ ἐθνικιστικές ἐντάσεις στά Βαλκάνια, τοῦτο ἄλλωστε συμφέρε καί τήν ΕΟΚ πού θά ἀναγνωρίσει τά ἀποτελέσματα τῆς μοιρασιάς, γιατί κι αὐτήν τήν συμφέρε μιά τέτοια λύση. Ἀπό κεῖ καί πέρα μένει μόνο ὁ ἕξ Ἀνατολῶν κίνδυνος, ἀλλά ἐμεῖς οἱ Βαλκάνιοι, ἐνωμένοι, θά τόν ἀντιμετωπίσουμε. Αὐτά.

Μπράβο του βέβαια πού ἔχει τό θάρρος τῆς γνώμης του — κι ἄλλοι σκέφτονται ἔτσι μιά δέν τό λένε ἢ τό λένε συγκαλυμμένα. Ἀλλά τήν ἀποψή του ὁ Λαζαρίδης νά πάει νά τήν πει στόν *Στόχο* ἢ ὅπου ἄλλοῦ νομίζει. Δέν χρειάζονται ἐστίες ἀριστερές νά ὑποδέχονται καί νά νομιμοποιοῦν τέτοιες μακελοβγαλτικές ἀπόψεις: τήν στρατηγική τοῦ μακελάρη ἄλλοῦ νά τήν πουλήσει ὁ Λαζαρίδης, ὄχι σέ ἀριστερούς: ὅ,τι καί νά ἔναι ὁ κάθε ἀριστερός, ἡ κάθε Ἀριστερά, θά τόν ἔχουν ἀντίπαλό του, ἐπικίνδuno ἀντίπαλο.

Θά περίμενε κανεῖς μιά κατηγορηματική ἀντίκρουση ἀπό τήν *Αὐγή*, τήν ΕΑΡ, τόν Συνασπισμό. Καθαρή, αὐτοκριτική, ὑπεύθυνη. Δέν παίζουμε μέ τή φωτιά.



ΤΟ ΚΕΝΟ ΠΕΡΙ ΠΡΑΚΤΕΟΥ ΑΙΣΘΗΜΑ

του Γιώργου Καρρά

Η απόφαση του Ειδικού Δικαστηρίου ήταν ακριβώς, όπως αναμενόταν, στο ύψος — ή τέλος πάντων τό βάθος — των περιστάσεων. Τους έθεσαν ένα πολιτικό πρόβλημα σε νομικό περιβάλλον και οι δικαστές αποφάνθηκαν πολιτικά, σεβόμενοι την όρολογία του επαγγέλματος τους αλλά και τό κοινό περί πολιτικής αίσθημα.

Έτσι πού όλα νά μοιάζουν δίκαια. Δικαίως λοιπόν έγινε ή παραπομπή του Παπανδρέου («όρθως, όρθότατα», κατά την Αύγή τής 19.1) αφού τά σκεπτικά των μειοψηφιών κατέλαβαν τίς μερίδες του λέοντος στίς αποφάσεις και εκείνο τό 7 πρós 6 μαρτυρεί μιάν απόφαση πού προέκυψε στό τσάκ και θά μπορούσε νά είναι (μόνο πού βέβαια δέν ήταν) διαφορετική. Άλλά και δικαίως άθωώθηκε (άρα και δικαίως παραπέμφθηκε ώστε νά αποδειχθεί ή άθωότητά του, πού είπε και ό κ. Φλωράκης) αφού ούδέν άπτό προέκυψε από άκροαματικής άπόψεως. Δικαίως έγινε ή παραπομπή λοιπόν αφού, κατά την πύρινη άγόρευση του κ. Κωνσταντόπουλου, σκάνδαλο ύπήρξε αλλά και δίκαιη ή άπαλλαγή αφού τό σκάνδαλο δέν ήταν παρά μιά διαδικασία, πού λένε, χωρίς ύποκείμενο. Δίκαιη ή όργή του έν λόγω στομψώδους δικηγόρου και κατηγορου ότι —ώ, του θαύματος! — ή άλήθεια δέν πέρασε από τό δικαστήριό σας, κύριοι δικασταί, σε αντίθεση με τά όσα ρητά επιτάσσει ή Άγωγή του Πολίτου αλλά και δίκαιη ή άπάντηση του κ. Μαντζουράνη: «Τί διαμαρτύρεστε, κύριε; Έτσι δέν συμβαίνει στίς ποινικές δίκες;». Και δίκαιη ή καταδίκη του κ. Τσοβόλα για τυπικές παραλήψεις πού όντως εντοπίστηκαν αλλά και ή διαμαρτυρία του δίκαιη αφού θά πληρώσει μόνο αυτός τή νύφη και μάλιστα εκεί πού τόν πονάει. Όμως και δικαίως φάνηκε νά χαιρείται κατά βάθος για τήν καταδίκη, για τήν όποία δικαίως διαμαρτύρεται, αφού του δίνει τή δυνατότητα νά συνεχίσει έπ' όλίγον ως ό αλτρωτος τής Χαριλάου Τρικούπη αλλά και δικαίως τό Ε.Γ., πού δικαίως καταγγέλλει τήν άδικη καταδίκη, άντιλαμβάνεται γρήγορα ότι έχει και τό φοκλόρ τά όριά του. Δικαίως ακόμα ξεσπούν οί κ.κ. Ρίζοι και άλλοι άνάλογοι και μαζί όργανώσεις τής Ν.Δ. γιατί τό ύπεσχημένο τηγάνισμα αποδείχθηκε άπλό τσιτσιρισμα αλλά και δικαίως άνακουφίστηκαν οί ύπόλοιποι γιατί τό πράγμα είχε παρατραβήξει, ένώ δικαίως ό καθένας τους παίζει εναλλάξ και κατά βούληση με τήν άνθρώπινη και τήν πολιτική διάσταση. Δικαίως, επιπλέον, ή Έλευθεροτυπία πουλούσε καλά τότε με εκείνο τό παρατεταμένο «Συνένοχος ή βλάξ;» για τόν πονηρό Άρτινό και δικαίως ξαναπουλάει τώρα πρωτοστατώντας στην άπονομή χάριτος. Και βέβαια δικαίως ή άφθα-

Τό σκάνδαλο, ποιό σκάνδαλο; Άφού δέν υπάρχουν ένοχοι δέν υπάρχει ένοχή, δέν υπάρχει σκάνδαλο. Μιά φαντασίωση ήταν όλα αυτά. Τίποτε δέν αποδείχθηκε — και δέν ήταν άλλωστε δυνατό ν' αποδειχθεί με τήν ποινική διαδικασία πού κατήργησε τήν πολιτική.

τή, νομίζει, κ. Δαμανάκη επιδίδεται σε πλάγιες διάφανων στόχων πατροκτονίες κατά των τότε, λέει, ήγετών, όσο δικαίως τά μονίμως ξινισμένα ΕΑΡινά στελέχη καταθέτουν ξανά και ξανά τή «στιφή γεύση» πού άπομένει «σε όλους έμάς πού πιστέψαμε στην παραπομπή» ένώ, δικαιοτάτα, τό κρίμα περιφέρεται έσχάτως από λαϊμού εις λαϊμόν άνάμεσα στίς ήγετικές κεφαλές του τότε Συνασπισμού. Έξίσου δέ δικαίως ό κάποτε πολύς κ. Άνδρουλάκης έχει εξαφανιστεί από τήν πιάσα περνώντας τή δική του κάθαρση αφού, έχοντας διαδοχικά πρωτοστατήσει στην παραπομπή και τήν πολιτική λύση, ό, τι και νά 'λεγε σήμερα θά τόν κατέτασσε αυτόματα κάτω του έσχατου σκαλιού τής γελοιότητας. Και τέλος, συνοψίζοντας τά παραπάνω, δικαίως ό κ. Νέστωρ, εκπρόσωπος του Συνασπισμού στην προανακριτική επιτροπή τής Βουλής και έν των εισηγητών τής παραπομπής Παπανδρέου, δίνει σήμερα έναν στέρεο μπούσουλα για τήν Άριστερά σε αυτές τίς δύσκολες συνθήκες. Σωστή ή λάθος ή παραπομπή; — τόν ρώτησαν. «Πιστεύω ότι ή έρώτηση θέτει ένα ψευδοδίλημμα. Διότι δέν είναι δυνατόν νά κρίνεις εκ των ύστερων μιά συμπεριφορά σου παλαιότερη. Τότε ήταν άλλες οί συνθήκες και τά δεδομένα και άλλα είναι τά τωρινά». "Ο, τι έγινε έγινε, πού λέει κι ό λαός μας, que sera sera, πού λέει και ή Ντόρις Ντέι. Οί συνθήκες μεταβάλλονται και πώς νά κρίνεις μετά τό πριν και νά προβλέψεις άπό πριν τό μετά; Τό έκάστοτε τώρα δέν επικοινωνεί με τό χτές και τό αύριο, επικοινωνεί μόνο με τόν έναντό του.

Έτσι νομίζει ό κ. Νέστωρ. Διότι ή απόφαση π.χ. του δικαστηρίου τους ικανοποίησε επαρκώς όλους, ακριβώς γιατί βρίσκεται σε άυστηρή συνέχεια με τό πριν και τό μετά. Ήταν εύπρόσδεκτη γιατί δέν άλλαξε — κι ούτε θά μπορούσε νά αλλάξει — άπολύτως τίποτα, άφησε τά πράγματα εκεί πού τά βρήκε επιτρέποντας τήν άναπαγωγή τής συνήθους πολιτικής, επιτρέποντας στον καθένα νά μένει ίδιος, νά συνεχίζει νά πορεύεται και νά πολιτεύεται όπως πριν, νά είναι όπως πριν, νά θέτει τά ίδια έρωτήματα όπως πριν και ίδια νά τά άπαντάει. Και ή ίδια ή σκηνοθεσία τής απόφασης δέν ήταν τελικά παρά μιά κακέκτυπη μίμηση έκλογικής άτμόσφαιρας πού τόσο επικίνδυνα έχει στερηθεί ή χώρα ενάμιση χρόνο τώρα: οί μαραθώνιοι των καναλιών πού περιέμεναν από τους ξεπαραγιασμένους ρεπόρτερ με τά άκουστικά νά καλύψουν τά χαιίνοντα κενά, οί δηλώσεις των πολιτικών τά χαράματα, οί όπαδοί και τά πανά, τά ποσοστά των ψήφων — άπλώς ψήφοι των δικαστών, αλλά τί νά γίνει; Ή σύγκρουση σκότους - έρέβους σε νέα έκδοχή και μέ

επαγγελματίες διαιτητές. Δείτε άλλωστε και την τροφή πού μᾶς ἄφησε ἡ δίκη γιὰ τὸ εὐόϊωνο μέλλον καὶ ἡ ὁποία ἐλπίζεται ὅτι θὰ μᾶς βγάλει γιὰ μερικούς ἀκόμα μῆνες: συζήτηση πάραυτα γιὰ ἐκλογές, ἔδρες καὶ ψηφοφορίες, ἐκλογοδοκίαι καὶ συμβούλια χαρίτων, συναγματολόγοι καὶ Βενιζέλοι, κομματικές πειθαρχίες καὶ Σκάι, ἐλιγμοὶ καὶ βραχυπρόθεσμες τακτικές. Καὶ στὰ ὄρθια, στὴ ζούλα, στὰ μουλωχτά, πολιτικές περὶ τὰ ἐθνικά, τὰ οἰκονομικά...

Κρίμα, χίλιες φορές κρίμα κι ἄδικο. Διότι πάλι στὸ τσάκι χάνεται ἡ χρυσὴ εὐκαιρία «νά ἀσχοληθοῦμε ἐπιτέλους μὲ τὰ κρίσιμα προβλήματα τοῦ τόπου», ὅπως ὁμόφωνα ἐξηγγεῖλαν τὴν ἐπομένη δεξιοί, κεντρῶοι καὶ ἀριστεροί, «μὲ τὰ πραγματικά, οὐσιαστικά προβλήματα τῆς χώρας» καθὼς ἡ ἀπόφαση ἄνοιγε μιὰ «νέα σελίδα» στὶς ἐξελίξεις καὶ ἡ δίκη «μᾶς ταλάνιζε» καὶ «παρεμπόδιζε ἐπὶ πολλούς μῆνες τὴν ὁμαλὴ λειτουργία τῆς πολιτείας σέ ὅλους σχεδὸν τοὺς τομεῖς». Ὑποκρισίες, διότι ἡ πολιτεία ἰδιαίτερος καλὰ λειτούργησε ὄλον αὐτόν τόν καιρό. Ὅμαλά στὶς ὄντως ἔκτακτες συνθήκες τῆς δίκης, οἱ ὁποῖες ὅμως ἐγγυήθηκαν ἀπὸ τὴ μεριά τους αὐτὴ τὴν ὁμαλότητα.

Γιατί ὁμαλότητα ἦταν πού ἡ δίκη ἀποτέλεσε τὸ ἀσφαλές ἄλλοθι ὥστε νά στέκεται ἡ κυβέρνηση στὰ πόδια τῆς χειροτεχνώντας σερνάμενες πολιτικές ταμειακῶν ἐπιδιώξεων χωρὶς ἀντίπαλο, ἀντίλογο, ἀπαίτηση· ἄλλοθι ὥστε τὸ ΠΑΣΟΚ ἀπλῶς νά ὑπάρχει, κι αὐτὸ δέν εἶναι λίγο, ἀνασυντασσόμενο στὴν ἀποσύνθεσή του πίσω ἀπὸ τὸ τσουλούφι τοῦ Τσοδόλα καὶ τὸ μπλαζέ ὕφος τοῦ Τάκη τοῦ Παπᾶ· ἄλλοθι ὥστε ἡ ὑπαρκτὴ Ἀριστερὰ νά ἀνακυκλώνεται σέ ὄλο καὶ στενότερους κύκλους, περιμένοντας πότε θὰ τελειώσει αὐτὸ «τὸ ἀγκάθι τῆς κάθαρσης» μπάς καὶ ἐμφανιστεῖ ἐπιτέλους κἀνα «νέο» ΠΑΣΟΚ (χωρὶς ἢ ἔν ἀνάγκη καὶ μὲ Παπανδρέου) γιὰ νά ξαναβρεῖ κι αὐτὴ τέλος πάντων μιὰ ἄλλα πολιτική. Ἄλλοθι ὥστε ὅλα αὐτὰ τὰ τελματώδη νά παρουσιάζονται σάν δευτερεύοντα ἀφοῦ ὑπῆρχε τὸ μείζον, ἡ σύγκρουση σκευωρῶν - ἀπατεώνων πού διεκδικοῦσε νά διαπερνᾶ μὲ τὸ ζόρι τὴν καθημερινότητά μας. Τί νά ἔκαναν ὅμως, δέν ἔφταιγαν αὐτοί. Τὸ κρίμα ἔπεφτε ἐξ ὀλοκλήρου στὴν «ιδιότυπη πολιτικὴ ὁμηρία» πού, ἐν εἶδει μετεωρολογικοῦ φαινομένου, τοὺς περιέκλειε ὄλους.

Οἱ προθέσεις τους ἦταν ἄλλες. Οἱ μὲν πῆγαν νά συντρίψουν τὸ ΠΑΣΟΚ ἐπιτόπου στέλνοντας τὴν πολιτικὴ στὰ δικαστήρια καὶ συνεπικουρούμενοι ἀπὸ τὸν ἀδίστακτο καιροσκοπισμὸ (πού τόσο εὐγλωττα ὄρισε παραπάνω ὁ κ. Νέστωρ) τῶν σημερινῶν Πιλάτων πού ἐπιχειροῦν νά νύψουν τὰς χεῖρας τους στὰ ἀπόνερα τῆς δίκης τους πολιτικῆς. Οἱ δὲ πολέμαγαν νά ἀποφύγουν τὴ φυλακὴ ἀναλαμβάνοντας εὐχαρίστως — τζάμπα πράμα — τὴν πολιτικὴ, λέει, εὐθύνη. Ἄλλὰ ἄλλο οἱ προθέσεις καὶ ἄλλο τὰ ἀποτελέσματα. Τὸ ἀποτέλεσμα λοιπόν ἦταν νά ξαναφτιαχτεῖ τὸ πλαίσιο γιὰ τὴ διαίωνιση τοῦ ἴδιου τύπου συγκρούσεων, νά ξανασταθεῖ στὰ πόδια του τὸ ΠΑΣΟΚ, νά καταργηθεῖ πάραυτα ἡ ἀχνὴ πιθανότητα καὶ ἀπαίτηση πού εἶχε ἴσως διαφανεῖ τότε γιὰ πληρέστερη κατανόηση τοῦ τί εἶχαμε περάσει καὶ πού αὐτὸ ὀφειλόταν, νά παταχθοῦν οἱ ὁποῖες ἐπιθυμίες γιὰ μιὰ πολιτικὴ κάπως πῶς ἐκλεπτυσμένη πού — θεωρητικὰ τουλάχιστον — θὰ πρεπε νά ὑπῆρχαν τότε. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν, ἔτσι, ἡ ἀναξωγόνηση τοῦ δικομματισμοῦ ἑλληνικοῦ τύπου στὶς νέες συνθήκες, ὁ ὁποῖος βέβαια συνεπάγεται καὶ ἕναν τρίτο, ὀλοένα καὶ πῶς ἀφερέγγυο ρυθμιστὴ τῆς ἀρρυθμίας του.

Ζήσαμε τρία χαμένα χρόνια, ἔσπευσε νά ψευσθεῖ ἀσύστολα ἡ ἀνακοίνωση τοῦ ΠΑΣΟΚ. Κερδισμένα ἦταν αὐ-

τά τὰ χρόνια σέ ἀναλογία 7 πρὸς 6, τὸ κέρδος ἦταν ἀκριβῶς ἡ θαθία ἀνάσα γιὰ ἀνασύνταξη πού δόθηκε σέ ὄλους, τὸ περιθώριο νά ἀναδιοργανωθεῖ ἡ ὁμηρία τῆς πολιτικῆς.

Ἄλλὰ, ἂν μετὰ ἀπὸ αὐτὴ τὴν μεταβατικὴ περίοδο, καὶ χάρη καὶ σέ αὐτὴν, ἀνασυγκροτεῖται ὁ συνήθης δικομματισμὸς, θὰ ἔταν ἄστοχο νά τοῦ χρεωθοῦν ἐκεῖνου ὄλα τὰ δεινὰ μας. Γιατί ἂν αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἡ πολιτικὴ σύγκρουση, πού χρησιμοποιεῖ τὶς μεγάλες λέξεις σάν ψευδώνυμα, ἦταν τόσο ἀναντίστοιχη πρὸς τὶς ἀπαιτήσεις τῆς κοινωνίας, δέν θὰ ἄντεχε ἐπὶ τὸσα ἔτη συναπτά καὶ ἄλλα τόσα ἐπερχόμενα. Αὐτὴ ἡ ἀσάφεια τῆς πολιτικῆς καὶ τῶν πολιτικῶν διαχωρισμῶν, ἡ ἐναλλαγὴ πανομοιότυπων προσωπείων, οἱ χοντροκομμένοι συμβολισμοὶ καὶ ἡ δομικὴ ἀδράνεια δείχνουν νά μὴν ἀντιπαλεύουν ὄχι μὲ τὶς ἐν γένει κοινωνικὲς ἀνάγκες — ποῖες ἄλλωστε καὶ ποῖός τὶς ὀρίζει; — ἀλλὰ μὲ τοὺς συγκεκριμένους τρόπους μὲ τοὺς ὁποῖους οἱ πραγματικοὶ ἄνθρωποι ἔχουμε μάθει καὶ συνηθίσει νά ἐπικοινωνοῦμε μεταξὺ μας, μὲ τοὺς θεομῶς καὶ τὸ κράτος, μὲ τὶς ἰδέες. Μπορεῖ αὐτὴ ἡ πολιτικὴ, ὁ ντόπιος δικομματισμὸς ἄς τὸν ποῦμε, νά μὴν ἀρέσει θεωρητικὰ σέ κανέναν ἢ τέλος πάντων στοὺς περισσότερους, ὅμως μόνον ἂν ἐμπρακτὰ ἔμπαινε ἐμπόδιο στὴν καθημερινὴ ζωὴ, τὸ καθημερινὸ νταραβέρι, ἂν ἀντιστρατευόταν ἀνάγκες τῆς ζωῆς — κυρίως δηλαδή, γιατί οἱ ἀνάγκες οὐδέποτε εἶναι δεδομένες, τὸν τρόπο πού τὶς ζοῦμε καὶ τὶς ὀρίζουμε — θὰ μπορούσε νά ὑπάρξει ἕνα πῶς ἔντονο αἴτημα γιὰ διεισδυτικότητα, γιὰ ἀποχρώσεις, γιὰ ἐκλεπτυνση, ἢ διεκδίκηση γιὰ μιὰ ἔλλογη πολιτικὴ.

Πιατὴ ἡ πολιτικὴ γίνεται ὄλο καὶ πῶς ἄλογη. Τὸ παράδειγμα, ἄς ποῦμε, τῶν λεγόμενων κρίσιμων ἐθνικῶν θεμάτων δείχνει πῶς, μπροστά σὸ μείζον τάχα τῆς σύγκρουσης τῶν κομμάτων, τῆς δίκης κ.λπ. φτιάχνεται σὸ τσάκι τσάκι ἀπὸ ὄλους τοὺς πολιτικούς ταγούς καὶ ἐπισήμους (π.χ. στὰ τοῦ Μακεδονικοῦ) μιὰ συναίνεση σέ ἐπίπεδο ἀντανακλαστικῶν, ἐνστικτικῶν καὶ ὀρμεφύτων, πού ὅμως δέν συναντᾶ ἀντίσταση παρά κατ' ἐξαίρεσιν. Γιατί τελικὰ αὐτὰ καὶ ἄλλα ἀντίστοιχα μοιάζουν ζητήματα δευτερεύοντα, παρά τοὺς ὄρκους γιὰ τὴν κρισιμότητά τους. Δευτερεύοντα γιὰ τοὺς πολιτικούς, πού συμπιπτουν στὴν ἐπείγουσα ἀνάγκη νά ἀναδείξουν σάν πρωτεύον τὴν μεταξύ τους σύγκρουση, ὄρο γιὰ τὴν ἀναπαραγωγή τους· ἀλλὰ δευτερεύοντα, φαίνεται, καὶ γιὰ τοὺς πολίτες, ἀφοῦ δέν ἐπηρεάζουν — ἂν δέν ἐνισχύουν — τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἔχουν βρεῖ γιὰ νά ἰσορροποῦνε τὰ τοῦ ἀτομικοῦ καὶ συλλογικοῦ τους βίου.

Θὰ ἦταν ἴσως ἄδικο, σκληρὸ καὶ ἀφ' ὑψηλοῦ νά ἐλεγε κανεὶς ὅτι ἔχουμε τὴν πολιτικὴ πού μᾶς ἀρμόζει. Πῶς δίκαιο θὰ ἔταν νά λέγαμε ὅτι ἔχουμε μιὰ πολιτικὴ πού βολεύει ἀκριβῶς γιατί κρύβει, συγκαλύπτει. Καὶ πρὶν ἀπ' ὄλα κρύβει μέσα σέ αὐτὴ τὴν ἀβάσταχτη ρηχὴ δημοσιότητα, ἀντὶ νά ἀναδεικνύει, ποιοὶ εἶμαστε, τί κάνουμε καὶ τί θέλουμε.



ΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ ΚΑΙ Η ΝΕΑ ΕΘΝΙΚΗ ΠΑΡΑΖΑΛΗ

του Δαμιανού Παπαδημητρίου

Λές και έχουμε έμ-
πλακεί σέ νέο
βαλκανικό πόλεμο.
Άλλοι δίπλα, πού
τουλάχιστον πολε-
μούν πραγματικά, εί-
ναι πύ ψύχραιμοι
άπό μās. Έδω μās
έχει κυριεύσει όλους ή
παραζάλη του πολέ-
μου μέσα άπό τίς όθό-
νες τής τηλεόρασης,
τά briefing του κυβερ-
νητικού εκπροσώπου,
τά FM και τίς έφημερί-
δες. Τήν ώρα πού πί-
νουμε τό ζεστό μας,
καθώς ξαπλώνουμε
στόν καναπέ, τό μυα-
λό είναι στούς άμέ-

τητους έχθρούς πού ξεπροβάλλουν άπό παντού και
μās περιζώνουν. «Ήρθαν ντυμένοι φίλοι άμέτρητες
φορές οί έχθροί μας...»: ό Γ. Καψής στό *Βήμα* (19.1)
αισθάνεται τήν άνάγκη νά άνατρέξει στό *Άξιον
Έστί*. Ό Άντώνης Σαμαράκης έμφανίζεται πύ επί-
καιρος και άναλυτικός: πίσω άπό τήν κόμπρα τών
Σκοπίων, τή Βουλγαρία, τήν Άλβανία (δυστυχώς
μού διαφεύγουν οί χαρακτηρισμοί), δρίσκεται ό τουρ-
κικός καρχαρίας.

Νάτοι, λοιπόν, και οί διανοούμενοι, πού γιά μιά
δεκαετία τούς νομίσαμε σέ ύπνωση, άφυπνίστηκαν
κι αυτοί γιά νά δώσουν τή μάχη του κοινού τόπου.
Κι άν είχαν σιγήσει τόσα χρόνια, έφταιγε πού είχαν
στερέψει τά όράματα. Σήμερα όλοι δηλώνουν πρό-
θυμοι νά κινητοποιηθούν πάνω στό νέο (;) όραμα του
έθνικισμού.

«Βάρβαροι περνούν και πάλι τά σύνορα», προειδο-
ποιεί ό Ν. Πολίτης στό *Βήμα*, γαργαλίζοντας τήν
άνασφάλειά μας. «Μισό έκατομμύριο ξένων όργώ-
νουν και άλωνίζουν άσύδοτοι τή χώρα μας ληστεύ-
οντας, λεηλατώντας και σκοτώνοντας». Και φέρον-
τας στό μυαλό του τίς μνήμες τής ιστορίας (πύ σω-
στά τών αντίστοιχων σχολικών βιβλίων, γιά τήν
πραγματική ιστορία κανείς δέν τήν έζησε και κανείς
σχεδόν δέν δείχνει διατεθειμένος νά ύποκύψει στό
έκάστοτε «νόημά» τής), εύχεται: «Μακάρι νά μή ζή-
σουμε μιά νέα έπιδρομή Γαλατών, Όστρογόθων και



Βησιγόθων, μακάρι νά μήν εγκατασταθούν ξανά οί
Άρβανίτες στού Λάλα και στά χωριά τής Άττικής».
Άραγε είναι τόσο εύκολο νά άρνούμαστε τόν έαυτό
μας γιά χάρη τής ιδέας τής ράτσας; Και είναι τόσο
άνώδυνο γιά τούς Άρβανίτες τής Άττικής νά δια-
βάσουν τέτοια δημοσιεύματα; Κι άφου άρνούμαστε
τόν έαυτό μας, έξίσου, άν όχι πύ εύκολα, θά άρνη-
θούμε τήν πραγματικότητα τών γύρω μας. Τούς θέλου-
με κι αυτούς ιδεατούς, νά άνταποκρίνονται στά δι-
κά μας ιστορικά μέτρα. Κι άν δέν τό κάνουν, τότε άρ-
νούμαστε ό τι ύπάρχουν. Ύπάρχει μόνο μιά πόλη πού
τή λένε Σκόπια, γιά τίς άνάγκες του λόγου... Του λό-
γου του δικού μας, όχι του δικού τους. Γιάτί δικός
τους δέν ύπάρχει, ούτε γλώσσα ύπάρχει. Και διαμαρ-
τυρόμαστε στό Βατικανό γιάτί ό Πάπας χαιρέτησε
στά μακεδονικά, τήν άνύπαρκτη γλώσσα. Και είναι
άνύπαρκτη γιάτί πριν άπό μισό αιώνα δέν είχε πάνω
άπό μερικές έκατοντάδες λέξεις πού βουλγαροφερ-
ναν. Ήταν φτωχή κι έτσι έπρεπε νά μείνει, άν δέν καλ-
λιεργείτο δολίως σέ λόγιο θερμοκήπιο. Είναι λοιπόν
«τεχνητή» ή γλώσσα αυτή, δέν άπαντάται στή φύση,
είναι προϊόν τής βιοτεχνολογίας, πού όπως λέει και
ό φανταστικός κινηματογράφος παράγει έκτρώμα-
τα. Ένώ ή δική μας γλώσσα άπαντάται στή φύση κι
ό Κοραής κλάδεψε τούς καρπούς. Άπόδειξη ό Μα-
κρυγιάννης, αυτός ό δημώδης, τό άνεπίδεκτο κού-
τσουρο, ό άπαίδευτος, πού δέχτηκε τήν έπιφοίτηση

του Ἁγίου Πνεύματος τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας καί ἔγραψε.

Καί ζοῦμε τό παρόν ὅπως μᾶς τό ἔμαθαν τὰ θρί-
λερ τοῦ κινηματογράφου: Καί τί θά λέγατε ἐσεῖς, κύ-
ριε Ντέ Μικέλιν, ἄν ξαφνικά αὔριο τό πρωί κάποιον
νησί τῆς Μεσογείου κήρυσσε τήν ἀνεξαρτησία του καί
ἀποφάσιζε νά ὀνομαστῆ Σικελία καί οἱ κάτοικοί του
Σικελοί; Ἔτσι ζοῦμε λοιπόν τὰ πράγματα σάν τίς ται-
νίες, ὅπου κάποιος ἀποφασίζει ξαφνικά καί παίρνει
τήν ταυτότητα ἑνός ἄλλου. Κι ἄν ξαφνικά ἡ γιαγιά
μου εἶχε καρούλια, θά ἦτανε ποδήλατο. Ἐξίσου ξαφ-
νικά μπῆκαν οἱ Σλάβοι τόν 7ο αἰώνα (καί) στή Μα-
κεδονία. Γιά ἕναν λαό μέ ὑπερτρισχλιετή ἰστορία εἶ-
ναι, φαίνεται, σάν νά ἔγινε αὔριο τό πρωί. Ἄραγε
ὁ Ντέ Μικέλιν στή θέση μας θά ἀναγνώριζε τὰ τετε-
λεσμένα γεγονότα;

Μά εἶναι δυνατόν νά καταλαμβάνεται ἕνας λαός
ὀλόκληρος ἀπό ὀμαδική παραζάλη; Ἄν εἶναι,
λέει! Μόλις προχθές ἔληξε τό τριετές σκάνδα-
λο Κοσκωτά, ἡ ἀμέσως προηγούμενη δηλαδή
ὀμαδική παραζάλη τοῦ ἔθνους. Συγκροτηθή-
καμε ὅλοι καί στοιχίθηκαμε γύρω ἀπό δύο μύ-
θους - ἐκδοχές τῆς πραγματικῆς ὑπόθεσης Κο-
σκωτά: τό μῦθο τῆς κάθαρσης, ὅπως τήν στοι-
χεοθέτησε ὁ Κοσκωτάς καί τήν υἰοθέτησαν ἡ

Ν.Δ., ὁ Συνασπισμός καί οἱ ὀπαδοί τους, καί τό μύ-
θο τοῦ «δέν ἔγινε τίποτα, ὅλα εἶναι μιά πολιτική διώ-
ξη», ὅπως τόν πίστεψε τό 40% τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.
Οἱ πάντες πίστεψαν μέ ὅλη τή δύναμη τῆς ψυχῆς τους
σέ κάποιον ἀπό τούς δύο μύθους. Τό πρόβλημα δέν
τό ἔλυσε τό δικαστήριο ἀλλά ὁ πανδαμάτωρ χρόνος.
Μέ τόν καιρό οἱ μῦθοι ξεφούσκωσαν, τό ἐνδιαφέρον
ἐκτονώθηκε, ἔμεινε μόνον ἡ ἔγνοια γιά τίς συνέπειες.
Στό μεταξύ ἄλλωστε μιά νέα παραζάλη εἶχε καταλά-
βει τόν τόπο. Δέν ἦταν λίγοι ἄλλωστε αὐτοί πού πρῖν
ἐκδώσει τό δικαστήριο τήν ἀπόφασή του εὐχονταν
— καί ἐμμέσως ὑπεδείκνυαν— νά εἶναι ἀθωωτική
ὥστε νά ὑπάρξει ἐθνική ἐνότητα λόγω τῶν κινδύνων
στό ἐξωτερικό μέτωπο. Καί, ἀπερίσπαστοι πλέον με-
τά τήν ἀπόφαση, κολυμπᾶμε στά νερά τῆς νέας ἐθني-
κῆς ὑστερίας.

Τήν ὅλη ὑπόθεση θά μπορούσαμε νά τήν ξεπερά-
σουμε τό ἴδιο ἀνάδυνα (ἢ ἔστω τό ἴδιο ἐπάδυνα) ὅσο
ξεπεράσαμε καί τήν ὑπόθεση Κοσκωτά. Μόνο πού
τούτη τή φορά κριτής μας δέν εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτός
μας ἢ τὰ δικαστήριά μας. Τά θέματα τῆς ἐξωτερικῆς
πολιτικῆς κρίνονται στό ἐξωτερικό ἀπό κριτές τρί-
τους, καί μέ κριτήρια ἀντικειμενικά, ρεαλιστικά, ἀδυ-
σώπητα. Καί ἡ περίφημη κοινοτική ἀλληλεγγύη, γιά
τήν ὁποία μίλησε ὁ Πορτογάλος προεδρεύων ὑπου-
ργός Ἐξωτερικῶν, ἔχει κι αὐτή τὰ ὄριά της, ιδιαίτερα
μάλιστα ὅταν δέν συνοδεύεται καί ἀπό κατανόηση:
στήν ΕΟΚ διακυβεύονται συμφέροντα, δέν θεραπεύ-
ονται τραύματα.

Φτάσαμε ἔτσι στό πρωτοφανές φαινόμενο νά τσα-
κάνονται οἱ ὑπουργοί Ἐξωτερικῶν τῆς Ἰταλίας καί
τῆς Ἑλλάδας διά τῶν στηλῶν τῶν ἐφημερίδων. Ἄ-
φορμή μιά συνέντευξη τοῦ Ντέ Μικέλιν στήν Κ. Ἐλευ-
θεροτυπία πού ἀπ' ὅ,τι φαίνεται τήν προκάλεσε ὁ
ἴδιος, προκειμένου νά ἐξηγήσει στό ἑλληνικό κοινό
τίς θέσεις καί τή στάση του — πληροφορούμενος προ-
φανῶς ὅτι ἐδῶ στήν Ἑλλάδα θρῖσκόμαστε νοερά στά
πρόθυρα νέου ἀλβανικοῦ ἔπους. Ἡ ἀπάντηση τοῦ κ.
Σαμαρά ἦταν μνημεῖο ἑλληνοκεντρικῆς λογικῆς αὐ-
θαιρεσίας: «Ὁ κ. Ντέ Μικέλιν κατορθώνει νά περι-
γράψει τίς δίκαιες ἑλληνικές θέσεις, ἀλλά καταλήγει

συνήθως σέ ἀδίκαια συμπεράσματα πού ζημιώνει τὰ
ἑλληνικά συμφέροντα». Ἄραγε ποιόν ἐπιδιώκει νά
πέσει ὁ κ. Σαμαράς μέ τήν περί δικαίων καί ἀδίκων
ἐπιχειρηματολογία του; Μήπως τό κοινό τῆς Ἐλευ-
θεροτυπίας; Μά δέν χρειάζεται, αὐτό εἶναι πεισμέ-
νο. Μήπως τόν κ. Ντε Μικέλιν; Καί γιατί δέν τόν παίρ-
νει στό τῆλέφωνο; Στήν πραγματικότητα ὁ κ. Σαμα-
ράς δέν θέλει νά πείσει κανέναν, οὔτε γιά τό δίκιο οὔτε
γιά τό ἄδικο, θέλει μόνο νά πείσει γιά ἕνα πράγμα:
ὅτι στήν στάση του θά εἶναι ἀνυποχώρητος. Καί προ-
σπαθεῖ νά πείσει γι' αὐτό μέ τόν πιό κατηγορηματι-
κό τρόπο: ἐκτιθέμενος δημοσίως. Ὁ ἴδιος καί ὄλοι
μας.

Οὐσιαστικά λοιπόν ἡ ἑλληνική ἐξωτερική πολιτι-
κή ἔχει πλήρως υἰοθετήσῃ τίς θέσεις Παπαθεμελῆ, ὅτι
δηλαδή θά πρέπει νά κοινοποιήσουμε σέ ὄλους ὅτι
στό ζήτημα τῶν Σκοπίων μετράμε ἐχθρούς καί φί-
λους. Ὁ Α. Σαμαράκης ἔκανε μιά πρώτη καταμέτρη-
ση. Τό ἔθνος ἔχει ἤδη τήν ἀπόλυτη βεβαιότητα ὅτι
ἀπειλεῖται πανταχόθεν. Ὅποιαδήποτε ἐνέργεια τρί-
του πρὸς τρίτον, ὅποιαδήποτε συμβουλή, ὑπόδειξη,
παράδειγμα ἐκλαμβάνεται ὡς ἀνθελληνική ἐνέργεια,
προκλητικῆς στάσης. Ἐφερε ὁ Γκάνεφ ἕνα παράδειγ-
μα γιά τό πῶς μιά γεωγραφική περιοχὴ μπορεῖ νά εἶ-
ναι μοιρασμένη σέ δύο χώρες χωρὶς νά ὑπάρχει ἐχθρό-
τα μεταξύ τους, ἐν προκειμένῳ τῆς Θράκης, καί τήν ἄλ-
λη μέρα ὁ τόπος βούιξε: θέμα Θράκης θέτει ἡ
Βουλγαρία. Προσπάθησε καί ὁ Ντε Μικέλιν νά βρεῖ
ἕναν καλό λόγο πού συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἀνάπτυξης
φιλικῶν δεσμῶν τῆς σλαβικῆς Μακεδονίας μέ τήν
Ἑλλάδα καί εἶπε ὅτι ἔχουν ἀνάγκη τό λιμάνι τῆς Θεσ-
σαλονίκης. Ἦδη ἐδῶ τό σημειώσαμε καί σέ δεδομέ-
νη περίπτωση τό θγάζουμε ἀπό τῆς φαρέτρα: ὁ Ντέ
Μικέλιν ἔθεσε πονηρά ζήτημα Θεσσαλονίκης. Ἄς μὴ
μιλήσουμε γιά τόν Οὐκρανό πού οἱ ἐφημερίδες τόν
κατηγοροῦσαν ὅτι ἔκανε κατάχρηση τῆς ἑλληνικῆς φι-
λοξενίας.

Αλλά ἄν τό ἐπίσημο ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν κι-
νεῖται ὡς οὐραγός στά χνάρια τῆς πολιτικῆς
Παπαθεμελῆ, οἱ ἐμπνευστές αὐτῆς τῆς πολιτι-
κῆς, δλέποντας καί τὰ ἀδιέξοδά της, τήν ἔχουν
ἤδη ξεπεράσει καί προχωροῦν πιό πέρα (ἐκεῖ
πού εἶναι ὁ γκρεμός δηλαδή). «Ὁ Ἄννιβας εἶ-
ναι πρὸ τῶν πυλῶν», ἀναφώνησε τήν Κυρια-
κή σέ κάποια κοπή πίτας ὁ κ. Παπαθεμελής, γιά
νά προσθέτει ὅτι χρειάζεται μιά νέα ἐθνική πο-
λιτική «πού δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι διεκδικητική
καί ἀντεπιθετική».

Στό ἴδιο μήκος κύματος κινεῖται καί ὁ συνάδελφος
του κ. Γ. Καψῆς. Γράφει στό *Βῆμα* (19.1):

«Διαφορετικά (ἄν τὰ Σκόπια δέν συμβιβα-
στοῦν μέ τήν Ἑλλάδα) δέν θά ἀπομένει τίποτε
ἄλλο ἀπό μιά ἐξισορρόπηση ἀπειλῶν καί διεκ-
δικήσεων. Ὅσο ὅμως ἡ πολιτικὴ μας θά παρα-
μένει ἀγκιστρωμένη στό θέμα τοῦ ὀνόματος καί
μόνον, ὅταν ὅλες οἱ προοπτικὲς πού διανοίγον-
ται σήμερα εἶναι μόνον δυσμενεῖς, τότε δέν
μποροῦμε νά λέμε ὅτι "χάθηκε μιά μόνον μά-
χη", δέν μποροῦμε νά ἰσχυρισθοῦμε ὅτι "κερ-
δίσαμε τόν πόλεμο" ἄν ἰκανοποιηθοῦμε στό θέ-
μα τῆς ὀνομασίας μόνον. Πρέπει νά συνειδη-
τοποιήσουμε καί νά ὀμολογήσουμε ὅτι χάσαμε
τόν πόλεμο. Καί χρειάζεται μιά καινούργια ἐκ-
στρατεία — οὐσιαστική καί ὄχι μέ θεαματικὲς
μόνο κινήσεις —, ἕνας καινούργιος "πόλεμος",
γιά νά ἀνακτήσουμε τό χαμένο ἔδαφος· καί νά
διατηρήσουμε τὰ ἔδαφά μας.

Τό αγωνιώδες ερώτημα είναι ποιός θά σχεδιάσει τόν καινούργιο πόλεμο, ποιός θά τόν διεξαγάγει και ποιός θά τόν κερδίσει».

Στό ερώτημα τού κ. Καψή, ποιός θά σχεδιάσει τόν καινούργιο πόλεμο (ό κ. Καψής έννοει τήν κυβέρνηση πού θά διεξαγάγει τήν άντεπίθεση αυτοκτονίας), έχουν ήδη απεύσει νά δηλώσουν ύποψηφιότητα επίδοξοι σχεδιαστές. Από τόν Κ. Ιορδανίδη πού διατυπώνει στήν *Καθημερινή* τήν άποψη ότι «τό ελληνικό έθνος μπορεί νά κατισχύσει» αυτής τής γεωγραφικής περιοχής, φθάνουμε στόν Όδ. Ζούλα και τόν Β. Βασιλάτο πού ύποστηρίζουν ότι ή Ελλάδα και ή Σερβία (ό τελευταίος βάζει και τή Βουλγαρία) πρέπει νά «διαμελισουν τά Σκόπια», νά τά «έξαφανίσουν γεωγραφικά».

Βέβαια για νά θεμελιωθούν τέτοιες έδαφικές διεκδικήσεις πρέπει νά στοιχειοθετηθούν αντίστοιχες έθνοτικές παρουσίες, δηλαδή κάποια μειονότητα. Έτσι ό Όδ. Ζούλας μιλάει για 250.000 Έλληνες πού ζούν εκεί. Θά μπορούσε βέβαια τό νούμερο αυτό νά τό βγάλει από τό κεφάλι του, δέν ύπάρχει όμως τέτοια άνάγκη. Ήδη, πριν από αυτόν, τό Γενικό Έπιτελείο Στρατού φρόντισε νά μιλήσει για 239.360 Έλληνες, έξάγοντας τό νούμερο αυτό από μία δημοσκόπηση πού έγινε εκεί μέ τό ερώτημα: «Μέ ποιά χώρα θά επιθυμούσατε τήν άνάπτυξη στενών σχέσεων». Κατόπιν αυτού άνετα μπορεί και ό Ήρ. Τζάθας νά μιλάει για 250.000 Έλληνες και γενικά νά έμπεδώνεται κάποιο νούμερο άνάμεσα στίς 200.000 (Βακαλόπουλος) και 300.000 (Τζιτζικώστας).

Για τήν άπελευθέρωση λοιπών αυτών των όποιων μόλις πιστοποιήσουμε τήν ύπαρξή τους θά πρέπει κατά τόν κ. Ζούλα νά δημιουργηθεί μία Μακεδονική Φάλαγξ μέ έμβλημα τόν Μεγαλέξανδρο, ή όποία θά έγκατασταθεί στά σύνορα γαδγίζοντας προς τή μεριά των Σκοπίων.

Άλλά και τό ύπουργείο Έθνικής Άμυνας έκανε κατά τό Βήμα αντίστοιχη πρόταση: νά στείλουμε, λέει, δύο πολεμικά άεροπλάνα μέχρι τό Μοναστήρι, νά σπάσουν τό φράγμα τού ήχου για νά τούς κουφάνουν. Κουφό έντελώς.

Ό ελληνικός έθνικισμός κάνει λοιπόν τήν εμφάνισή του είτε μέ τόν όρθόδοξο, επιθετικό τρόπο, είτε διά του γνωστού έλληνοκεντρικού και άμυντικού τόνου. Στήν ουσία δέν είναι παρά δύο όψεις του ίδιου νομισματος. Η Ελλάδα μέ τήν πολιτική της —και μέ τήν πολιτική της φοβία— δημιουργεί έχθρους στά Βαλκάνια. Κι ύστερα ή επιφυλακτική ή έχθρική στάση των άλλων δικαιώνει αυτήν άκριδώς τήν πολιτική. Όπερ έδει δείξει.

Εχουμε πιά έμπλακεί ευθέως στή βαλκανική κρίση, άποτελούμε κι έμεις στοιχείο της. Ός εκ τούτου, δέν μπορούμε νά παίξουμε άλλο ρόλο (παρ' ό τι τόν έπιζητούμε διακαώς) σ' αυτή, παρά τό ρόλο του προβλήματος, ενός άκόμη προβλήματος. Τήν ίδια ώρα ή Τουρκία, μέ πολύ πιό ήρεμη —έστω και επιφανειακά— στάση, κατόρθωσε νά αυξήσει τήν έπιρροή της και τό σεβασμό προς αυτήν.

Η Ελλάδα, αντίθετα, έχει άμεση αλλά και έμμεση έμπλοκή. Άμεση λόγω του Βορειοηπειρωτικού, πού έπηρεάζει τίς σχέσεις μέ τήν Άλβανία, και του Μακεδονικού, πού τείνει νά δημιουργήσει διαρκή έστία άντιπαράθεσης μέ τά Σκόπια (άλλά και σέ μία δεύτερη φάση μέ τήν μικρή Γιουγκοσλαβία, άκόμα

και μέ αυτή τούτη τή Σερβία). Έμμεση λόγω του άξονα μέ τό Βελιγράδι, τόν όποιο τόσο τά Τίρανα, όσο και ή Σόφια αισθάνονται ως έχθρικό προς τά συμφέροντά τους. Από τήν άλλη μεριά, παρ' όλον τόν άξονα ή Άθήνα άναγκάζεται νά συγκατανεύσει στήν άνανγώριση τής Σλοβενίας, άκόμα και τής Κροατίας, σέ μία άνευ προηγουμένου έξωτερική πολιτική σαλάτα.

Τό δυστύχημα είναι ότι ή Ελλάδα ξεφύγε σχεδόν από τήν αρχή από τή γραμμή τής «διορατικής ουδετερότητας», από μία πολιτική αρχών και κατευνασμού των έθνικισμών, τή μόνη πολιτική πού θά μπορούσε και νά προετοιμάσει τήν ειρήνη στήν περιοχή. Τό άπαράβιαστο των συνόρων (μέ έξαιρέση ίσως τά πρώην «έσωτερικά» σύνορα Σερβίας-Κροατίας) σέ συνδυασμό μέ τήν πλήρη κατοχύρωση και τόν σεβασμό των δικαιωμάτων των μειονοτήτων άποτελούν τή μοναδική διέξοδο στο βαλκανικό σταυρόλεξο και τούς άξονες πάνω στους όποιους θά στηριχθεί άργά ή γρήγορα ή λύση, είτε αυτή έρθει ειρηνικά είτε μετά από συγκρούσεις. Οί άρχές αυτές θά μπορούσαν άλλωστε κάλλιστα νά εισακουστούν και εκτός Βαλκανίων, π.χ. στήν ΕΟΚ, ώστε ή χώρα μας νά άποφύγει τίς πρόωρες και έπιλεκτικές άναγνωρίσεις έπιμέρους δημοκρατιών.

Η αίτία πού ή Ελλάδα δέν μόρρεσε ούτε μία μέρα νά κρατήσει αυτή τή στάση είναι ή ύστερία μέ τό Μακεδονικό, ή άναδίωση του Μακεδονικού θά λέγαμε. Ότι τά Σκόπια θά όδηγούσαν τήν Ελλάδα στο σημείο νά έξωκείλει στά ρηχά τής Βαλκανικής, αυτό ήταν έξαρχής προβλέψιμο. Άν κάτι αϊφνιδιάζει, είναι ή ευκολία και ή ταχύτητα μέ τήν όποία παρασυρθήκαμε, ή έλλειψη άντιστάσεων, ή παντελής άνικανότητα νά επικοινωνήσουμε μέ τή διεθνή πραγματικότητα τής εποχής μας και τέλος — τό σπουδαιότερο — ή λυσσώδης τραυματική αντίδρασή μας τώρα πού διαπιστώνουμε ότι έξωκείλαμε.

Η χώρα έχει χάσει πιά τήν αξιοπιστία της στο έξωτερικό. Οί Γερμανοί διπλωμάτες θεωρούν ότι «μετά τήν Τουρκία, ή Ελλάδα ανακαλύπτει τώρα και νέους έχθρους» (Τό Βήμα, 19.1), άν και κάπου κάνουν λάθος: δέν τούς ανακαλύπτει, τούς διαμορφώνει. Οί Ίταλοι προσπαθούν νά μάς έξηγήσουν, για νά δεχθούν άμέσως μετά έναν καταιγισμό κατηγοριών. Άλλες ευρωπαϊκές χώρες μέ λιγότερη άνάμειξη στα βαλκανικά δίνουν στήν Ελλάδα μία πίστωση χρόνου προωθώντας παράλληλα και έναν διακανονισμό περί τήν όνομασία, τόν όρο Σλαβική Μακεδονία δηλαδή. Άλλά και εδώ ό κ. Σαμαράς φρόντισε, συνεπικουρούμενος από τόν κ. Καραμανλή, νά κόψει κάθε δρόμο επικοινωνίας, μέ τή γνωστή δήλωση ότι δέν θά δεχθούμε καμία όνομασία πού θά περιέχει τή λέξη Μακεδονία. Άπ' ό,τι λέγεται, ό κ. Μητσοτάκης διαφωνεί μέ τή θέση αυτή του πρωθυπουργού του, προτίμησε όμως νά καταπιεί τή διαφωνία του παρά νά άσκήσει τά καθήκοντά του ως ύπουργός. Και για νά μήν είμαστε άφελείς: άν ό πρωθυπουργός ζητούσε γι' αυτό τό λόγο τήν παραίτηση του ύπουργού του, θά έλαφτε ό ίδιος τό άλλο πρωί. Προτιμάει λοιπόν νά παραμένει στο τιμόνι, βαδίζοντας όλο και πιό βαθιά στο άδιέξοδο.

Φθάσαμε στο σημείο τήν έξωτερική πολιτική τής Ελλάδας νά τή διαμορφώνουν οί μητροπολίτες, πού άρθογραφούν κάθε Κυριακή πιά στίς έφημερίδες για νά καταγγείλουν τό Βατικανό, τή Δύση, τήν Ουνία. Ολίψη και άπελπισία: ό μύθος τούτη τή φορά δέν θά είναι άνώδυνος.

ΡΩΣΙΑ:

Αυτό τό σπίτι

του 'Αγγελου 'Ελεφάντη

Αν ή 'Οκτωβριανή 'Επανάσταση άνοιξε τό πρώτο νικηφόρο μέτωπο έναντίον του καπιταλισμού και ύποσχέθηκε τήν έλευση του σοσιαλισμού σέ παγκόσμια κλίμακα, στό τέλος του αιώνα ή περεστρόικα έκλεισε αυτήν τή σελίδα τής παγκόσμιας ιστορίας. 'Ωστόσο, ή περεστρόικα ενώ εμφανίστηκε άρχικά ως άναγέννηση του σοσιαλισμού, ως μιά γιγαντιαία έπιχείρηση έκδημοκρατισμού και οικονομικής άνασυγκρότησης των χειμαζόμενων «σοσιαλιστικών» κοινωνιών, ως ό άναγκαίος δεσμός δημοκρατίας και σοσιαλισμού, κατέληξε μέσα σέ πέντε έξι χρόνια σέ άποτελέσματα τόσο αϊφνίδια, άπρόσμενα και άντίθετα μέ τίς έξαγγελίες που και ή νοσηρότερη φαντασία δέν θά μπορούσε νά προβλέψει: «βελουδένια επανάσταση» στίς πρώην Λαϊκές Δημοκρατίες, άπεξάρτησή τους από τό άρμα τής ΕΣΣΔ, κατάλυση του σοσιαλιστικού συστήματος, ένοποίηση των δύο Γερμανιών, διάλυση τής Κομκόν και του Συμφώνου τής Βαρσοβίας, άπόσχιση και άνεξαρτητοποίηση των Βαλτικών Δημοκρατιών, κατάλυση του διπολισμού, έκρηξη εθνικισμών, διάλυση του Κομμουνιστικού Κόμματος, διάλυση τής Σοβιετικής 'Ενωσης, κατάργηση τέλος τής ίδιας τής περεστρόικα. Σήμερα κανείς δέν μιλά για τήν περεστρόικα ούτε στήν πρώην ΕΣΣΔ· είναι κι αυτή «πρώην». 'Άλλες ιδεολογικές και οργανωτικές άρχές πρυτανεύουν, άλλα είναι τά συνθήματα. 'Ενώ όμως ή περεστρόικα έπαγγέλθηκε τήν άνασυγκρότηση, τή διαφάνεια, τόν έκδημοκρατισμό και τήν άναγέννηση του σοσιαλισμού, έφερε τό χάος. Στήν Εύρωασιατική Κοινοπολιτεία κανείς δέν μιλά για σοσιαλισμό ούτε μέ και διά τής περεστρόικα ούτε χωρίς αυτήν. Αλλά και κανείς δέν μπορεί νά προβλέπει που θά όδηγηθούν τά πράγματα σ' αυτές τίς σπαρασσόμενες, άποδιοργανωμένες και άποπτωχευμένες στό έπακρο κοινωνίες. 'Ολοι φοβούνται τά χειρότερα, από τήν άνοιχτή δικτατορία ως τούς γενικευμένους έμφυλιους πολέμους, και έν πάση περιπτώσει όλοι βλέπουν ότι θά περάσει μιά μεγάλη περίοδος πλήρους άποσταθεροποίησης, όξύτατων κοινωνικών, πολιτικών και εθνικιστικών συγκρούσεων.

'Αν άνάμεσα στίς έπαγγελίες, τά όντως ρηξικέλευθα μέτρα των εισηγητών τής περεστρόικα και τά σημερινά άποτελέσματα ύπάρχει μιά έσωτερική αίτιακή σχέση, μιά σχέση αίτιου προς άποτέλεσμα, άν οι εισηγητές τής περεστρόικα ήθελαν έξαρχής, συνειδητά τά άποτελέσματα που επήλθαν ή, άντίθετα, οι σημερινές έξελίξεις ένυπέρχον στή λογική των πραγμάτων άνεξάρτητα από τήν ύποκειμενική βούληση των πρωταγωνιστών που, ίσως, άπλως προσαρμόζονταν στίς νέες καταστάσεις, είναι ένα ζήτημα ιδιαίτερα σημαντικό, τό όποιο, όμως, έχει πλέον ιστορική σημασία. Διότι, ό,τι και νά

σκεφτόταν στήν άρχή ό Γκορμπατσώφ, ό,τι και νά ήθελε τότε, ή σημερινή πραγματικότητα είναι αυτή που είναι: ως προς τό παρόν και τό μέλλον των κοινωνιών τής Εύρωασιατικής Κοινοπολιτείας, και ιδιαίτερα τής Ρωσίας, ή περεστρόικα άποτελεί πλέον παρελθόν. Διότι τό ζήτημα στίς κοινωνίες αυτές δέν είναι ή άναγέννηση του σοσιαλισμού *άλλά τό πέραςμα από τόν «σοσιαλισμό» στόν καπιταλισμό*. Τά γεγονότα που μέ έξαιρετική πυκνότητα ξετυλίγονται στίς χώρες αυτές, οι άνακατατάξεις, οι θεαματικές και συνάμα εικονοκλαστικές πρωτοβουλίες, τά μέτρα που οι ήγετικές ομάδες καθημερινά υίοθετούν και προσπαθούν νά εφαρμόσουν αυτό τό νόημα έχουν, τά προβλήματα αυτής τής μετάβασης θέλουν ν' άντιμετωπίσουν.

Τά προκαταρκτικά τής μετάβασης στόν καπιταλισμό

'Η μετάβαση όμως από τόν «σοσιαλισμό» στόν καπιταλισμό δέν είναι εύκολη υπόθεση, όσο κι άν κλείνει κανείς τόν όρο «σοσιαλισμό» έντός εισαγωγικών (όπως ό γράφων, όχι μόνο τώρα που έγινε τής μόδας, αλλά τουλάχιστον εδώ και δυό δεκαετίες). Δέν είναι ζήτημα μόνο πολιτικών χειρισμών, ιδεολογικών έξαγγελιών, διοικητικών αποφάσεων, άλλαγής του νομικού-θεσμικού πλαισίου όργάνωσης τής οικονομίας και του πολιτικού συστήματος. Δέν είναι μόνο ζήτημα συνταγματικών ρυθμίσεων. Δέν ισοδυναμεί μέ τήν άπελευθέρωση των τιμών ούτε έξαρτάται από τήν τυπική δυνατότητα που έχει ό καθένας στό έξής νά αγοράζει τό ότιδήποτε που άνηκε πριν στή δημόσια ιδιοκτησία μέ βάση τή νομοθεσία για τίς ιδιωτικοποιήσεις, ή ό οίοσδήποτε επενδυτής νά επενδύει όπου νομίζει πως τόν συμφέρει και όσα κεφάλαια νομίζει ότι είναι άπαραίτητα για νά τόν συμφέρει. Τό πέραςμα στόν καπιταλισμό δέν έξαρτάται μόνο από τήν έξόντωση των πολιτικών δυνάμεων που, έστω κατ' όνομα, άναφέρονταν στόν σοσιαλισμό και τόν κομμουνισμό ούτε από τήν

Πάνε έξι χρόνια από τότε που, στήν τότε όνομαζόμενη ΕΣΣΔ, ό Γκορμπατσώφ άνήγγειλε τή νέα γραμμή πλεύσης, τήν περεστρόικα. 'Ο όρος έκανε καριέρα λαμπρή, άποτέλεσε τόν σημαντικότερο πολιτικό νεολογισμό τής εποχής μας, τά ιδεολογικά του συμφραζόμενα, τά κοινωνικά προαπαιτούμενα και οι πολιτικές διαδικασίες που πυροδότησε, σημάδευαν άνεξίτηλα, όχι μόνο τίς χώρες του «ύπαρκτου σοσιαλισμού», αλλά όλόκληρη τήν παγκόσμια ιστορία σ' αυτό τό τέλος του είκοστού αιώνα.

ποιός δά τό πάρει;



έξαφάνιση και γελιοποίηση εκείνων των συμβόλων που διατράναναν επί δεκαετίες όλόκληρες ότι ο σοσιαλισμός είχε για πάντα νικήσει κι ότι τό ποτάμι της ιστορίας δέν μπορεί νά γυρίσει πίσω. Δέν άρκει πού άποκαταστάθηκε ή Έκκλησία και πού τό Πατριαρχείο επέστρεψε στον Άγιο Βασίλειο της πρώην Κόκκινης Πλατείας, ότι έδρα του έγινε ο περίφημος ναός της Αναλήψεως μέσα στό Κρεμλίνο¹, δέν άρκει πού ο Γιέλτσιν πάει στην Έκκλησία την Κυριακή κρατώντας μία μεγάλη λαμπάδα όπως και εκατομμύρια συμπολίτες του, ενώ πριν δύο μόλις χρόνια οι ίδιοι άνθρωποι, την Πρωτομαγιά και στην επέτειο της Οκτωβριανής Έπανάστασης, παρήλυναν μέ κόκκινες σημαίες και σφυροδρέπανα. Δέν άρκει γι' αυτή τή μεγάλη άλλαγή ή πρώην «σοσιαλιστική» νομενκλατούρα ν' άποτάξει τον σοσιαλιστικό σατανά και τώρα νά όμνυει στον καπιταλιστικό μαμμωνά. Δέν άρκει οι μισθοί των στρατιωτικών νά διπλασιασθούν και νά τριπλασιασθούν ώστε οι Ισχυροί του νέου καθεστώτος νά έχουν πού νά στηριχθούν για νά επιβάλουν την τάξη (τους) μέσα σ' αυτό τό άπέραντο χάος πού όνομάστηκε Έυρωασιατική Κοινοπολιτεία, όνομα πού άκόμη κανείς δέν ξέρει σέ τί άντιστοιχεί, ποιόν θεό πρεσβεύει, γι' αυτό κι όλοι προτιμούν άκόμη τό γνωστό «πρώην ΕΣΣΔ». Δέν άρκει νά γίνει ή μοιρασιά του στόλου της Βαλτικής μεταξύ Ρωσίας και Ούκρανίας. Δέν άρκει πού οι μισθοί των εργαζομένων παραμένουν στάσιμοι ενώ ο πληθωρισμός, στό τέλος του 1991, ξεπερνούσε τό 500%. Η φάση της μετάδσης στον καπιταλισμό δέ τελειώνει επειδή οι ένοικοι π.χ. της συνοικίας Όκτιάμοκι της Μόσχας έμαθαν ότι όλό-

κληρη ή συνοικία τους άγοράστηκε από μία άμερικανική εταιρεία κι ότι πρέπει νά τά μαζεύουν. Δέν άρκει οι εκδόσεις Νόβοστι, άγρυστοι φρουροί μέχρι χθές της μαρξιστολενινιστικής όρθοδοξίας, νά προπαγανδίζουν τώρα τά άκραιφώς νεοφιλελεύθερα δόγματα του Γκύ Σορμάν ούτε οι υπεύθυνοι της Σοβιετικής Έγκυκλοπαίδειας νά πάρουν έντολή νά τήν ξαναγράψουν — άκόμη μία

φορά — και νά τήν προσαρμόσουν στους νέους προσανατολισμούς· ούτε τά σχολικά βιβλία και τά πανεπιστημιακά συγγράμματα ιστορίας, οικονομολογίας κ.λπ. νά αναθεωρούνται γρήγορα γρήγορα, ούτε τά έργα του Μάρξ, του Λένιν και των άλλων μαρξιστών νά εξαφανισθούν από τις προθήκες των βιβλιοπωλείων και των βιβλιοθηκών. Δέν άρκει ή Ίσθέςια (ή μεγαλύτερη ρωσική έφημερίδα) νά άναγγέλλει ότι «δέν αποκλείεται νά δούμε άκόμη μία επανάσταση (μετά άπ' αυτή πού σάρωσε τό κομμουνιστικό κόμμα) αλλά αυτή τή φορά θά είναι άνοιχτά μία άστική επανάσταση» (9 Όκτ. 1991). Άν, για τήν επικράτηση του καπιταλισμού είναι άπαραίτητος ο έξευτελισμός της τιμής της εργατικής δύναμης, ή δημιουργία ενός γιγαντιαίου έφεδρικού στρατού άνέργων (ήδη ένα εκατομμύριο στή Μόσχα, τριάντα εκατομμύρια στις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ ως τό τέλος του 1992) δέν ολοκληρώνει τή διαδικασία του καπιταλιστικού μετασχηματισμού. Δέν άρκει οι νέοι πλούσιοι νά κυκλοφορούν μέ Μερσεντές και ν' άγοράζουν Ιταλικά παπούτσια πού κοστίζουν όσο ο μέσος μισθός τριών έτών ενός εργαζομένου. Η μετάδση στον καπιταλισμό δέν είναι συνώνυμη μέ τήν εισβολή του ξένου κεφαλαίου, γερμανικού κυρίως, αλλά και γιαπωνέζικου, γαλλικού, Ιταλικού, άμερικανι-

1. Διάφορα στοιχεία πού αναφέρονται έδω για τή σημερινή κατάσταση στή Ρωσία είναι παρμένα από τό πολύ κατατοπιστικό άρθρο του Amnon Kapeloiouk, "L'énigme russe" στον Monde Diplomatique, Ίαν. 1992, σελ. 4-5.

κοῦ, βρετανικοῦ, πού προσπαθεῖ νά ἐλέγξει τούς κρίσιμους τομείς τῆς οἰκονομίας. Ὁ νόμος γιά τίς ιδιωτικοποιήσεις δέν ἀρκεῖ, ἀν καί παρέχει τή δυνατότητα στίς ἰσχυρές ομάδες εἴτε τῶν ὑπαρχουσῶν ἐπιχειρήσεων εἴτε ιδιωτῶν νά μετατραποῦν ἀπό τή μιά μέρα στήν ἄλλη σέ μετόχους γιγαντιαίων ἀνωνύμων ἐταιρειῶν καταβάλλοντας εὐτελή ὑπερπληθωρισμένα ρούβλια² καί «ἀγοράζοντας» τεράστια ἀξία παραγωγικά μέσα, πρῶτες ὕλες, ἐμπορεύματα, ἀξιώσεις, τεχνολογία, τεχνογνωσία καί κυρίως ἀνθρώπους (ἐργατική δύναμη). Γιά νά ξεχασθεῖ τό «σοσιαλιστικό» παρελθόν δέν ἀρκεῖ ἡ μετονομασία πόλεων, πλατειῶν, ὁδῶν, δέν ἀρκεῖ ἡ καταστροφή τῶν σοσιαλιστικῶν μνημείων, τό πούλημα μέ τό κιλό στά καρτσάκια τῶν παρασήμων πού κοσμοῦσαν τό στήθος τῶν προκαθημένων τοῦ προηγούμενου καθεστώτος, τό στήθος τῶν «ἡρώων τῆς ἐργασίας» καί τῶν παλαιμάχων τοῦ ἀντιφασιστικοῦ πολέμου. Δέν ἀρκεῖ πού ὁ αἰσιόδοξος καί ροδαλός «Σοβιετικός ἄνθρωπος» τοῦ σοσιαλιστικοῦ ρεαλισμοῦ ἔδωσε τή θέση του στή μαζική πορνεία, τήν ἐγκληματικότητα, τήν ἀπελπισία μπροστά στό φάσμα τῆς πείνας, τόν ἐθνικιστικό παροξυσμό, τή μυστικιστική κατατονία. Δέν ἀρκεῖ πού τή θέση τῶν κομισάρων πήραν οἱ ἀστρολόγοι, οἱ μάντιες, οἱ προφῆτες, οἱ θαυματοποιοί, οἱ ἱερεῖς, κι ἐκεῖ πού σάρωνε ἡ Κομμουνιστική γέμιση ὁ τόπος σέξ-σὸπ, Μακντόναλτς, νεοτσαρικές, νεοφασιστικές ὁργανώσεις,



νεορωσικοῦ τύπου σκινάδες, ντισκάδικα καί ροκάδικα. Τή μετάβαση στόν καπιταλισμό δέν ἐπικυρώνει ἡ παραίτηση τοῦ δημάρχου τῆς Μόσχας, τοῦ «δικιοῦ μας» Πόντιου Γαβρίλη Ποπῶφ, ἀκριβῶς ἐπειδὴ διαπίστωσε ὅτι ὁ καπιταλισμός ἀργεῖ νά ἔρθει καί δέν ἦταν διατεθειμένος νά δημαρχεῖ σέ μιά πρωτεύουσα πού δέν ξέρεי σέ ποιό θεό πιστεύει.

Πράγματι, ἔχει δικιο ὁ Ποπῶφ: ὁ καπιταλισμός στήν πρῶην ΕΣΣΔ θ' ἀργήσει νά ῥθει. Ὅλα ὅσα ἐγίναν καί γίνονται καθημερινά μέ ἀστραπιαίους ρυθμούς δέν εἶναι παρά τό πρελούδιο τῆς μεγάλης ἀλλαγῆς, δέν εἶναι παρά τά προκαταρκτικά, τά προαπαιτούμενα. Ἀλλά δέν εἶναι ὁ ἴδιος ὁ καπιταλισμός. Οἱ ὡς τώρα ἀλλαγές — κοσμογονικές τίς εἶπαν. Καί πράγματι ἦταν κοσμογονικές. Ἄλλο τώρα ἂν πολλοί, ἀνάμεσά τους καί οἱ δικιοί μας, κυρίως τοῦ Συνασπισμοῦ, δέν πήραν χαμπάρι τί εἶδος κοσμογονία ἦταν αὐτή καί ἐπιθυμῶντας τήν τερατοκτονία βολεψήθηκαν μέ τήν τερατογονία — ἐνῶ θανάτωσαν τό παλιό δέν γέννησαν ἀκόμη τό καινούριο, τόν καπιταλισμό. Θά μπλέξουμε ἴσως σέ θεωρητικές συζητήσεις καί ἱστορικές ἀντιφάσεις γιά νά διαλευκάνουμε ἂν καί κατά πόσο τό προηγούμενο καθεστῶς ἦταν σοσιαλισμός, καί σέ διαμάχες ἂν ὁ μόνος δυνατός σοσιαλισμός δέν εἶναι παρά αὐτός πού ὑπῆρξε στά μέρη τοῦ ὑπαρκτοῦ. Ἄλλωστε αὐτό πιστεύουν οἱ πολλοί, ἐννοῶ οἱ πολλοί ἀριστεροί. Ἀλλά ἀφοῦ ἐν πάση περιπτώσει τόν ὄρο «σοσιαλισμό» τόν βάζουμε ἐντός εἰσαγωγικῶν σημαίνει ὅτι ἔχουμε πεισθεῖ ὅτι αὐτό τό πράμα

σοσιαλισμός δέν ἦταν. Ἡ διαπίστωση δέν ὀδηγεῖ, ἀ *conpario*, στό συμπέρασμα ὅτι τό προηγούμενο καθεστῶς ἦταν καπιταλισμός παρ' ὅλο πού καί ἐκμετάλλευση τῆς ἐργατικῆς δύναμης ὑπῆρχε καί ὁ νόμος τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας κυριαρχοῦσε καί οἱ μηχανισμοί τῆς «σοσιαλιστικῆς» συσσώρευσης δούλευαν καλά, ἂν τουλάχιστον μέ τόν ὄρο καπιταλισμό ἐννοοῦμε τή λειτουργία τῆς καπιταλιστικῆς ἀγορᾶς, τήν ἀτομική ἰδιοκτησία τῶν μέσων παραγωγῆς καί τήν ἰδιωτική οἰκειοποίηση τῆς παραγόμενης ὑπεραξίας. Θά μπορούσαμε δέβαια νά υἱοθετήσουμε τήν ἐννοία τοῦ κρατικοῦ καπιταλισμοῦ, ὡς ἐννοία περιγραφική πού προσδιιάζει καλύτερα στό προηγούμενο καθεστῶς. Πάλι ὅμως ἡ ἀπόσταση καί ἡ διαφορά, πραγματολογική καί ἐννοιολογική, εἶναι τεράστια ἀπό τό σύστημα τοῦ ἰδιωτικοῦ καπιταλισμοῦ πού ἀκόμη δέν ἔχει ἐπικρατήσει στήν πρῶην ΕΣΣΔ, ἂν καί οἱ διαδικασίες πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση εἶναι ὀλοκάθαρες καί ταχύτατες χωρὶς ἀπό τήν ἄλλη μεριά νά ὑπάρχουν, ὄρατες τουλάχιστον, ἀντιστάσεις καί ἀντίθετα ρεύματα.

Δύο μέ τρεῖς δεκαετίες

Θά χρειασθεῖ ὅμως καιρός ὅσο κι ἂν οἱ διαδικασίες ἐκκαπιταλισμοῦ τῶν κοινωνικῶν αὐτῶν σχηματισμῶν εἶναι ταχύτατες, ὅση βιασύνη κι ἂν ἐπιδεικνύει ὁ Γιέλτσιν, παρά τή βουλμία τῆς πρῶην καί τῆς νέας νομενκλατούρας καθὼς καί τῶν ξένων ἐπενδυτῶν. Θά χρειασθεῖ περίπου μιά γενιά, δύο μέ τρεῖς δεκαετίες.

Ἀλλά γιατί τόσο πολύ; Καί εἶναι πολὺς ὁ χρόνος δύο τριῶν δεκαετιῶν; Αὐτό τό χρονικό διάστημα εἶναι πολὺ μεγάλο καί πολὺ μικρὸ ταυτόχρονα. Εἶναι ἀσήμαντο στήν ἱστορική κλίμακα, μιά φευγαλέα στιγμή στό χρόνο τῆς μεγάλης διάρκειας. Ἀλλά τό ἴδιο διάστημα γιά τόν ἀνθρώπινο χρόνο, γιά τό χρόνο τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, εἶναι πολὺ μεγάλο. Οἱ πρωταγωνιστές δέν θά προφτάσουν νά δοῦν ὀλοκληρωμένο τό ἔργο τους. Διότι τήν ὀλοκληρωμένη ἀστική τάξη πού θά ἐπισφραγίζει καί θά ἐγγυᾶται τίς καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγῆς θά τὴν ἀποτελέσουν οἱ γόνιοι τῶν σημερινῶν προδρόμων. Διότι σήμερα δέν ὑπάρχει ἀστική τάξη καί πολὺ περισσότερο καπιταλιστικῆς ἀστικῆς τάξης μέ ὅλες τίς σύγχρονες διαστρωματώσεις τῆς, κι ἐκεῖνες πού προσδιιάζουν στόν ρωσικό κοινωνικό σχηματισμό. Δέν ὑπάρχουν οἱ κοινωνικές τάξεις τοῦ σύγχρονου ρωσικοῦ καπιταλισμοῦ. Τώρα γεννιοῦνται, ἀναδύονται μέσα ἀπό τό χάος. Δέν τίς φέρνει στόν κόσμο ἐκεῖνο τό μακρὸ κοιλοπόνημα τοῦ ἱστορικοῦ καπιταλισμοῦ, ὅπου, μέσα στή μεγάλη διάρκεια, ὁ νόμος τῆς συσσώρευσης καί τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας δημιουργεῖ τούς οἰκονομικά ἰσχυρούς, τούς ἰδιοκτῆτες τοῦ κεφαλαίου ἀπὸ τή μιά μεριά καί τούς προλετάρους ἀπὸ τήν ἄλλη. «Ἀστοί» γίνονται ἐκεῖνοι πού ἔχουν πολιτική ἰσχύ, προνόμια, στρατηγική θέση μέσα στόν κρατικό μηχανισμό καί τή διεύθυνση τῶν ἐπιχειρήσεων, αὐτοὶ πού μποροῦν νά ἐκμεταλλεῦν τίς εὐκαιρίες, ὅσοι ἀποκοτῶν πλοῦτο μέ τήν κερδοσκοπία, μέσα ἀπὸ τή νομὴ τοῦ δημόσιου ὕλικου, τήν καταπάτηση τῶν δημόσιων ἀκινήτων, μέ τίς χαριστικές πράξεις, ὅσοι, κάτοχοι κάποιου χρηματικοῦ κεφαλαίου πού τούς προσπορίζει ἡ μαύρη ἀγορά, εἶναι σέ θέση ν' ἀγοράσουν μετοχές τῶν ἐκποισμένων ἐπιχειρήσεων ἢ ν' ἀνοίξουν μιά μικρομεσαία δική τους ἐπιχείρηση, οἱ ἀετονύχηδες τοῦ λαθρεμπορίου καί τοῦ ἐμπορίου συναλλάγματος. Ἡ πρωταρχικὴ συσσώρευση κεφαλαίου βασίζεται σέ ἐξωοικονομικὲς διαδικασίες, τροφοδοτεῖται ἀπὸ πλοῦτο πού θησαυρίζεται ἔξω ἀπὸ

τή σφαίρα της παραγωγής. Συμβαίνει δηλαδή, τηρουμένων των αναλογιών, ό,τι συνέβη και στον ιστορικό καπιταλισμό, πού την εμπέδωσε του ως κοινωνικού συστήματος δοήθησαν ή πειραδεία, ή ληστεία, ή δουλεία, τό λαθρεμπόριο, ή άρπαγή, ή καταλήστευση τών άποικιών, οί πολεμικές κατακτήσεις. Πίσω από τούς αύριανούς καθωσπρέπει άστους θά κρύβεται ένας πρόγονος λαθρέμπορος, ένας άπαρατονίκ, ένας μαυρογορίτης, ένας ήμέτερος τής σημερινής μεταδαιτικής φάσης. Αυτό όμως, ενώ σήμερα πλουτίζουν, δέν έχουν άκόμη ενσωματωθεί στή διαδικασία τής παραγωγής, δέν άντλούν τήν οικονομική τους δύναμη από τήν έκμετάλλευση. Θά μπορούσε βέβαια νά υποθέσει κανείς ότι ή «κρατική άστική τάξη» τού προηγούμενου καθεστώτος, ipso facto, μετατρέπεται σέ νέα άστική τάξη. Αιτή όμως ή μετατόπιση δέν μπορεί νά γίνει μέ αυτόματο τρόπο: δηλαδή οί ίδιοι άνθρωποι, οί ίδιες κοινωνικές ομάδες νά μετατραπούν σέ άστους, έπενδυτές, κεφαλαιούχους, διαχειριστές τής οικονομίας. Κι αυτό γιατί τά μέλη τής κρατικής άστικής τάξης άντλούσαν τά προνόμιά τους (προνόμια έξουσίας και έμμέσως οικονομικών άπολαδών) χάρη στήν έξουσία, τή νομή τού κρατικού μηχανισμού και τού κόμματος, χάρη στίς παγιωμένες σχέσεις ιεραρχίας τού προηγούμενου καθεστώτος, στο όποιο όμως δέν ύπήρχαν μηχανισμοί άτομικής συσσώρευσης κεφαλαίου, και έπομένως δημιουργίας τάξης άτομικών κεφαλαιούχων πού ως κεφαλαιούχοι νά εμφανίζονται στήν άγορά. Ο πλούτος πού θησαύριζαν όρισμένοι δέν ήταν κεφάλαιο (κεφάλαιο σημαίνει σχέση, όχι πράγμα) και μόνο προς τήν πολυτελή κατανάλωση μπορούσε νά βρει διέξοδο, όχι στήν παραγωγή. Έξάλλου αυτός ό πλούτος δέν ήταν νομιμοποιημένος ούτε ήθικά ούτε νομικά ούτε ιδεολογικά διότι ήταν προϊόν παράδωσης τής επίσημης έξισωτικής ιδεολογίας. Γι' αυτό και τόσος πολύ λόγος για καταχρήσεις, σκάνδαλα, αισχροκέρδειες, μαυραγορίτες, τόσο σάλος για τά διαμάντια τής κόρης τού Μπρέζνιεφ, γι' αυτό άκόμη και εκτελέσεις ύπατων άξιωματούχων τήν λιγόμενη εποχή Αντρόπωφ.

Σήμερα οί ιεραρχίες και οί σχέσεις έξουσίας τού προηγούμενου καθεστώτος έχουν κονιορτοποιηθεί, ό κρατικός μηχανισμός έχει παραλύσει, τό κόμμα έχει διαλυθεί. Έπομένως τά μέλη τής πρώην κρατικής άστικής τάξης, ενώ σίγουρα διαθέτουν συγκριτικά πλεονεκτήματα σέ σχέση μέ πιθανούς άνταγωνιστές τους, είναι ώστόσο ύποχρεωμένα άφ' ενός νά κατοχυρώσουν στίς σημερινές συνθήκες τς ευνοϊκές γι' αυτά σχέσεις έξουσίας και άφ' έτέρου, σέ ένα δεύτερο χρόνο, νά συμπεριφερθούν ως επενδυτές - κεφαλαιούχοι - κεφαλαιοκράτες. Νά αποδεχθούν ως τρόπο άναπαραγωγής τους τήν άντικειμενική καπιταλιστική σχέση κι όχι τό ύποκειμενικό πολιτικό προνόμιο πού τούς έξασφάλιζε ισχύ και πλούτο, νά αποδεχθούν και στήν πράξη νά εφαρμόσουν τό άστικό δίκαιο, τήν έξουσία πού παρέχουν οί τίτλοι τής άτομικής ιδιοκτησίας, πράγμα για τό όποιο δέν είναι προετομασμένα, εν πάση περιπτώσει άπαιτεί χρόνο και ύπό-

2. Σύμφωνα μέ τό νόμο για τς ιδιωτικοποιήσεις σέ κάθε ιδιωτικοποιούμενη επιχείρηση άπογράφεται ή περιουσία της και μετοχοποιείται: από τς μετοχές αυτές 20% κρατά τό κράτος, 20% τό «κολλεκτίφ» τών εργαζομένων (έννοείται συνεισφέρει όποιος έχει: αλλά όταν για τήν συντριπτική πλειοψηφία ό μισθός είναι πολύ κάτω από τό κατώτερο όριο διαβίωσης τί νά συνεισφέρει; Άρα αυτό τό «κολλεκτίφ» φτιάχνεται μόνο από τούς επάνω τής επιχείρησης: διευθυντικά στελέχη, μάνατζερ, τεχνικούς). Μέχρι 30% μπορεί νά άγοράσει τό ξένο κεφάλαιο και τό υπόλοιπο 30% ιδιώτες ή άλλες επιχειρήσεις.

καιτα σέ σκληρές κοινωνικές κοινωνικές κι όχι σέ μηχανιστικούς αυτόματισμούς.

Η διαδικασία τού πραγματοποιούμενου εκκαπιταλισμού τής πρώην Σοβιετικής Ένωσης διαπερνάται από δύο βασικές άντιφάσεις πού βάζουν τή σφραγίδα τους σέ όλες τς εξέλιξεις.

Α. Αυτό τό σπίτι ποιός θά τό πάρει;

Έκει πού έφταναν τά πράγματα στήν ΕΣΣΔ μέ τό τέλος τής «μπρεζνιεφικής στασιμότητας» όπως τήν όνόμασαν και τήν έναρξη τής περεστρόικα, οί ήγετικές ομάδες τού κόμματος και τού κρατικού μηχανισμού αλλά και οί νεόπλουτοι πού είχε δημιουργήσει ή μαύρη άγορά και ή αισχροκέρδεια, διστακτικά στήν άρχή αλλά μέ όρμη όταν έσπασαν οί συνεκτικοί άρμοί τού καθεστώτος, ξεσπασαν οί άντιφάσεις του και φάνηκαν οί αγιάτρευτες αουναμιες του, ρίχτηκαν στή φιλοσοφία τής άγοράς και τής ιδιωτικής οικονομίας. Από τή φιλοσοφία στήν πραγματικότητα ή άπόσταση δέν είναι μεγάλη. Σέ τελευταία άνάλυση ό καθένας προσπαθεί νά βάλει σέ πράξη τς ιδέες πού έχει στο κεφάλι του, νά έξυπηρετήσει τς άξίες πού θεωρεί δικές του. Οί ιδέες και οί άξίες πού διαδόθηκαν μέ άστραπιαία ταχύτητα στήν ΕΣΣΔ μετά τό ξεκίνημα τής περεστρόικα, ή γενική ιδεολογία δηλαδή πού διαπότισε όλόκληρο τό κοινωνικό σώμα, ήταν ή ιδεολογία τής άτομικής πρωτοβουλίας, τής ιδιωτικής οικονομίας, τού άτομικού κέρδους — κομψή διατύπωση τς περί «ύλικών κινήτρων» και μεικτής οικονομίας — πού έρχονταν σαν σωτήρια άπάντηση στο κοινωνικό και οικονομικό χάος πού δημιούργησαν ή άδράνεια, ή απάθεια, ή στασιμότητα, ή κονφορμισμός, ή άνορθολογισμός, οί δυσλειτουργίες τού κεντρικού σχεδιασμού, ή γραφειοκρατία. Ιδιωτικοποίηση τής οικονομίας, ως προϋπόθεση τής ελεύθερης άγοράς, ήταν τό φάρμακο. Όλοι συμφωνούσαν σ' αυτό. Γι' αυτό και ό νόμος για τς ιδιωτικοποιήσεις πού ψηφίστηκε πέρυσι ήταν κοινής άποδοχής. Από τήν επιλεκτική όμως και έλεγχόμενη ιδιωτικοποίηση γρήγορα πέρασαν στο αίτημα τής γενικής ιδιωτικοποίησης πού πρώτος και μέ σταθερότητα προέβαλε ό Γιέλτσιν γι' αυτό και συγκέντρωσε όλόένα και μεγαλύτερη άποδοχή. Άλλωστε οί πρώην Λαϊκές Δημοκρατίες, μέ πρωτοπόρα τήν Πολωνία, είχαν πάρει ήδη τό δρόμο αυτό.

Κι εδώ εμφανίζεται ή πρώτη άντίφαση.

Ενώ όλοι συμφωνούν για τήν ιδιωτικοποίηση οί «ένδιαφερόμενοι» δέν έχουν μεταξύ τους συμφωνήσει αυτό τό σπίτι ποιός θά

τό πάρει, αυτή τήν επιχείρηση ποιός θά τήν πάρει, αυτά τά μηχανήματα, τά όρυχία, τά εργοστάσια, τά τρένα, τά άεροπλάνα, τά φορτηγά, τς συνοικίες, τά αυτοκίνητα, τς άξιώσεις, τά έμπορικά πλοία, τά άποθέματα, τά χωράφια ποιός θά τά πάρει.

Όλοι τά διεκδικούν, όλοι έποφθαλμιούν, όλοι καραδοκούν, όλοι συναγωνίζονται και άνταγωνίζονται για τήν κατάκτηση τών θησαυρών, όλοι θέλουν νά προικδοτηθούν. Άλλά καμιά ομάδα δέν είναι τόσο ισχυρή



ώστε να επιβάλει στις άλλες τό νόμο της και τά συμφέροντά της. Άλλωστε τό χρήμα είναι υπερπληθωρισμένο. Τό μόνο πραγματικό κεφάλαιο πού προσφέρεται γιά τήν έξαγορά τών κρατικών επιχειρήσεων είναι τό ξένο κεφάλαιο. Άλλα αυτό είναι διστακτικό λόγω τής πολιτικής ρευστότητας και τής συνολικής οργανωτικής ανεπάρκειας πού τό εμποδίζει νά δραστηριοποιηθεί. Έτσι ούτε αυτό μπορεί νά δράσει γιά τόν ταχύ εκκαπιταλισμό τής οικονομίας και τής κοινωνίας. Τό χρήμα, λοιπόν, είναι λίγο και οι δυσκολίες πολύ μεγάλες νά μετατραπεί σέ κεφάλαιο, ως κεφάλαιο νά συγκροτήσει καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής και τίς συνάδουσες καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις, ως κεφάλαιο νά δημιουργήσει κεφαλαιούχους, άρα καπιταλιστική τάξη.

Η αντίφαση αυτή διαπερνά εγκάρσια όλόκληρο τόν κοινωνικό σχηματισμό κι όλες οι ιθύνουσες ή «άνωτερες» ομάδες έχουν επιδοθεί σέ σκληρό ανταγωνισμό μεταξύ τους, σέ πόλεμο ψυχρό και θερμό, γιά τή νομή τής δημόσιας περιουσίας και τή μετατροπή της σέ ιδιωτική. Έδώ έντοπίζεται μιά διάσταση τής πάλης τών τάξεων, τάξεων πού δέν υπάρχουν ακόμη, μιάς πάλης στήν όποια διακυβεύεται, ακριβώς, ή δημιουργία άστικής τάξης. Όλοι σκοπεύουν ψηλά. Κάποια θά φθάσουν, κάποιοι άλλοι θά πυκνώσουν τό δίκτυο τών νέων μικροαστικών τάξεων τού εμπορίου, τού τουρισμού, τής διανομής τών υπηρεσιών, κάποιοι άλλοι θά βρεθούν στό περιθώριο. Η άνεξαρτητοποίηση τών πρώην Σοβιετικών Δημοκρατιών άπ' αυτήν τήν αντίφαση πυροδοτήθηκε, αυτή τροφοδότησε και τήν εθνικιστική ύστερία άν και ή τελευταία έχει τίς δικές της ιστορικές καταβολές και δέν είναι εϋθές αναγωγή στή βασική αντίφαση πού περιέγραφα πιο πάνω. Οι Γεωργιανοί γιά παράδειγμα, έννοείται οι ήγετικές ομάδες τής Γεωργίας, προκειμένου νά νέμονται αυτές τή δημόσια περιουσία τής Γεωργίας κι όχι οι Ρώσοι, βάδισαν μέ άποφασιστικότητα πρós τήν άνεξαρτησία, ώστόσο μεταξύ τους δέν είχαν συμφωνήσει προκαταβολικά ποιός θά έχει τό πάνω χέρι. Και τώρα πού κέρδισαν τήν άνεξαρτησία ό εμφύλιος πόλεμος θά άποφασίσει γιά τά περαιτέρω, τά έσωτερικά τους. Και είναι πραγματικός αυτός ό πόλεμος στή Γεωργία, δέν είναι συμβολικός.

Β. Τί θά γίνει μέ τούς προλετάριους;

Οι προλετάριοι, ή συντριπτική πλειοψηφία τών κατοίκων αυτών τών κοινωνικών σχηματισμών, είχαν υποφέρει πολύ άπό τό καθεστώς πού φτιάχτηκε έπ' όνόματί τους. Η έχθρα τους γι' αυτό δέν φτιάχτηκε μέ τήν περεστρόικα. Τήν είχε θρέψει ή τρομοκρατία, ή άνελευθερία, ή φτώχεια, ό μαρασμός. Δέν ήταν άποτέλεσμα ύπνόμευσης εκ μέρους τής ΣΙΑ όπως φαντάζονται οι άπολογητές τού παλιού συστήματος στόν Περισσό κι άλλοι³, άλλ' ούτε και προϊόν άνάλυσης και κριτικής τού σοβιετικού κοινωνικού σχηματισμού. Η έχθρα, ή απέχθεια τών προλεταρίων γιά τόν «σοσιαλισμό» τους ήταν βιωματική αντίδραση μέσα σέ μιά άβίωτη ζωή. Συσσωρευμένη χρόνια και χρόνια είχε διαπεράσει τούς πόρους τού κοινωνικού σώματος και μόνο ό φόβος τήν συγκρατούσε. Η φιλελευθεροποίηση τής περεστρόικα επέτρεψε σ' αυτήν τήν έχθρα νά ξεσπάσει σαρκαστικά και εικονοκλαστικά, έδωσε τή δυνατότητα στις μάζες νά δείξουν τήν περιφρόνησή τους γιά τόν «σοσιαλισμό» τους, τά σύμβολά του, τίς δομές του, τήν ιδεολογία του. Έδώ οι μάζες συνέπεσαν μέ τούς ιθύνοντες. Γι' αυτό όποιος ήταν πιο εικονοκλαστικός, πιο βλάσφημος και κυρίως πιο άποτελεσμα-

τικός στό νά γκρεμισθεί τό παλιό είχε τήν ύποστήριξή τους: ό Γκορμπατσώφ στήν άρχή, ό Γιέλτσιν στή συνέχεια.

Τό όραμα όμως τών προλεταρίων δέν ήταν νά παραμείνουν προλετάριοι στις στοές τού Κουσμπάς. Κι αυτούς τούς έθελγαν εκείνα τά περί σοσιαλισμού σοϋηδικού τύπου, άυστραλέζικης κοινωνίας, μεικτής οικονομίας, ιδιωτικής πρωτοβουλίας, άξιοκρατίας. Ήθελαν κι εκείνοι διαμερίσματα, διακοπές, ντάτσα, αυτοκίνητο, συναυλίες, τουρισμό, μεγάλες τηλεοράσεις, ήθελαν ρούχα καλά, σάν κι αυτά πού έβλεπαν στόν άμερικανικό κινηματογράφο, καλά νοσοκομεία, λίγη δουλειά και πολλά λεφτά. Και οι προλετάριοι κινήθηκαν και κινούνται μέ τήν ιδεολογία τού άτομικισμού, τού ιδιωτικού, τού κέρδους, τής εϋκαιρίας, μέ τό μίσος, τήν περιφρόνηση τού δημόσιου και μάλιστα τού «σοσιαλιστικού». Κι αυτοί λοιπόν ένώ υπερθεμάτιζαν στό νά γκρεμισθεί τό παλιό — άλλωστε χωρίς τή στήριξή τους ή έστω τήν άνοχή τους αυτή ή καταρρευση δέν θά ήταν δυνατή — ώστόσο ως πρós τό καινούριο πού θά τά άντικαταστούσε συνέπιπταν πάνω κάτω μέ τίς ιθύνουσες ομάδες. Άλλο πράγμα τώρα άν δέν μπορούν νά γίνουν όλοι άστοί.

Άν δέν μπορούν νά γίνουν όλοι άστοί κι άφού κανείς δέν θέλει νά παραμείνει προλετάριος τότε οι φτωχοί γίνονται φτωχότεροι και οι πλούσιοι πλουσιότεροι, μάλιστα μέσα σέ μιά οικονομία συθέμελα κατεστραμμένη.

Έδώ ξεπηδά ή δεύτερη αντίφαση: οι προλετάριοι πεινούν, υποφέρουν — στήν Τασκένδη πρós ήμερών ρήμαξαν τά μαγαζιά, ό στρατός τούς πυροβόλησε, τά νοσοκομεία γέμισαν — αντιδρούν. Αντιδρούν σημαίνει ότι παρενοχλούν ή και άναστέλλουν τίς διαδικασίες συσώρευσης κεφαλαίου πού έχουν ξεκινήσει, τίς καθιστούν πιο περίπλοκες άπ' ό,τι λένε τά νεοφιλελεύθερα έγχειρίδια, πιο όδυνηρές, πιο μακρόσυρτες. Η αντίφαση αυτή διαπερνά κάθετα όλόκληρο τόν κοινωνικό κορμό. Οι τάξεις τών προλεταρίων και τών χωρικών παλεύουν κι αυτές γιά νά μήν μείνουν στήν καστάσταση τού πενόμενου προλεταρίου.

Βία και χάος

Θά μπορούσαμε νά συνοψίσουμε: έβδομήντα χρόνια πάλης τών τάξεων σέ λανθάνουσα και ύπόκωφη μορφή ξεσπασε άνοιχτά, και μεταξύ τών ιθύνουσών ομάδων και μεταξύ προλεταρίων και προλεταρίων, γιατί πολλοί είναι περισσότερο προλετάριοι άπό άλλους. Συμπέρασμα: Χάος. Και ή πρόβλεψη: βία. Η βία είναι ό μόνος μηχανισμός πού θά βάλει τάξη στούς επάνω, θά τούς ιεραρχήσει και θά τούς ταξινομήσει, ή βία είναι ό μόνος μηχανισμός πού μπορεί νά βάλει στήν τάξη τούς κάτω: νά τούς κρατήσει στή συνθήκη τού πένητος, τού ύποπληρωμένου, τού άνεργου, ή βία θά στρατολογήσει τούς ραβδούχους και τούς κέρβερους τού εκκαπιταλιζόμενου καθεστώτος, ή βία θά πολλαπλασιάσει τίς εθνικιστικές καταβολές και θά τίς μετασχηματίσει σέ εθνικιστικές συρράξεις, θά δώσει διέξοδο στις αντιφάσεις. Η διαδικασία τού εκκαπιταλισμού στήν πρώην ΕΣΣΔ τελεί ύπό καθεστώς διασύνης. Πρέπει νά γίνει γρήγορα. Μιά ιστορικής έμβέλειας μεταλλαγή νά συμπυκνωθεί σέ διάρκεια ανθρώπινης ζωής. Όπως περίπου έγινε και μέ τούς κομμουνιστές τής δεκαετίας τού '20 κι άργότερα όταν μιά τεράστια, ιστορικού χρόνου μεταλλαγή, ό σοσιαλισμός, έπρεπε νά συμπυκνωθεί βολονταριστικά σέ δυό τρία πεντάχρονα. Έτσι και τώρα: βία, διασμός και άποτελεσματικά άχασμοι. Γι' αυτό ή βουλμία, τό άγχος τού χρόνου,

ή εικονοκλασία. Ή διασύννη γεννά τή βία. «Καί μέ διά μετρά τή γή», θά μπορούσαμε νά αναλογισθούμε.

Αυτή είναι καί ή μόνη «πρόβλεψη» πού μπορεί νά γίνει, νά προβλέψουμε αυτό πού βλέπουμε μπροστά στά μάτια μας. Τά άλλα όπως π.χ. ή ξένη βοήθεια μπορεί νά προσφέρουν δέν μπορούν όμως νά δημιουργήσουν τή νέα καπιταλιστική κοινωνία πού θά βγει μέσα από τά δικά της κοιλοπονήματα. Ο Μπούς-είπε ότι πρέπει νά διατεθεί για βοήθεια τόσο χρήμα πού νά ξεπερνά σέ ποσοστό επί του ΑΕΠ τών ΗΠΑ εκείνο πού είχε διατεθεί μέ τό σχέδιο Μάρσαλ μετά τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (άντιπροσώπευε τότε τό 2% του ΑΕΠ τών ΗΠΑ). Όμως πού θά τά βρει τόσα λεφτά από μία οικονομία σέ βαθύτατη κρίση; Άλλά κι άν τά βρει, καπιταλισμός δέν γίνεται μέ έμβάσματα.

Οί αισιόδοξοι, βέβαια, καί οί άθεράπευτα άπλοϊκοί έβγαλαν κιόλας άπ' τό συρτάρι τή θεωρία του καταστροφισμού: άφου ή κατάσταση είναι τόσο τραγική (καί πράγματι είναι), τότε μέσα σ' αυτό τό σύστημα πού καταρρέει καί όπου τό καινούριο τόσο δυσκολεύεται, δέν μπορεί παρά οί μάζες, οί προλετάριοι, οί πεινασμένοι, νά σαρώσουν μέ μία νέα εξέγερσή τους όλα αυτά τά κοράκια πού μέ νύχια γαμψά πέσαν επάνω στην εργασία.

Ο Άριστέιδης Μπαλτάς στο προηγούμενο τεύχος του *Πολίτη*, μιλώντας για τόν μαρξισμό εντόπιζε, νομίζω σωστά, μία άλλη αντίφαση: ή μαρξιστική καί σοσιαλιστική ιδεολογία στίς χώρες αυτές χρεοκόπησε ως υπεύθυνη τών θαναυστήτων καί τών άδιεξόδων του ύπαρκτου. Άπό τήν άλλη μεριά, στίς χώρες αυτές, έλεγε, γεννιέται τώρα καπιταλισμός. Τί τό πιό φυσικό από τό νά χρησιμοποιηθεί ο Μάρξ καί τό *Κεφάλαιο* για τήν άνάλυση της διαδικασίας εκκαπιταλισμού καί συνάμα ή άνάλυση αυτή νά γίνει τό θεωρητικό καί πολιτικό εργαλείο για τήν άποτροπή του καπιταλισμού, καί για μία νέα σοσιαλιστική πορεία; Άλλά αυτό πού μοιάζει φυσικό είναι τό πιό άφύσικο. Στή σύγκρουση για τή γέννηση του καπιταλισμού δέν μπορεί νά χρησιμοποιηθούν εργαλεία προορισμένα για τήν άνατροπή του καί τήν άποτροπή του. Τό πολύ πολύ ο Κένυς ή ο Σουμπέτερ άν καί μάλλον ο Φρήντμαν τής Σχολής του Σικάγου καί ο Γκνύ Σορμάν ταιριάζουν περισσότερο. Βέβαια μαζί μέ τό Πατριαρχείο, τίς προαιώνιες άξίες τής Άγίας Ρωσίας, τόν μεγαλωρώσικο έθνικισμό. Ούτε καν θυμάται κανείς εκείνα τά ούμανιστικά πού ψέλλιζαν στην αρχή οί ιδεολόγοι τής περεστρόικα. Γι' αυτό δέν ακούγεται τό σύνθημα «προλετάριοι όλων τών χωρών ένωθείτε», γι' αυτό όλοι άποφαίνονται για τόν πολιτικό καί θεωρητικό θάνατο του μαρξισμού, γι' αυτό οί διάφορες άριστερές ομάδες στην πρώην ΕΣΣΔ (ήταν άλλωστε καί οί μόνες πού πρωταγωνίστησαν στην πάλη κατά του μπρεζνιεφισμού μέ όδυνηρές γι' αυτές συνέπειες) περιέπεσαν σέ άποπνικτική άπομόνωση.

* * *

Εχουμε λοιπόν πολλά νά δοῦμε καί νά μάθουμε τά επόμενα χρόνια εξίσου θεαματικά αλλά καί πιό όδυνηρά άπ' αυτά πού είδαμε ως τώρα, καί πιό άπρόβλεπτα ακόμη. Τό μόνο πού φαίνεται τόσο καθαρά είναι ότι εκεί ο άγώνας γίνεται για τόν συνολικό εκκαπιταλισμό τής κοινωνίας —κάτι πού δέν ανάγεται βέβαια μόνο στη δημιουργία κεφαλαίου καί άστικής τάξης— κι ότι ο άγώνας αυτός τελει υπό τόν άστερισμό τής βίας. Ή βία είναι ή μαμή του, πού θά 'λεγε κι ο άλλος. Όσοι δέν θέλουμε νά τόν ξεχάσουμε, καί δέν θέλουμε νά τόν ξεχάσουμε γιατί δέν μās άρέ-

σει ούτε ή βία ούτε οί διαστές ούτε τά προϊόντα τους, όσοι δέν θέλουμε τά προϊόντα τής βίας όχι μόνο στην Ευρωασιατική Κοινοπολιτεία άλλ' ούτε, καί κυρίως, στον δικό μας κόσμο, τήν ώρα πού τόσοι καί τόσοι διακηρύσσουν τό θάνατο του μαρξισμού άς ξέρουμε ότι άλλο όπλο εναντίον τής καπιταλιστικής βίας δέν έχουμε. Δέν μπορούμε νά πιστέψουμε τόν Πάπα πού συνιστά στο πρωτοχρονιάτικο μήνυμά του καπιταλισμό χωρίς βία, δηλαδή όμελέτα χωρίς σπασμένα αυγά.

3. Θεωρία τόσο προσφιλής στα κείμενα του ΚΚΕ, βλέπε καί 14ο Συνέδριο. Σέ συνδυασμό μέ τή «θεωρία» τής προδοσίας —πρόδωσε ο Γκορμπατσώφ καί οί άλλοι— κρατά καί τήν πίτα άκέρια καί τή σκύλα χορτάτη: καί καλά ήταν πριν τά πράγματα άρα είχε δικιο τό ΚΚΕ νά είναι μπρεζνιεφικότερο του Μπρέντζεφ καί χάλασε ή υπόθεση διότι οί προδότες καί ή Σία μπήκαν στην μέση, άρα σωστό είναι σήμερα πού τούς καταγγέλλουν.

ΔΕΝ ΚΑΤΑΡΓΕΙΤΑΙ ΔΕΝ ΑΧΡΗΣΤΕΥΕΤΑΙ

Δ Ω Δ Ω Ν Η

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ
1992

Πέρσι - Πρόπερι - Φέτος

Με όλα τα γεγονότα των δύο
τελευταίων ετών καταγραμμένα
από τον ΧΡΗΣΤΟ ΗΛ. ΧΑΛΑΖΙΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ "ΔΩΔΩΝΗ"
Αθήνα - Γιάννινα 1992

ΚΥΚΛΟΦΟΡΕΙ ΑΠΟ 10 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1992
ΣΕ ΟΛΑ ΤΑ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΑ

Μεταμοντερνισμός και ἀγορά



Φρέντρικ Τζέιμσον

Ασφαλῶς, ὑπάρχουν πολλά ἔγκυρα πρότυπα ιδεολογίας στὸν ἴδιο τὸν Μάρξ. Τὸ ἀκόλουθο, πάντως, λαμπρὸ καὶ ὑποβλητικὸ πρότυπο ἀπὸ τὰ *Grundrisse*—πού στρέφεται κατὰ τῆς πλάνης τῶν προυντολιστῶν—ἔχει τονισθεῖ καὶ μελετηθεῖ λιγότερο συχνά. Ἐδῶ ὁ Μάρξ πραγματεύεται ἓνα πολὺ κεντρικὸ ζήτημα τοῦ θέματός μας: τῆ σχέση τῶν ιδεῶν καὶ ἀξιῶν τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητος μετὰ τὸ σύστημα ἀνταλλαγῆς· καὶ ὑποστηρίζει, ὅπως ἀκριβῶς ὁ Μίλτον Φρίντμαν, ὅτι αὐτὲς οἱ ἔννοιες καὶ ἀξίες εἶναι πραγματικὲς καὶ ἀντικειμενικὲς, προκύπτουσες ὀργανικὰ ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ σύστημα τῆς ἀγορᾶς, ὅτι εἶναι διαλεκτικὰ ἄρρηκτα δεμένες μετὰ αὐτό. Προσθέτει περαιτέρω—ἤμουν ἔτοιμος νὰ πῶ ἀντίθετα ἀπὸ τὸν Μίλτον Φρίντμαν, ἀλλὰ μὴ ἀνάπαυλα γιὰ σκέψη μου ἐπιτρέπει νὰ θυμηθῶ ὅτι ἀκόμα κι αὐτὲς τὶς δυσάρεστες συνέπειες τὶς ἀποδέχονται, καὶ ἐπιπλέον τὶς χαιρετίζουν ἐνίοτε, καὶ οἱ νεοφιλελεύθεροι—ὅτι στὴν πράξη αὐτὴ ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ἰσότητα μεταστρέφονται σὲ ἀνελευθερία καὶ ἀνισότητα. (...)

«Ἡ ἀνταλλακτικὴ ἀξία ἢ, ἀκριβέστερα, τὸ χρηματικὸ σύστημα εἶναι πράγματι τὸ σύστημα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητος, κι αὐτὸ πού ἀναστατώνει (τοὺς προυντολιστῆς) στὴν πιὸ πρόσφατη ἀνάπτυξη τοῦ συστήματος εἶναι διαταραχὲς συμφυεῖς στοὺς σύστημα, τουτέστιν ἡ γνήσια πραγματοποίηση τῆς ἰσότητος καὶ ἐλευθερίας, οἱ ὁποῖες μεταστρέφονται σὲ ἀνισότητα καὶ ἀνελευθερία. Εἶναι ἓνας τόσο εὐσεβὴς ὅσο καὶ ἡλίθιος πόθος νὰ εὐχεται κάποιος ὅτι ἡ ἀνταλλακτικὴ ἀξία δὲν θὰ καταλήξει σὲ κεφάλαιο ἢ ὅτι ἡ ἐργασία πού παράγει ἀνταλλακτικὴ ἀξία δὲν θὰ καταλήξει σὲ μισθωτὴ ἐργασία. Αὐτὸ πού διακρίνει αὐτοὺς τοὺς κυρίου (μὲ ἄλλα λόγια τοὺς προυντολιστῆς ἢ ὅπως θὰ λέγαμε ἴσως σήμερα, τοὺς σοσιαλδημοκράτες) ἀπὸ τοὺς ἀστοὺς ἀπολογητῆς εἶναι ἀφ' ἑνὸς ἡ συναίσθησή τους γιὰ τὶς ἐσωτερικὲς ἀντιφάσεις τοῦ συστήματος κι ἀφ' ἑτέρου ὁ οὐτοπισμὸς τους, δηλωτικὸ τῆς ἀποτυχίας τους νὰ ἀντιληφθοῦν τὴν ἀναπόφευκτη διαφορὰ ἀνάμεσα στοὺς πραγματικὸ καὶ στοὺς ἰδεατὸ σχῆμα τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, καὶ ἡ ἀπορρέουσα ἐπιθυμία νὰ ἀναλάβουν τὸ περιττὸ καθήκον μετατροπῆς αὐτῆς τῆς ἴδιας τῆς ἰδεατῆς ἔκφρασης σὲ πραγματικὴ ἐκφραση, ἐνῶ ἀντίθετα (αὐτὴ ἡ ἰδεατὴ ἔκφραση) εἶναι στὴν πραγματικὴ μόνον ἡ φωτογραφικὴ εἰκόνα (*Lichtbild*) αὐτῆς τῆς πραγματικότητος»¹.

δὴ καμιά κοινωνία δὲν μπορεῖ νὰ λειτουργήσει ἀποτελεσματικὰ χωρὶς τὴν ἀγορὰ καὶ πὼς ὁ σχεδιασμὸς εἶναι προφανῶς ἀδύνατος, ἦταν μὴ ἀσήμαντη ἐκχώρηση. Αὐτὸ εἶναι τὸ δεύτερο σκέλος τῆς τύχης πού εἶχε ἐκεῖνο τὸ παλιότερο μέρος τῆς συζήτησης γιὰ τὶς «ἐθνικοποιήσεις», εἴκοσι χρόνια ἀργότερα, ὅπως ἀκριβῶς ὁ πλήρης μεταμοντερνισμὸς (ἰδιαίτερα στοὺς πολιτικὸ πεδίο) ἐκδηλώθηκε, ἐν γένει, ὡς ἐπακόλουθο, συνέχεια καὶ ὀλοκλήρωση τοῦ ἐπεισοδίου τῆς δεκαετίας τοῦ '50 γιὰ τὸ «τέλος τῆς ιδεολογίας». Ἐν πάση περιπτώσει, θέλαμε τότε νὰ ψιθυρίσουμε τὴ συμφωνία μας στὴν ὄλο καὶ περισσότερο διαδιδόμενη πρόταση ὅτι ὁ σοσιαλισμὸς δὲν εἶχε νὰ κάνει τίποτα μετὰ τὶς ἐθνικοποιήσεις· μετὰ συνέπεια νὰ ἀνακαλύπτουμε σήμερα ὅτι ἔχουμε συμφωνήσει στὴν πρόταση πὼς, πράγματι, ὁ σοσιαλισμὸς δὲν ἔχει πλέον καμιά σχέση μὲ αὐτὸν τὸν ἴδιο τὸν σοσιαλισμὸ. «Ἡ ἀγορὰ εἶναι μέσα στὴν ἀνθρώπινη φύση» εἶναι ἡ πρόταση πού δὲν ἐπιτρέπεται νὰ στέκει χωρὶς ἀμφισβήτηση. Κατὰ τὴ γνώμη μου, αὐτὸ εἶναι τὸ πιὸ ἀποφασιστικὸ πεδίο τοῦ ιδεολογικοῦ ἀγῶνα στὴν ἐποχὴ μας. Ἄν κανεὶς ἀφήσει αὐτὸ νὰ περάσει ἐπειδὴ φαντάζει ὡς μὴ ἀσήμαντη παραδοχὴ ἢ, ἀκόμα χειρότερο, ἐπειδὴ ὄντως ἔφτασε στοὺς σημεῖο νὰ τὸ πιστεῖται στὰ «φυλλοκάρδια» του, τότε καὶ ὁ σοσιαλισμὸς καὶ ὁ μαρξισμὸς θὰ ἔχουν ἐκπέσει, τουλάχιστον, γιὰ ἓνα διάστημα. (...)

(...) Προτιμῶ ἀκόμα νὰ ὀνομάζω ἀγορὰ αὐτὸ πού αὐτὴ εἶναι, ἓνα ἰδεολόγημα δηλαδή, καὶ νὰ προτάσω γι' αὐτὴν ὅ,τι πρέπει νὰ προτάσεται γιὰ κάθε ιδεολογία: πὼς πρέπει, δυστυχῶς, νὰ συζητᾶμε γιὰ τὶς πραγματικότητες μὲ τὴν πληρότητα ὅση ἀπαιτεῖται καὶ γιὰ τὶς ἔννοιες. Ὁ λόγος τῆς ἀγορᾶς εἶναι μόνον μὴ ρητορικὴ; Εἶναι καὶ δὲν εἶναι (γιὰ νὰ ἐπαναλάβουμε τὴ μεγάλη τυπικὴ λογικὴ τῆς ταυτότητας «ταυτότητας καὶ μὴ ταυτότητας»)· καὶ γιὰ νὰ τὸ ἀντιμετωπίσουμε σωστά, πρέπει νὰ συζητᾶμε τόσο πολὺ γιὰ πραγματικὲς ἀγορᾶς ὅσο καὶ γιὰ μεταφυσικὲς, ψυχολογία, διαφήμιση, κουλτούρα, ἀναπαραστάσεις καὶ ἐνορμητικὸς (λιβιδικὸς) μηχανισμὸς. Ἀλλὰ αὐτὸ σημαίνει, κατὰ κάποιον τρόπο, ὅτι διασχίζει κανεὶς τὴν ἀχανῆ ἡπειρο τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας ὡς τέτοια, ἓνα εἶδος ιδεολογικῆς «ἀγορᾶς» αὐτὴ ἡ ἴδια

μέ τη σειρά της, στην οποία είναι διαθέσιμες, σάν σέ κά-
ποιο γιγαντιαίο συνδυαστικό σύστημα, όλες οι δυνατές
παραλλαγές και συνδυασμοί πολιτικῶν «ἀξιών», ἐπιλο-
γῶν καί «λύσεων», μέ τήν προϋπόθεση νά θεωρεῖ κανεῖς
ὅτι εἶναι ἐλεύθερος νά διαλέξει μεταξύ αὐτῶν. (...)

(...) Ἡ θεωρία τῆς ἰδεολογίας ἀποκλείει αὐτή τήν προ-
αιρετικότητα τῶν πολιτικῶν θεωριῶν, ὄχι μόνον ἐπειδὴ
οἱ «ἀξίες» ἔχουν, ὡς τέτοιες, βαθύτερες ταξικές καί ἀσυ-
νείδητες πηγές ἀπ' ὅ, τι ἔχει ἡ συνειδητὴ σκέψη, ἀλλὰ
ἐπίσης ἐπειδὴ ἡ θεωρία εἶναι αὐτὴ καθαυτὴ μιὰ μορφή
προσδιορισμένη ἀπὸ κοινωνικὸ περιεχόμενο καί ἀντα-
νακλᾶ τὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα μέ πῶς σύνθετους
τρόπους ἀπ' ὅ, τι «ἀντανაკλᾶ» μιὰ λύση τὸ πρόβλημα
τῆς. (...)

(...) Αὐτὸ θά φαινόταν ὅτι ἐπιβεβαιώνει τὴν παραδοσια-
κὴ καταγγελία πῶς ὁ μαρξισμὸς στερεῖται κάθε αὐτό-
νομης πολιτικῆς σκέψης ὡς τέτοια, κάτι πού κανεῖς τεί-
νει, πάντως, νά τὸ ἐκλάβει μᾶλλον ὡς δύναμη παρά ὡς
ἀδυναμία. Ὁ μαρξισμὸς δέν εἶναι, πράγματι, μιὰ πολι-
τικὴ φιλοσοφία τύπου *Weltanschauung*, καί δέν ἔχει
σχέση κατὰ κανένα τρόπο μέ τὸν συντηρητισμὸ, τὸν φι-
λελευθερισμὸ, τὸν ριζοσπαστισμὸ, τὸν λαϊκισμό ἢ ὅτι-
δήποτε σχετικὸ. Σίγουρα, ὑπάρχει μιὰ μαρξιστικὴ πολι-
τικὴ πρακτικὴ, ἀλλὰ ἡ πολιτικὴ σκέψη στὸν μαρξι-
σμό, ὅταν δέν εἶναι πρακτικὴ αὐτοῦ τοῦ τύπου, ἔχει νά
κάνει μόνο μέ τὴν οἰκονομικὴ ὀργάνωση τῆς κοινωνίας
καί μέ τὸ πῶς οἱ ἄνθρωποι συνεργάζονται στὴν ὀργά-
νωση τῆς παραγωγῆς. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ «σοσιαλι-
σμός» δέν εἶναι ἀκριβῶς μιὰ πολιτικὴ ἰδέα ἢ, ἂν προτι-
μᾶτε, προϋποθέτει τὸ τέλος μιᾶς ὀρισμένης πολιτικῆς
σκέψης. Σημαίνει, ἐπίσης, ὅτι ὄντως ἔχουμε τούς ὁμο-
λόγους μας μεταξύ τῶν ἀστῶν διανοουμένων, ἀλλὰ αὐ-
τοὶ δέν εἶναι οἱ φασίστες (πού ἔχουν πολὺ μικρὴ σχέση
μ' ἕναν τέτοιο τρόπο σκέψης, καί σέ κάθε περίπτωσι
ἔχουν ἐκλείψει ἱστορικά), εἶναι μᾶλλον οἱ νεοφιλελεύ-
θεροι καί οἱ ἄνθρωποι τῆς ἀγορᾶς: γι' αὐτούς, ἐπίσης,
ἡ πολιτικὴ φιλοσοφία εἶναι ἄνευ ἀξίας (τουλάχιστον
ἀφοῦ ἀπαλλάχθηκε κανεῖς ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα τῶν
μαρξιστῶν, ἀπὸ τὸν κολεκτιβιστικὸ ἔχθρο), καί «πολι-
τικὴ» σημαίνει ἀπλῶς φροντίδα καί τροφοδοσία τοῦ οἰ-
κονομικοῦ μηχανισμοῦ (τῆς ἀγορᾶς μᾶλλον, παρά τῶν
συλλογικῶν κατεχόμενων καί ὀργανωμένων μέσων πα-
ραγωγῆς). (...)

Ἐπιτυχία τῆς ἰδεολογίας τῆς ἀγορᾶς

Οἱ λόγοι γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῆς ἰδεολογίας τῆς ἀγορᾶς μπο-
ρεῖ, συνεπῶς, νά μὴν ἀναζητηθοῦν σ' αὐτὴ τὴν ἴδια τὴν
ἀγορὰ (ἀκόμα κι ὅταν ἔχει ἐπιλέξει κανεῖς μέ λεπτομέ-
ρεια ποιά ἀπ' αὐτὰ τὰ πολλὰ φαινόμενα περιγράφονται
μ' αὐτὸ τὸν ὄρο). Ἀλλὰ εἶναι καλύτερα ν' ἀρχίσουμε μέ
τὴν πῶς ἰσχυρὴ καί τὴν πῶς περιεκτικὴ μεταφυσικὴ πα-
ραλλαγὴ, ἡ ὁποία συνδέει τὴν ἀγορὰ μέ τὴν ἀνθρώπινη
φύση. Αὐτὴ ἡ ἀποψη ἐμφανίζεται μέ πολλές, συχνά ἀνε-
παίσθητες, μορφές, ἀλλὰ ἔχει κατάλληλα διατυπωθεῖ σέ
πλήρη μέθοδο ἀπὸ τὸν Γκάρυ Μπέκερ μέ τὴν ἀξιοθαύ-
μαστα συγκεφαλαιούσα προσέγγισή του: « Ὑποστηρί-
ζω ὅτι ἡ οἰκονομικὴ προσέγγιση ἐξασφαλίζει ἕνα πολὺ-
τιμὸ ἐνοποιημένο πλαίσιο γιὰ τὴν κατανόηση κάθε ἀν-
θρώπινης συμπεριφορᾶς »². Ἔτσι, παραδείγματος
χάριν, ὁ γάμος εἶναι ἐπιδεικτικὸς σ' ἕνα εἶδος ἀνάλυσης
ἀγορᾶς: « Ἡ ἀνάλυσή μου συνεπάγεται ὅτι σ' ὄλους τούς
γάμους ὅμοιοι ἢ ἀνόμοιοι ζευγαρώνουν ὅταν αὐτὸ μεγα-
στοποιεῖ τὸ συνολικὸ προϊόν τοῦ νοικοκυριοῦ, ἀνεξάρ-
τητα ἀπὸ τὸ ἂν τὸ χαρακτηριστικὸ εἶναι οἰκονομικὸ
(ὅπως ὕψος μισθῶν καί εισοδήματα ἀπὸ ἰδιοκτησία) ἢ
γενετικὸ (ὅπως ὕψος καί εὐφυΐα) ἢ ψυχολογικὸ (ὅπως

ἐπιθετικότητα καί παθητικότητα) ». Ἀλλὰ ἐδῶ ἡ διευ-
κρινιστικὴ ὑποσημείωση εἶναι ἀποφασιστικὴ καί φανε-
ρῶναι μιὰ ἀρχὴ πρὸς ἀναζήτησὴ τοῦ τί πραγματικὰ δια-
κυβεύεται στὴν ἐνδιαφέρουσα πρόταση τοῦ Μπέκερ:
« Ἐπιτρέψτε μου νά τονίσω ξανά ὅτι ἡ παραγωγή τοῦ
προϊόντος δέν εἶναι ἴδια μέ τὸ ἐθνικὸ προϊόν, ὅπως αὐτὸ
ἐκτιμᾶται συνήθως, ἀλλὰ συμπεριλαμβάνει τὰ παιδιά,
τὴ συντροφιά, τὴν ὑγεία καί μιὰ ποικιλία ἄλλων προϊόν-
των ». Ἄρα, αὐτὸ πού πέφτει ἀμέσως στό μάτι εἶναι τὸ
παράδοξο — μέ τὴ μέγιστη συμπτωματικὴ σημασία γιὰ
τὸν μαρξιστικὸ θεωρητικὸ τουρίστα — ὅτι αὐτὸ τὸ πλέον
σκανδαλῶδες ἀπ' ὅλα τὰ μοντέλα τῆς ἀγορᾶς εἶναι στὴν
πραγματικότητα ἕνα παραγωγικὸ μοντέλο! Σ' αὐτὸ ἡ
κατανάλωση περιγράφεται ὡς ἡ παραγωγή ἐνός προϊόν-
τος ἢ μιᾶς ἐιδικῆς ὠφέλειας: μέ ἄλλα λόγια, μιὰ ἀξία χρή-
σης ἢ ὁποία μπορεῖ νά εἶναι ὅτιδήποτε, ἀπὸ τὴ σεξουα-
λικὴ ἱκανοποίηση ἕως ἕνα μέρος κατάλληλο νά ἐκδη-
λωθεῖ κανεῖς πάνω στὰ παιδιά τοῦ ἂν ὁ ἕξω κόσμος
ἀποδεικνύεται ἀνηλεῆς. (...)

(...) Ὡς περιγραφή τὸ μοντέλο τοῦ Μπέκερ μοῦ φαίνε-
ται ἀμεμπτο καί ὄντως πολὺ πιστὸ στὰ γεγονότα τῆς ζω-
ῆς ὅπως τὴν ξέρουμε: φυσικά, ὅταν γίνεται κανονιστι-
κὸ ἀντιμετωπιζομεν τὰ πῶς δόλια ἀντιδραστικὰ σχήμα-
τα (δύο ἀπ' αὐτὰ εἶναι, πρῶτον, ὅτι οἱ καταπιεζόμενες
μειονότητες ἀπλῶς χειροτερεύουν τὰ πράγματα γιὰ τὸν
ἑαυτὸ τους ὅταν ἀντιστέκονται καί, δεύτερον, ὅτι ἡ «οἰ-
κιακὴ παραγωγή», μέ τὴν ἐιδικὴ τῆς ἔννοια, μειώνεται
σημαντικὰ σέ παραγωγικότητα ὅταν ἡ γυναίκα ἔχει μιὰ
ἐξωτερικὴ ἀπασχόληση).

Εἶναι, ὅμως, εὐκόλο νά
δοῦμε πῶς αὐτὸ ἔπρεπε νά
εἶναι ἔτσι. Τὸ μοντέλο τοῦ
Μπέκερ εἶναι μεταμοντέρ-
νο στὴ δομὴ του ὅπως ἕνας
μετακώδικας (transcod-
ing): σ' αὐτὸ συνδυάζον-
ται δύο διακεκριμένα ἐρ-
μηνευτικὰ συστήματα μέ-
σω τῆς διαβεβαίωσης μιᾶς
βασικῆς ταυτότητας (γιὰ
τὴν ὁποία πάντοτε ὑπο-
στηρίζεται ὅτι δέν εἶναι με-
ταφορικὴ, τὸ πῶς σίγουρο σημάδι μιᾶς πρόθεσης γιὰ με-
ταφορὰ): ἡ ἀνθρώπινη συμπεριφορὰ ἀπὸ τὴν μιὰ πλευρὰ
(πρωτίστως ἡ οἰκογένεια ἢ ὁ οἶκος), ἡ ἐμπορικὴ ἐται-
ρεία ἢ ἐπιχείρησι ἀπὸ τὴν ἄλλη. Προκύπτει τότε πολλὴ
δύναμη καί διαύγεια μέ τὸ ξαναγράψιμο φαινομένων
ὅπως ὁ ἐλεύθερος χρόνος καί τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς
προσωπικότητας μέ ὄρους ἐν δυνάμει πρώτων ὑλῶν. Δέν
ἔπεται, πάντως, ὅτι μπορεῖ τότε νά ἀφαιρεθοῦν οἱ σχη-
ματικὲς παρενθέσεις, ὅπως τραβιέται θριαμβευτικὰ ἕνα
κάλυμμα ἀπὸ ἕνα ἄγαλμα, ἐπιτρέποντας ἔτσι σέ κάποιον
νά συλλογισθεῖ γιὰ τὸ νοικοκυριὸ μέ ὄρους χρήματος ἢ
οἰκονομικούς. Αὐτός, ὅμως, εἶναι ἀκριβῶς ὁ τρόπος μέ
τὸν ὁποῖο ὁ Μπέκερ «συνάγει» τὰ πρακτικοπολιτικὰ
συμπεράσματά του. Ἐδῶ ἐπίσης στερεῖται, ἔτσι, ἀπὸ τὴν
ἀπόλυτη μεταμοντερνικότητα, ὅπου ἡ διαδικασία με-
τακωδικοποίησης ἔχει σάν συνέπεια νά εἶναι «κυριολε-
κτικὴ» ἢ ἐκκρεμότητα τοῦ ὅτιδήποτε χρησιμοποιήθη-
κε. Ὁ Μπέκερ θέλει νά παρατάξει τὰ μέσα τῆς μεταφο-
ρικῆς καί σχηματικῆς ταυτοποίησης, μόνο γιὰ νά
ἐπιστρέψει τελικὰ στό κυριολεκτικὸ ἐπίπεδο (πού στό
μεταξύ ἐξατμίστηκε στὸν ὕστερο καπιταλισμὸ).

Γιατί δέν βρίσκω τίποτε ἀπ' αὐτὰ ἰδιαίτερα σκανδα-
λῶδες, καί ποιά θά μπορούσε νά εἶναι ἡ «κατάλληλη χρή-
ση» τους; Ὅπως συμβαίνει στὸν Σάρτρ, ἔτσι καί στὸν
Μπέκερ, ἡ ἐπιλογή γίνεται μέσα σ' ἕνα ἤδη δοσμένο πε-
ριβάλλον, τὸ ὁποῖο ὁ Σάρτρ θεωρητικοποιεῖ ὡς τέτοιο



(τό όνομάζει ή «κατάσταση», αλλά ό Μπέκερ παραλείπει. Καί στους δύο συναντούμε μία καλοδεχούμενη άπομείωση του παλαιομοδίτικου ύποκειμένου (ή άτομου, ή έγώ), τό όποιο είναι έτσι λίγο κάτι παραπάνω από ένα σημείο συνείδησης έστραμμένης προς τό διαθέσιμο στον έξω κόσμο άπόθεμα ύλικών, και ή όποία παίρνει «όρθολογικά» άποφάσεις βάσει αυτών των πληροφοριών μέ τή νέα διευρυμένη σημασία του τί θά μπορούσε νά καταλάβει κάθε άλλο άνθρωπινο όν (μέ τήν έννοια του Ντίλτεϊ ή του Ρουσό, ό, τι θά μπορούσε νά «συμπαθήσει» κάθε άλλο άνθρωπινο όν). Αυτό σημαίνει ότι έχουμε έλευθερωθεί από όλα τά είδη των πιό γνήσια «άνορθολογικών» μύθων περί ύποκειμενικότητας και ότι μπορούμε νά στρέψουμε τήν προσοχή μας σ' αυτή καθαυτή τήν κατάσταση, στον διαθέσιμο κατάλογο πόρων, πού είναι αυτός καθαυτός ό έξω κόσμος και πρέπει τώρα, πράγματι, νά όνομασθεί ιστορία. Η σαρτρική έννοια τής κατάστασης είναι ένας νέος τρόπος νά σκεφθούμε τήν ιστορία ως τέτοια: ό Μπέκερ άποφεύγει κάθε παρεμφερή κίνηση, γιά πολλούς λόγους. Έχω ύποστηρίξει ότι άκόμα και στον σοσιαλισμό (όπως και σε παλαιότερους τρόπους παραγωγής) μπορεί κάλλιστα νά θεωρηθούν οι άνθρωποι λειτουργούντες μέ βάση τό πρότυπο του Μπέκερ. Διαφορετικά θά είναι τότε αυτή καθαυτή ή κατάσταση: ή φύση του «νοικοκυριού», τό άπόθεμα των πρώτων ύλών: πράγματι, ή μορφή και τό σχήμα των «έμπορευμάτων» πού πρόκειται νά παραχθούν εκεί.

Έτσι, ή άγορά του Μπέκερ δέν καταλήγει κατά κανένα τρόπο σ' έναν άλλο πανηγυρικό του συστήματος τής άγοράς αλλά μάλλον σε έναν άθέλητο άναπροσανατολισμό τής προσοχής μας προς αυτή τήν ίδια τήν ιστορία και προς τήν ποικιλία των έναλλακτικών καταστάσεων πού παρέχει.

Πρέπει νά ύποψιαζόμαστε, λοιπόν, ότι οι ουσιολογικές συνηγορίες υπέρ τής άγοράς περικλείουν στήν πραγματικότητα άλλα θέματα και ζητήματα: ή ευχαρίστηση τής κατανάλωσης είναι κάτι παραπάνω από τις συνέπειες τής ιδεολογικής φαντασίωσης, ή όποια διατίθεται γιά ιδεολογικούς καταναλωτές πού άγοράζουν μέσα στήν άγορά τής θεωρίας χωρίς νά άποτελούν τμήμα της οι ίδιοι. Πράγματι, μία από τις μεγάλες κρίσεις στή νεοσυντηρητική πολιτισμική επανάσταση — και μία από τις μεγάλες έσωτερικές της αντίφάσεις — παρουσιάστηκε από αυτούς τους ίδιους ιδεολόγους όταν άρχισε νά έμφανίζεται κάποια νευρικότητα γιά τήν έπιτυχία μέ τήν όποία ή καταναλώτρια Αμερική ξεπέρασε τήν προτεσταντική ήθική κι έφτασε στό σημείο νά διασκορπίσει στους άνέμους τις οικονομίες της (και τό μελλοντικό εισόδημα) άσκώντας τή νέα φύση της ως επαγγελματική άγοράστρια πλήρους άπασχόλησης. Αλλά προφανώς δέν μπορεί κανείς νά πετύχει και στά δύο: δέν ύπάρχει έμπορική άνθηση (booming), λειτουργούσα άγορά μέ καλβινιστές πελάτες και σκληρά εργαζόμενους παραδοσιολάτρες πού εκτιμούν τήν άξία του δολαρίου. Τό πάθος γιά τήν άγορά ήταν πάντοτε πολιτικό, όπως μας δίδαξε τό σπουδαίο βιβλίο *The Passions and the Interests* του Albert O. Hirschman. Τελικά, ή άγορά — γιά τήν «ιδεολογία τής άγοράς» — έχει λιγότερο νά κάνει μέ τήν κατανάλωση άπ' ό, τι μέ τις κυβερνητικές παρεμβάσεις, και μέ αυτά καθαυτά τά κακά τής έλευθερίας και τής ανθρώπινης φύσης. (...)

Χόμπς και Άνταμ Σμιθ

(...) Έτσι, ή δύναμη τής έννοιας άγορά βρίσκεται στήν «όλοποιούσα» («totalizing») δομή τής, όπως λένε στήν έποχή μας: στήν ικανότητά της, δηλαδή, νά παρέχει ένα πρότυπο μιάς κοινωνικής όλότητας. Προσφέρει έναν άλλο τρόπο άντικατάστασης του μαρξικού προτύπου: διαφορετικό από τή σήμερα οικεία βεμπεριανή και μεταβεμπεριανή μετατόπιση από τήν οικονομία στήν πολιτική, από τήν παραγωγή στήν έξουσία και κυριαρχία. Αλλά ή μετατόπιση από τήν παραγωγή στήν κυκλοφορία δέν είναι λιγότερο βαθιά και ιδεολογική, και έχει τά πλεονεκτήματα ύποκατάστασης των μάλλον προκατακλυσμαίων άναπαραστάσεων πού συνόδευσαν τό πρότυπο «κυριαρχίας» από τό 1984 και τον Άνατολικό Δεσποτισμό ως τον Φουκώ — μάλλον κωμικές άφηγήσεις γιά τή νέα μεταμοντέρνα έποχή μέ άναπαραστάσεις νέου τύπου. (Θά έπιχειρηματολογήσω σε λίγο γι' αυτές δέν είναι ούτε πρωτίστως καταναλωτικές).

Αυτό, πάντως, πού χρειάζεται νά άντιληφθούμε κατ' άρχην είναι οι συνθηκες δυνατότητας αυτής τής έναλλακτικής έννοιας τής κοινωνικής όλότητας. Ο Μάρξ ύποστηρίζει (πάλι στά *Grundrisse*) ότι ή κυκλοφορία ή τό πρότυπο τής άγοράς θά προηγηθούν ιστορικά και έπισημολογικά κάθε άλλης μορφής άπεικόνισής και προ-

σφέρει τήν πρώτη άναπαρασταση διά τής όποίας γίνεται άντιληπτή ή κοινωνική όλότητα:

«Κυκλοφορία είναι ή κίνηση στήν όποία έμφανίζεται ή γενική άλλοτρίωση ως γενική οικειοποίηση, και ή γενική οικειοποίηση ως γενική άλλοτρίωση. Άν και τό σύνολο αυτής τής κίνησης μπορεί έξίσου νά έμφανισθεί σάν μία κοινωνική διαδικασία, και παρ' όλο πού τά άτομικά στοιχεία αυτής τής κίνησης προέρχονται από τή συνειδητή θέληση και τους ιδιαίτερους σκοπούς των ανθρώπων, έντούτοις τό σύνολο τής διαδικασίας έμφανίζεται σάν μία άντικειμενική σχέση πού προκύπτει αυθόρμητα: μία σχέση πού προκύπτει από τήν άλληλεπίδραση συνειδητών άτόμων, αλλά ή όποία δέν είναι ούτε τμήμα τής συνείδησής τους ούτε ύπάγεται ως όλον σ' αυτά. Οι συγκρούσεις τους προξενούν τήν έμφάνιση μιάς ξένης (alien) κοινωνικής έξουσίας πού στέκεται από πάνω τους. Η άλληλεπίδρασή τους (έμφανίζεται) σάν μία διαδικασία και έξουσία πάνω από αυτά. Έπειδή ή κυκλοφορία είναι μία όλότητα τής κοινωνικής διαδικασίας, είναι έπίσης ή πρώτη μορφή στήν όποία όχι μόνον ή κοινωνική σχέση έμφανίζεται σάν κάτι άνεξάρτητο άπ' ό, τι άτομα όπως, λόγου χάριν, σ' ένα νόμισμα ή σε μία άνταλλακτική άξία, αλλά κι αυτό καθαυτό τό σύνολο τής κοινωνικής κίνησης»⁴.

Τό άξιοσημείωτο στήν κίνηση αυτών των σκέψεων είναι ότι δείχνουν νά ταυτοποιούν δύο πράγματα πού συγχότατα θεωρήθηκαν ως έννοιες πολύ διαφορετικές ή μία από τήν άλλη: «πόλεμος πάντων έναντίον πάντων» (*bellum omnium contra omnes*) του Χόμπς και «άόρατο χέρι» του Άνταμ Σμιθ. Θά ύποστηρίξα ότι ή έννοια τής «κοινωνίας των πολιτών» του Μάρξ είναι παρόμοια μ' αυτό πού συμβαίνει όταν αυτές οι δύο έννοιες (όπως ή ύλη και ή άντιύλη) συνδυάζονται άναπάντεχα. Έδώ, πάντως, αυτό πού έχει σημασία είναι ότι αυτό πού φο-

βᾶται ὁ Χόμπς εἶναι κατὰ κάποιον τρόπο ἴδιο μ' αὐτό πού ἐμπιστεύεται ὁ Σμίθ (ἢ βαθύτερη φύση τοῦ χομπσιανοῦ τρόμου φωτίζεται σέ κάθε περίπτωση παράξενα ἀπό τήν αὐταρέσκεια τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ κυρίου Μίλτον Φρίντμαν: «Ἕνας φιλελεύθερος εἶναι θεμελιακά ἐντρομος ἀπό τή συγκεντρωμένη ἐξουσία»⁵). Ἡ ἀντίληψη κάποιος ἄγριας —ἐμφυτης στόν ἄνθρωπο— βίας πού ἐκδηλώθηκε κατὰ τήν ἀγγλική ἐπανάσταση, ἀπ' ὅπου θεωρητικοποιήθηκε («φοβισμένα») ἀπό τόν Χόμπς, δέν τροποποιήθηκε καί δέν βελτιώθηκε ἀπό τή «γλυκύτητα τοῦ ἐμπορίου»⁶ τοῦ *Hirschuman*. Εἶναι αὐστηρά ταυτόσημη (στόν Μάρξ) μέ τόν ἀνταγωνισμό τῆς ἀγορᾶς ὡς τέτοιοι. Ἡ διαφορά δέν εἶναι πολιτικοἰδεολογική ἀλλά ἱστορική: ὁ Χόμπς χρειάζεται κρατική ἐξουσία γιά νά δαμάσει καί νά ἐλέγξει τή βιαιότητα τῆς ἀνθρώπινης φύσης καί τοῦ ἀνταγωνισμοῦ· στόν Ἄνταμ Σμίθ (καί σ' ἕνα ἄλλο μεταφυσικό ἐπίπεδο στόν Χέγκελ) τό ἀνταγωνιστικό σύστημα, ἡ ἀγορά ἐξημερώνει καί ἐλέγχει τά πάντα ἀπό μόνη της, χωρίς νά ἀπαιτεῖται πιά τό ἀπόλυτο κράτος. Ἀλλά αὐτό πού εἶναι ξεκάθαρο σ' ὅλη τή συντηρητική παράδοση εἶναι ἡ παρακίνησή της ἀπό φόβο καί ἀγασίες, στίς ὁποῖες ὁ ἐμφύλιος πόλεμος ἢ τό ἐγκλημα εἶναι μόνον ἀπλές μορφές τῆς ταξικῆς πάλης. Ἡ ἀγορά εἶναι, ἔτσι, Λεβιάθαν μέ προβιά: ἡ λειτουργία της δέν ἀποσκοπεῖ στήν ἐνθάρρυνση καί διαιώνιση τῆς ἐλευθερίας (ἔστω μόνον τήν ἐλευθερία ἑνός πολιτικοῦ εἴδους) ἀλλά μᾶλλον στήν καταπίεσή της· καί γιά τέτοια ὁράματα, πράγματι, μπορεῖ κανεῖς νά ἀναβιώσει τά συνθήματα τῆς ἐποχῆς τοῦ ὑπαρξισμοῦ: τό φόβο τῆς ἐλευθερίας, τή φυγή ἀπό τήν ἐλευθερία. Ἡ ἰδεολογία τῆς ἀγορᾶς μᾶς διαβεβαιώνει ὅτι τά ἀνθρώπινα ὄντα τά θαλασσώνουν ὅταν προσπαθοῦν νά ἐλέγξουν τό πεπρωμένο τους («ὁ σοσιαλισμός εἶναι ἀδύνατος» καί πῶς εἴμαστε τυχεροί πού κατέχουμε ἕναν διαπροσωπικό μηχανισμό —τήν ἀγορά— ὁ

ὁποῖος μπορεῖ νά ὑποκαταστήσει τήν ἀνθρώπινη περηφάνια, τόν ἀνθρώπινο σχεδιασμό καί νά ἀντικαταστήσει πλήρως τίς ἀνθρώπινες ἀποφάσεις. Ἀρκεῖ νά διατηρεῖται καθαρή καί καλολαδωμένη, κι αὐτή —ὅπως ὁ μονάρχης πρῖν ἀπό αἰῶνες— θά μᾶς προσέχει καί θά μᾶς καθοδηγεῖ.

Πάντως, γιατί αὐτή ἡ παρηγορητική ἀντικατάσταση τῆς θεότητας θά ἔπρεπε νά εἶναι παγκόσμια τόσο ἐλκυστική σήμερα εἶναι ἕνα διαφορετικό εἶδος ἱστορικοῦ ἐρωτήματος. Ἡ χρέωση τοῦ πρόσφατου ἐναγκαλισμοῦ τῆς ἐλευθερίας τῆς ἀγορᾶς στόν Στάλιν καί στό φόβο τοῦ σταλινισμοῦ ἀγγίζει τό ζήτημα ἀλλά ἐλαφρά λάθος χρόνο. (...) Αἴσθησή μου εἶναι ὅτι, πράγματι, ἡ ἀποτυχία τοῦ πειράματος Κροῦτσεφ δέν ἦταν καταστροφική μόνο γιά τή Σοβιετική Ἕνωση ἀλλά, κατὰ κάποιον τρόπο, θεμελιωδῶς ἀποφασιστικῆς γιά τήν παγκόσμια ἱστορία, καί καθόλου λιγότερο γιά τό μέλλον αὐτοῦ τοῦ ἴδιου τοῦ σοσιαλισμοῦ. Πράγματι, μᾶς δόθηκε νά καταλάβουμε ὅτι στή Σοβιετική Ἕνωση ἦταν ἡ γενιά Κροῦτσεφ ἡ τελευταία πού πίστεψε στή δυνατότητα ἀνανέωσης τοῦ μαρξισμοῦ, ἔστω μόνον τοῦ σοσιαλισμοῦ· ἡ μᾶλλον, διαφορετικά, ὅτι ἦταν αὐτή τους ἡ ἀποτυχία καθοριστική γιά τήν ὀλοσχερή ἀδιανομία μερικῶν νεότερων γενεῶν διανοομένων πρὸς τόν μαρξισμό καί τόν σοσιαλισμό. Ἀλλά νομίζω, ἐπίσης, ὅτι αὐτή ἡ ἀποτυχία ἦταν καθοριστική γιά τίς περισσότερες βασικές ἐξελίξεις καί στίς ἄλ-

λες χῶρες ἐξίσου, κι ἐνῶ κανεῖς δέν ἐπιθυμεῖ νά σηκώσουν ὅλη τήν εὐθύνη τῆς παγκόσμιας ἱστορίας οἱ Ρῶσοι σύντροφοι, ὑπάρχει ἐδῶ —μου φαίνεται— κάποια ὁμοιότητα μεταξύ τῆς θετικῆς σημασίας γιά τόν ὑπόλοιπο κόσμο τῆς σοβιετικῆς ἐπανάστασης καί τῶν ἀρνητικῶν συνεπειῶν αὐτῆς τῆς τελευταίας χαμένης εὐκαιρίας

Ὁ ἀναρχισμός τοῦ '60 στή Δύση καί ἡ Πολιτιστική Ἐπανάσταση στήν Κίνα, πρέπει νά ἀποδοθοῦν σ' αὐτή τήν ἀποτυχία, ἡ παράταση τῆς ὁποίας, πολύ μετά ἀπό τόν θάνατο καί τῶν δύο, ἐξηγεῖ τήν παγκόσμια ἐπιτυχία αὐτοῦ πού ὁ Sloterdijk ὀνομάζει «κυνικό λόγο» τοῦ πανταχοῦ παρόντος καταναλωτισμοῦ στόν σημερινό μεταμοντερνισμό. Συνεπῶς, δέν ὑπάρχει καμιά ἐκπληξη πού μιὰ τόσο βαθιά ἀπογοήτευση ἀπό τήν πολιτική πράξη κατέληξε στή δημοτικότητα τῆς ρητορικῆς γιά τήν αὐτοθυσία τῆς ἀγορᾶς καί τήν ἐκχώρηση τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας σ' ἕνα τώρα γενναιοδωρο ἄορατο χέρι (...). (...) Οἱ Χορκχάιμερ καί Ἀντόρνο παρατήρησαν ἐδῶ καί καιρό, κατὰ τήν ἐποχή τοῦ ραδιόφωνου, τήν ἰδιομορφία τῆς δομῆς μιᾶς ἐμπορικῆς «βιομηχανίας κουλτούρας» στήν ὁποία τά προϊόντα ἦταν ἐλεύθερα.⁶ Ἡ ἀναλογία μεταξύ ΜΜΕ (media) καί ἀγορᾶς στεριώνει, πράγματι, μ' αὐτόν τό μηχανισμό: τά δύο πράγματα εἶναι συγκρίσιμα ὄχι ἐπειδή τά ΜΜΕ εἶναι ὅμοια μέ τήν ἀγορά ἀλλά μᾶλλον ἐπειδή ἡ «ἀγορά» εἶναι τόσο ἀνόμοια μέ τήν «ἰδέα» της (ἡ πλατωνική ἰδέα) ὅσο τά ΜΜΕ εἶναι ἀνόμοια μέ τή δική τους ἰδέα. Τά ΜΜΕ προσφέρουν ἐλεύ-

θερα προγράμματα, στό περιεχόμενο καί στήν ποιικιλία τῶν ὁποίων ὁ καταναλωτής δέν ἔχει ἀπολύτως καμιά ἐπιλογή, ἀλλά ἡ συλλογή τους ἀναβαπτίζεται «ἐλεύθερη ἐπιλογή».

Κατά τή σταδιακή ἐξαφάνιση τοῦ φυσικοῦ τύπου τῆς ἀγορᾶς καί τή σύγκλιση-ταυτοποίηση τοῦ ἐμπορεύματος μέ τήν εἰκόνα του (ἡ μέ τό ἐμπορικό ὄνομα ἢ λογότυπο) πραγματο-

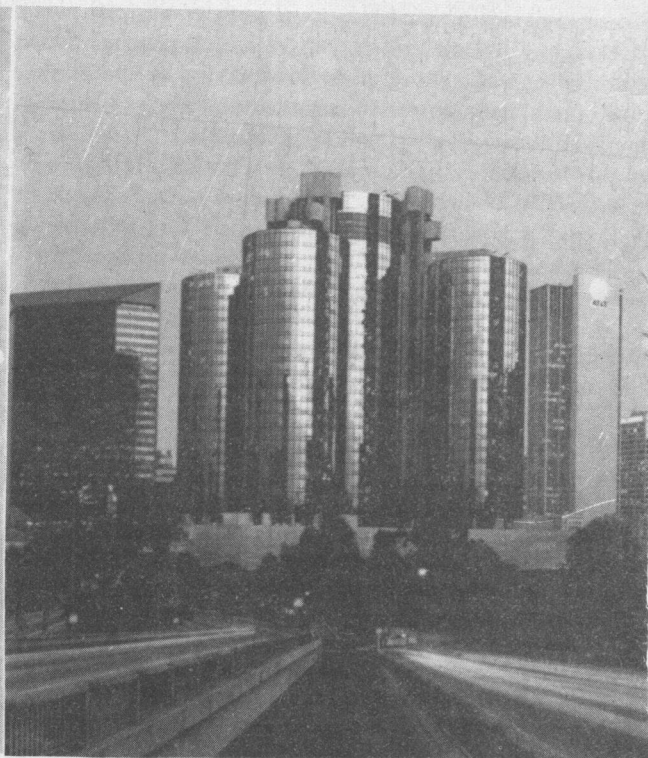
ποιήθηκε μιὰ ἄλλη, πιό στενή, συμβίωση ἀγορᾶς καί ΜΜΕ, ὅπου ἐσβησαν τά ὄρια (μέ τρόπους βαθιά χαρακτηριστικούς τοῦ μεταμοντερνισμοῦ) καί σταδιακά μιὰ ἀδιαφοροποίηση πῆρε τή θέση μιᾶς παλαιότερης διαφοροποίησης μεταξύ τοῦ πράγματος καί τῆς ἔννοιας αὐτοῦ (ἡ, πράγματι, μεταξύ οἰκονομίας καί πολιτισμοῦ, μεταξύ βάσης καί ὑπερδομῆς). Τά προϊόντα πού πωλοῦνται στήν ἀγορά γίνονται τό πληρῆς περιεχόμενο τῆς εἰκόνας τῶν ΜΜΕ, ἔτσι ὥστε, κατὰ κάποιον τρόπο, τό ἴδιο ἀναφερόμενο φαίνεται νά διατηρεῖται καί στά δύο πεδία. Αὐτό εἶναι πολύ διαφορετικό ἀπό μιὰ πιό πρωτόγονη κατάσταση ὅπου σέ μιὰ σειρά πληροφοριακῶν σημάτων (ρεπορτάζ, φυλλάδια, ἄρθρα) ἐπισυνάπτεται ἕνας περιοδῶν τεράλης γιά ἕνα ὄχι συγγενικό ἐμπορικό προϊόν. Σήμερα τά προϊόντα εἶναι, κατὰ κάποιον τρόπο, διασκορπισμένα παντοῦ στό χῶρο καί στό χρόνο τῶν ψυχαγωγικῶν προγραμμάτων (ἡ ἀκόμα καί τῶν εἰδήσεων) ὡς τμήμα τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ, ἔτσι ὥστε σέ λίγες πασίγνωστες περιπτώσεις (πιό χαρακτηριστικά στό σήριαλ *Δυναστεία*) δέν εἶναι ὀρισμένες φορές ξεκάθαρο πότε τελειώσε τό ἀφηγηματικό μέρος κι πότε ἄρχισε τό διαφημιστικό (μιὰ καί οἱ ἴδιοι ἠθοποιοί ἐμφανίζονται ἐπίσης στίς διαφημίσεις).

Αὐτή ἡ ἔρμηνεα διά τοῦ περιεχομένου προσαυξάνεται, τότε, μ' ἕναν κάπως διαφορετικό τρόπο ἀπό τή φύση αὐτῶν τῶν ἴδιων τῶν προϊόντων... Τά προϊόντα σχη-

ματίζουν ένα είδος ιεραρχίας, ή κλίμακα της οποίας βρίσκειται ακριβώς στην τεχνολογία αυτής καθαυτής της αναπαραγωγής, ή όποια σήμερα —φυσικά— απλώνεται πολύ πέρα από την κλασική τηλεόραση κι έν γένει συνοψίζεται στη νέα τεχνολογία πληροφορικής ή κομπιούτερ της τρίτης γενιάς του καπιταλισμού. Πρέπει, λοιπόν, νά επιβεβαιώσουμε έναν άλλο τύπο κατανάλωσης: κατανάλωση αυτής της ίδιας της καθαρής διαδικασίας κατανάλωσης, εκτός και πέραν του περιεχομένου της και των άμεσων εμπορικών προϊόντων. Είναι απαραίτητο νά μιλήσουμε για ένα είδος τεχνολογικού δώρου ευχαρίστησης (bonus) που παρέχεται από τις νέες μηχανές και, κατά κάποιον τρόπο, επανενεργοποιείται συμβολικά και καταβροχθίζεται τελετουργικά σε κάθε περίοδο αυτής καθαυτής της επίσημης κατανάλωσης των ΜΜΕ. (...)

(...) Τό τρίτο χαρακτηριστικό του περίπλοκου συνόλου αναλογιών μεταξύ ΜΜΕ και αγοράς, τό όποιο στηρίζει τή δύναμη της τρέχουσας ρητορικής γι' αυτή, ίσως έντοπίζεται, τότε, σ' αυτή καθαυτή τή μορφή. Σ' αυτό τό σημείο χρειάζεται νά επιστρέψουμε στη θεωρία της εικόνας, ανακάλωντας τήν αξιοσημείωτη θεωρητική παραγωγή του Γκύ Ντεμπόρ (ή εικόνα ως τελική μορφή πραγματοποίησης του εμπορεύματος)⁸. Έδω ή διαδικασία άντιστρέφεται και δέν είναι τά εμπορικά προϊόντα της αγοράς που γίνονται εικόνες μέ τή διαφήμιση άλλα μάλλον ή καθαρή ψυχαγωγία και οί άφηγηματικές διαδικασίες της εμπορικής τηλεόρασης που είναι, μέ τή σειρά τους, πραγματοποιημένες και παραδομένες σε τόσα πολλά εμπορεύματα: από αυτό καθαυτό τό άφηγηματικό μέρος των σήριαλς, μέ τά πολύ φορμαλιστικά

και άκαμπτα μέρη και διαλείμματα, ως τής επιπτώσεις των πλάνων στό χώρο, στό περιεχόμενο των σήριαλς, στους χαρακτήρες και στή μόδα, συμπεριλαμβάνοντας πάρα πολύ μία νέα διαδικασία παραγωγής στάρ και διασημοτήτων, ή όποια φαίνεται διαφορετική από τήν παλαιότερη και πιό οικεία ιστορική έμπειρία αυτών των ζητημάτων, και που τώρα συγκλίνει προς τά μέχρι τουδε «λαϊκά» φαινόμενα αυτής καθαυτής της προηγούμενης δημόσιας σφαίρας (πραγματικοί άνθρωποι και γεγονότα στις βραδινές έκπομπές ειδήσεων, μετασχηματισμός όνομάτων σε κάτι σάν λογότυπα ειδήσεων κ.λπ.). Πολύές αναλύσεις έχουν δείξει πώς είναι δομημένες οί έκπομπές των ειδήσεων, ακριβώς όπως τά σήριαλ: έν τω μεταξύ, μερικοί από έμάς, σ' εκείνη τήν άλλη περιοχή μιας επίσημης ή «ύψηλης» κουλτούρας, έχουμε πασχίσει νά δείξουμε τήν εξασθένηση και τό πεπαιωμένο κατηγοριών όπως «μυθιστοριογραφία» (μέ τή σημασία ενός πράγματος άντίθετου είτε προς τό «κυριολεκτικό» είτε προς τό «τεκμηριωμένο»). Νομίζω, όμως, ότι έδω πρέπει νά θεωρητικοποιηθεί μία βαθιά μετατροπή της δημόσιας σφαίρας: ή άνάδυση ενός νέου βασιλείου *πραγματικότητα της εικόνας*, που είναι και τά δύο μαζί μυθιστορηματική (άφηγηματική) και πραγματική (άκόμα και οί χαρακτήρες στά σήριαλ γίνονται άντιληπτοί ως πραγματικοί «έπώνυμοι» στάρ μέ έξωτερικά άναγνώσματα γι' αυτούς), και που τώρα —πως και ή προηγούμενη κλασική «σφαίρα της κουλτούρας»— καθίσταται ήμιαυτόνομη και αίωρείται πάνω από τήν πραγματικότητα, μ' αυτή τή θεμελιώδη ιστορική διαφορά: κατά τήν κλασική περίοδο ή πραγματικότητα παρέμενε σταθερή άνεξάρτητα από εκείνη τή συναισθηματική και ρομαντική «σφαίρα κουλτούρας», ένω σήμερα φαίνεται νά χει χάσει αυτόν τόν ιδιαίτερο τρόπο ύπαρξης. Σήμερα, ή κουλτούρα επανειπιδρά πάνω στην πραγματικότητα μέ τρόπους που καθιστούν κάθε άνεξάρτητη και, κατά κάποιον τρόπο, μή / ή έξωπολιτισμική μορφή αυτής προβληματική (σάν ένα είδος άρχής του Χάιζενμπεργκ γιά τή μαζική κουλτούρα, ή όποια παρεμβαίνει άνάμεσα στό μάτι και στό ίδιο τό πράγμα), ώστε τελικά οί θεωρητικοί συνενώνουν τής φωνές τους μέ τή νέα δοξασία (doxa) ότι



τό «άναφερόμενο» δέν ύφίσταται πλέον. (...)

Άπό τόν σοσιαλισμό στόν καπιταλισμό

(...) Αυτό πού πρέπει τελικά νά προστεθεῖ σ' αὐτές τίς ἀφηρημένες συζητήσεις περί ἀγορᾶς εἶναι ἕνας πρακτικός προσδιορισμός, μιά μυστική λειτουργικότητα τέτοια πού ἐνίοτε ρίχνει ἕνα ἐντελῶς νέο φῶς —ἐντυπωσιακό σ' ἕνα φωτερό μέσο ὕψους— σ' αὐτόν τόν ἴδιο τόν φαινομενικό λόγο. Πρόκειται γι' αὐτό πού ὁ Barry, στό κλείσιμο τοῦ χρησιμοῦ βιβλίου του, ξεφουρνίζει εἴτε σ' ἀπόγνωση εἴτε ἔξω φρενῶν: ὅτι, δηλαδή, ὁ φιλοσοφικός ἔλεγχος τῶν διαφόρων νεοφιλελεύθερων θεωριῶν μπορεῖ νά ἐφαρμοσθεῖ μόνο σέ μιά καί μοναδική θεμελιώδη κατάσταση, τήν ὁποία μποροῦμε νά ὀνομάσουμε (ὄχι χωρίς εἰρωνεία) «μετάβαση ἀπό τόν σοσιαλισμό στόν καπιταλισμό»⁹. Μέ ἄλλα λόγια, οἱ θεωρίες τῆς ἀγορᾶς παραμένουν οὐτοπικές γιά ὅσο διάστημα δέν ἐφαρμόζονται σ' αὐτή τή θεμελιώδη διαδικασία τῆς συστηματικῆς «ἀπαρίθμησης». Ὁ ἴδιος ὁ Barry τόνισε ἤδη τή σημασία αὐτῆς τῆς ἀποψῆς σ' ἕνα προηγούμενο κεφάλαιο ὅταν, συζητώντας τήν ὀρθολογική ἐπιλογή τῶν ἀνθρώπων, τονίζει ὅτι ἡ ἰδανική κατάσταση ἀγορᾶς εἶναι γι' αὐτούς τόσο οὐτοπική καί μή πραγματοποιήσιμη κάτω ἀπό τίς σημερινές συνθήκες ὅσο εἶναι ἡ σοσιαλιστική ἐπανάσταση γιά τήν Ἀριστερά ἢ ὁ μετασχηματισμός στίς προηγμένες καπιταλιστικές χῶρες σήμερα. Κάποιος ἐπιθυμεῖ νά προσθέσει ὅτι τό ἀναφερόμενο εἶναι ἐδῶ διπλό: δέν εἶναι μόνο οἱ διαδικασίες στίς διάφορες ἀνατολικές χῶρες, οἱ ὁποῖες ἐγιναν ἀντιληπτές σάν μιά προσπάθεια ἀποκατάστασης τῆς ἀγορᾶς μέ τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο, ἀλλά ἐπίσης κι ἐκεῖνες οἱ προσπάθειες στή Δύση, ἰδιαίτερα ἀπό τόν Ρήγκαν καί τή Θάτσερ, νά ἀπαλαχθοῦμε ἀπό τίς «ρυθμίσεις» τοῦ κράτους πρόνοιας καί νά ἐπιστρέψουμε σέ κάποιες καθαρότερες μορφές συνθηκῶν ἀγορᾶς. Χρειάζεται νά λάβουμε ὑπόψη τό ἐνδεχόμενο ἀποτυχίας καί τῶν δύο αὐτῶν προσπαθειῶν γιά δομικούς λόγους: ἐπίσης ἀπαιτεῖται νά τονί-

ζουμε ἀκούραστα τήν ἐνδιαφέρουσα ἐξέλιξη ὅτι ἡ «ἀγορά» καταλήγει τελικά νά εἶναι τόσο οὐτοπική ὅσο συνεχίζει τελευταία νά εἶναι ὁ σοσιαλισμός. Κάτω ἀπό αὐτές τίς συνθήκες δέν χρησιμεύει σέ τίποτα ἡ ἀντικατάσταση μιάς ἀδρανοῦς θεσμικῆς δομῆς (γραφειοκρατικός σχεδιασμός) μέ μιά ἄλλη θεσμική δομή (δηλαδή, αὐτή τήν ἴδια τήν ἀγορά). Αυτό πού ἀναζητεῖται εἶναι ἕνα μεγάλο συλλογικό σχέδιο στό ὁποῖο συμμετέχει μιά ἐνεργός πλειοψηφία τοῦ πληθυσμοῦ, σάν σέ κάτι πού τῆς ἀνήκει καί πού φτιάχνεται μέ τίς δικές της δυνάμεις. Ἡ κατάθεση κοινωνικῶν προτεραιοτήτων —γνωστῶν, ἐπίσης, ὡς σχεδιασμοῦ στή σοσιαλιστική φιλολογία— θά ἔπρεπε νά εἶναι μέρος ἑνός τέτοιου συλλογικοῦ σχεδίου. Θά ἔπρεπε, πάντως, νά εἶναι ξεκάθαρο ὅτι ὄντως ἐξ ὀρισμοῦ ἡ ἀγορά δέν μπορεῖ νά εἶναι κἀν ἕνα σχέδιο.

Ἐπίσης ἀπό τό βιβλίο τοῦ Fredric Jameson, *Postmodernism*, ἐκδόσεις Verso, 1991. Μετάφραση Β. Ζουναλῆ

1. Marx καί Engels, *Collected Works* (Νέα Ὑόρκη, 1987), τόμος 28, σελ. 180.
2. Gary Becker, *An Economic Approach to Human Behavior*, (Σικάγο, 1976), σελ. 14.
3. Gary Becker, ὁπ.π.
4. Marx καί Engels, ὁπ.π., σελ. 131-132.
5. Milton Friedman, *Capitalism and Democracy* (Σικάγο, 1962), σελ. 39.
6. Albert O. Hirschman, *The passions and the Interests* (Πρίνσετον, 1977), μέρος 1ο.
7. Jane Feuer, "Reading Dynasty: Television and Deception Theory", *South Atlantic Quarterly* 88, v. 2 (Σεπτέμβριος 1989), σελ. 443-460.
8. Guy Debord, *The Society of the Spectacle* (Νττητρόιτ, 1977), κεφ. 1.
9. Norman Barry, *On Classical Liberalism and Libertarianism*, (Νέα Ὑόρκη, 1987), σελ. 193-196.



ΑΛΓΕΡΙΑ

ισλαμισμός ή

Στήν Άλγερία, στήν πιά άναπτυγμένη, σύμφωνα μέ τά δυτικά πρότυπα χώρα του Μαγκρέμπ ό έκδημοκρατισμός ματαιώνεται γιά δεύτερη φορά. Αίτία, ό ισλαμικός φονταμενταλισμός καί ό κίνδυνος πού αυτός αντιπροσωπεύει. Τά όσα συνέβησαν από τό φθινόπωρο του 1988 θέτουν αντικειμενικά τό πρόβλημα τής συμβατότητας ανάμεσα στή δημοκρατία καί στόν ισλαμισμό. Είται δυνατόν σέ μία ισλαμική χώρα νά θεμελιωθοῦν οί δημοκρατικοί δεσμοί, ό πολυκομματισμός, καί παράλληλα ό θρησκευτικός παράγοντας νά περιορισθεῖ στό σύννηδες πεδίο πού του άναγνωρίζεται, γιά παράδειγμα, στίς εὐρωπαϊκές χώρες;

Ή έρμηνεία τών πρόσφατων εξελίξεων στή χώρα αυτή, όπου τό στρατιωτικό πραξικόπημα άποτέλεσε τόν από μηχανής θεό γιά τήν υπεράσπισή της από τόν «έσωτερικό έχθρό», δέν παύει νά διχάζει όχι μόνο τούς ίδιους τούς Άλγερινούς αλλά καί πολλούς άλλους, μέ πρώτη τήν Εὐρώπη. Ή ανακούφιση πού αισθάνθηκαν οί δημοκρατικοί πολίτες στό έσωτερικό τής χώρας δέν συμβαδίζει βέβαια μέ τή στάση τής πλειοψηφίας του άλγερινού λαού. Τί δημοκρατία είναι αυτή, πού σπεύδει νά αυτοαναιρεθεῖ, όταν βλέπει ότι ό πολιτικός αντίπαλος βρίσκεται ante portas;

Ή πορεία έκδημοκρατισμού στήν Άλγερία δέν μπορεί νά θεωρηθεῖ έξω από τό γενικότερο πολιτικό, οικονομικό καί ιδεολογικό πλαίσιο τών τελευταίων τριάντα χρόνων. Ή κοινωνία πέρασε μέσα από διαδοχικές φάσεις αυτοπροσδιορισμού της, αναζήτησης τής ταυτότητάς της. Ή επανάσταση του 1962 παραχώρησε γρήγορα τή θέση της στό στρατιωτικό πραξικόπημα του 1965, όπου ό στρατός επέβαλε στήν κορυφή τής πολιτικής έξουσίας τόν Χουάρι Μπουμεντιέν. Ό μονοκομματισμός πού παγιώθηκε γιά δεκατέσσερα χρόνια, ως τό θάνατο του Μπουμεντιέν τό 1979, από πολλούς έρμηνεύθηκε ως μία «άναγκαία» νασερική-λαϊκιστική ιστορική περίοδος γιά τόν αυταρχικό έκσυγχρονισμό τής χώρας. Τό έγχειρημα αυτό απέτυχε. Οί λόγοι είναι πολλοί, ό κυριότερος σίγουρα όφείλεται στόν τρόπο διακυβέρνησης. Ό Μπουμεντιέν, άν καί ήταν ό εκλε-



κτός του στρατού, προσπαθοῦσε νά ξεφύγει από τόν άσφυκτικό έναγκαλισμό του. Αυτό τόν όδήγησε στό νά οργανώσει έναν έξουσιαστικό ιστό γύρω από τό πρόσωπό του, όπου κατέληξαν όλα τά «δίκτυα πελατείας» πού οικόδομησε, στό στρατό, στό κόμμα, στήν κυβέρνηση¹. Αυτή ή καθαρά δικτατορική διαχείριση τής έξουσίας συνοδεύτηκε από μία βαθιά κρίση τών οικονομικών δομών. Μέσα στήν εικοσαετία 1960-1980, ή πώση τής παραγωγικότητας στίς κρατικές επιχειρήσεις ήταν δραματική, συνοδευόμενη από μία τεράστια δημογραφική έκρηξη (διπλασιασμός του πληθυσμού). Τό 1979 ό στρατός επέβάλλει καί πάλι στό ύπατο άξίωμα έναν δικό του άνθρωπο, τόν Τσανλί Μπεντζεντί, ό όποιος ήταν ουσιαστικά ένεργούμενο του. Παράλληλα, ή οικονομική κατάσταση συνεχίζει νά επιδεινώνεται, ιδιαίτερα μετά τό 1985, όπου τά σημάδια τής φτώχειας καί τής εξαθλίωσης μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού είναι πλέον όρατά. Οί βίαιες συγκρούσεις του φθινοπώρου του 1988 δέν είναι τίποτα άλλο παρά τό άποτέλεσμα μιάς άποτυχημένης καί καταπιεστικής

πολιτικής τής περιόδου πού προηγήθηκε.

Ή κρίση του 1988 σήμανε τό τέλος τής μονοκομματικής διακυβέρνησης τής χώρας από τό Έθνικό Άπελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ) καί τή συνταγματική κατοχύρωση του πολυκομματισμού τόν Φεβρουάριο του έπόμενου έτους. Πάνω στα έρείπια πού άφησαν πίσω τους οί άπανωτές πολιτικοοικονομικές κρίσεις, κάνει τήν εμφάνισή του τό Ίσλαμικό Μέτωπο Σωτηρίας (ΙΜΣ), προσπαθώντας, μέ έπιτυχία, νά εκφράσει πολιτικά τήν άγανάκτηση καί τήν άποστροφή προς τό ΕΑΜ μεγάλων λαϊκών μαζών. Στίς έλεύθερες δημοτικές εκλογές, πού οργανώνονται τόν Ίούνιο του 1990, τό ΙΜΣ κατακτά τό 55,4% τών γήφων στίς κοινότητες όλης τής χώρας, ενώ είναι πλειοψηφικό καί σέ όλες τής ήμισιαστικές περιοχές. Οί πρώτες έλεύθερες εκλογές, πού προκηρύσσονται γιά τόν Ίούνιο του 1991, μπροστά στό φόβο τής ακάδεκτης άνόδου τών ισλαμιστών ματαιώνονται μέ τήν επέμβαση του στρατού καί όρίζονται γιά τόν Δεκέμβριο, μέ τής γνωστές συνέπειες.

δημοκρατία;



Η ιστορική περίοδος από τα γεγονότα του 1988 ως σήμερα είναι κρίσιμης σημασίας για την κατανόηση της κατάστασης, καθώς και για την ιδεολογική φύση του ΙΜΣ. Η δράση των ισλαμιστών τα χρόνια αυτά δημιούργησε πολλές εντάσεις, όξυνε τις κοινωνικές αντιθέσεις και εξέφρασε με έναν πρωτόλειο τρόπο τη λαϊκή γυχή. Αποδείχθηκε ότι τα κρατικοδίαιτα μεσαία στρώματα, το σύνολο του κρατικού μηχανισμού, καθώς και η αστική τάξη που αναπτύχθηκε υπό τη σκέπη του για τριάντα χρόνια στάθηκαν ανίκανοι να ανταπεξέλθουν στή δημοκρατική πρόκληση, που η ίδια η ιστορία απέλευθέρωσε. Ο πολιτικός και ιδεολογικός άκτιβισμός του ΙΜΣ ήταν αδύνατο να ανακοπεί, ακόμα και όταν έδιγε όλα αυτά τα προνομιοῦχα και ξευρωπαϊσμένα στρώματα στις πιο προσωπικές στιγμές της ζωής τους. Η ιδεολογική τρομοκρατία των ισλαμιστών επεκτάθηκε σε κάθε πόρο της κοινωνικής ζωής. Αν και η ρήξη του 1988 απέλευθέρωσε μία σειρά ιστορικών πρωτοβουλιών της «κοινωνίας

των πολιτών», μία πρωτοφανή έκρηξη στον χώρο των μέσων ενημέρωσης, για παράδειγμα, συνοδεύτηκε από μία αντίστοιχη πλειάδα άτυπων, θρησκευτικής προέλευσης, απαγορεύσεων. Ένω για πρώτη φορά διοργανώνονται από την τηλεόραση και το ραδιόφωνο ελεύθερες πολιτικές συζητήσεις, ενώ τα έντυπα μέσα ενημέρωσης (έφημερίδες-περιοδικά) πολλαπλασιάζονται και στίς σελίδες τους φιγουράρουν δημοσιογραφικές έρευνες για την «όμοφυλοφιλία», τον «ρατσισμό», την «εβραϊκή κοινότητα στο Άλγερν» κ.λπ., για να αναφέρουμε τα πιο σημαντικά θέματα-ταμπού για τό προηγούμενο δικτατορικό καθεστώς, παράλληλα η λογοκρισία εξακολουθεί να παραμένει ως προς τη θρησκευτική κριτική, τό στρατό, την οικονομία, έργα ζωγράφων καταστρέφονται δημόσια από φανατικούς ισλαμιστές αλλά και από ανθρώπους του καθεστώτος². Η παραδοσιακή λαϊκή μουσική τελεί υπό καθεστώς απαγόρευσης, πολλά σαλόνια δημοτικών καταστημάτων κλείνουν όριστικά, χρησιμοποιούμενα μόνο σε ιδιωτικές γιορτές (βαπτίσεις-γάμοι). Οι γυναίκες παύουν να συχνάζουν στις παραλίες φορώντας μπικίνι, τά σόρτς απαγορεύονται... Η θρησκευτική-ιδεολογική δραστηριότητα των ισλαμιστών επεκτείνεται ταχύτατα στο χώρο του σχολείου, μέχρι την κατώτερη βαθμίδα του, όπου τά μικρά παιδιά ύφίστανται μία πραγματική πλύση εγκεφάλου, σε τέτοιο βαθμό ώστε να δημιουργούνται προβλήματα έπικοινωνίας μέσα στην οικογένεια. Η νεολαία, πλέον, συχνάζει σε δύο χώρους: η στά γήπεδα η στά τζαμιά!

Είναι κοινά παραδεκτό ότι ο κίνδυνος έγκαθίδρυσης ισλαμικού καθεστώτος στην Άλγερν, αν δέν μταιωνόταν ό δεύτερος γύρος των βουλευτικών εκλογών της 16ης Ιανουαρίου, ήταν άμεσος, προφανής. Έστω κι αν ό ισλαμισμός του ΙΜΣ δέν είναι σιιτικός, όπως στην περίπτωση του Ιράν, αλλά σουνιτικός, δηλαδή μετριοπαθέστερος, οι ένδειξεις της ιστορικής φάσης που προηγήθηκε είναι συντριπτικές. Άλλωστε η ίδια η επέμβαση του στρατού είναι η καλύτερη απόδειξη γι' αυτό. Στην πραγματικότητα, δά επρόκειτο για την έναλλαγή στην έξουσία, με δημοκρατικές διαδικασίες αυτή τη φορά, μιας αυταρχικής και όλοκληρωτικής άρχης. Πέρα από τις ύλικές προϋποθέσεις αυτής της ριζικής αντίφασης, που παραπάνω περιγράφηκαν εν συντομία, δά πρέπει να έρμηνεύσουμε την ουσία αυτής της διαδοχής, τά ιδεολογικά και συμβολικά της προαπαιτούμενα: «Πέρα από τις συγκυριακές έξηγήσεις», επισημαίνει ό Άντι Λαχουαρί, κοινωνιολόγος, έρευνητής της άλγερνής κοινω-

νίας των τελευταίων τριάντα χρόνων, «η έλευση μιας θρησκευτικής έξουσίας στην Άλγερν έδράζεται στην προέκταση του έθνικισμού του ΕΑΜ, έθνικισμός που καθεαυτός είναι θεμελιακά θρησκευτικής ουσίας. Ο ριζοσπαστικός έθνικισμός του ΕΑΜ δα νείσθηκε από τη μοντερνικότητα μόνο τις έξωτερικές της μορφές, αναπαράγοντας τις προαστικές κατηγορίες του πολιτικού της παραδοσιακής κοινωνίας... Ποτέ δέν υπήρξαν έγκυρες και μεγάλης κυκλοφορίας έφημερίδες, ούτε έπιστημονικές έπιθεωρήσεις στις όποιες να γίνονταν συζήτηση για τά θεμελιώδη προβλήματα της άραβομουσουλμανικής κοινωνίας. Ο ριζοσπαστικός άραβικός έθνικισμός πάντα καταπολέμησε τη σκέψη και πάντα άρνήθηκε την ιδεολογική συζήτηση»³.

Αυτή η ιδεολογική συνέχεια η μάλον η γενεαλογία πολιτισμικών ύποδειγμάτων φαίνεται να προσφέρει την απαραίτητη επένδυση για την έπίσημη έκφραση των άναγκών της κοινωνίας. Μιας κοινωνίας που μέχρι σήμερα μάταια άναζητά την έξοδο της από τον φαύλο κύκλο του αυταρχισμού, έστω και αν συγκυριακά φαίνεται να ύποκύπτει στην πιο χυδαία χειραγώγησή της, που την δέτει έμπρός στο δίλημμα να επιλέξει τη Σκύλλα η τη Χάρυβδη.

1. Addi Lahouari, L' armée au secours de la démocratie en Algérie?, *Le Monde Diplomatique*, Août, 1991.

2. Claire Arsenault-Leers, Fin de quelques tabous culturels en Algérie, *Le Monde Diplomatique*, Juin, 1991.

3. Addi Lahouari, Les missions paradoxales du FIS, *Liberation*, 6.1.92.

Ο ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ

του Μαξίμ Ροντενσόν

μετάφραση Ανδρέας Παναζόπουλος

(Β' Μέρος)

ιστεύουμε ότι θά ήταν δυνατό ν' αναπτυχθεί μία μαρξιστική κοινωνιολογία του έθνους, μία κοινωνιολογία σέ δάσεις μαρξιστικές. Άλλά για τό σκοπό αυτό άπαιτούνται δύο προϋποθέσεις.

Κατ' άρχήν ή προσπάθεια δέν πρέπει νά κλεισθεί σέ διαθήματα σχολαστικού τύπου όπως αυτό πού ύπαγορεύει ή προκαταβολική και όριστική υιοθέτηση ενός «όρισμού» του έθνους, σαν ή εκείνου του Στάλιν για παράδειγμα.

Κατά δεύτερο λόγο, επειδή ό Μάρξ δέν καλλιέργησε μία ρητή θεωρία του έθνους και επειδή μία τέτοια θεωρία δέν μπορεί νά άποδοθεί εύθές στις θέσεις στις όποιες αυτός επέμενε κυρίως, είναι άπαραίτητο νά καταπιαστεί κανείς μέ τά έμμεσα προαπαιτούμενα του διαθήματός του, άν βέβαια τά θεωρεί θεμελιωμένα.

Συνήθως λέγεται ότι τό θεμέλιο της μαρξιστικής κοινωνιολογίας είναι ή πάλη των τάξεων. Κάτι τέτοιο έξάγεται από τή λυρική φράση του Μάρξ στό Κομμουνιστικό Μανιφέστο: «Η ιστορία κάθε κοινωνίας μέχρι σήμερα είναι ή ιστορία της πάλης των τάξεων». Όστόσο ό Ένγκελς έπιχείρησε νά περιορίσει τή σημασία αυτής της φράσης. Κυρίως όμως ή μελέτη των έργων του Μάρξ δείχνει ότι τό έρμηνευτικό του διαθήμα δέν στηρίζεται μόνο στις τάξεις κι ούτε πάντα στην πάλη τους. Και άκόμη πιο σημαντικό είναι τό γεγονός ότι ή μελέτη των γεγονότων μās δείχνει ότι ό Μάρξ είχε δίκιο στό έρμηνευτικό του διαθήμα ένώ ή λυρική συμπύκνωση, σέ ένα ιδεολογικό κείμενο πού προοριζόταν για τήν κινητοποίηση των μαζών, ήταν ύπερβολική και καταχρηστική γενίκευση.

Οί θεμελιακές κοινωνιολογικές θέσεις του Μάρξ, αυτές πού συνιστούν τή μαρξική και μαρξιστική ιδιοτυπία, είναι θέσεις πού επιτρέπουν νά διακρίνει κανείς ένα επισημονικό ρεύμα κρίσιμης σημασίας. Πρόκειται για ένα ρεύμα πού θά όφειλε κανείς νά ύπερασπισθεί στό βαθμό πού του αντίτιθενται ένάντιες ιδεολογικές άντιλήψεις. Αυτές οί κοινωνιολογικές θέσεις κατατάσσονται μέ τό (μεταμαρξικό) όνομα «θεωρία του ιστορικού υλισμού». Μπορούμε νά κρατήσουμε τόν όρο αυτό παρά τά διαφορούμενά του διότι έπισημαίνεται έτσι ό γενικός προσανατολισμός. Σύνάμα πρέπει νά έγκαταλειφθεί ή παράλογη παράδοση, πού για ιδεολογικούς λόγους διατηρήθηκε και από τήν άλτουςερική σχολή, πού θέλει νά βλέπει τόν μαρξισμό ως ιδιαίτερη έπιστήμη²⁶. Ό λόγος έγκυρότητας του όρου ιστορικός υλισμός είναι ότι αντίτιθεται στον ιστορικό ιδεαλισμό. Αυτή ή τελευταία ιστορική τάση, θεωρεί τούς πολιτικούς και κοινωνικούς άγώνες ως πάλη των καλών έναντίον των κακών, των δικαίων έναντίον των καταπιεστών, αυτών πού έχουν δίκιο έναντίον εκείνων πού έχουν άδικο, ή άκόμη, σέ μία πιο φιλελεύθερη έκδοχή, ως πάλη μεταξύ δύο έντιμιθέμενων θεωριών. Όλα αυτά μέσα στό γενικό συμφέρον της κοινωνίας. Έτσι, κατά τόν ιστορικό ιδεαλισμό, ή δάση των κοινωνικών άγώνων δρίσκεται στή συνείδηση των ανθρώπων πού άγωνί-

ζονται. Άς σημειώσουμε επί τή εύκαιρία ότι αυτός ό ιδεαλισμός άπαντάται επίσης στις άντιλήψεις πολλών μαρξιστών των σημερινών σοσιαλιστικών χωρών και των κομμουνιστικών κομμάτων.

Ό Μάρξ θεωρεί ότι ή θεμελιακή αιτιολόγηση των κοινωνικών άγώνων είναι τά «συμφέροντα» (μέ τήν εύρεία έννοια του όρου) των ανθρώπων και των κοινωνικών ομάδων (μεταξύ των όποιων τό ένδιαφέρον του συγκεντρώνεται κατά προτεραιότητα στις τάξεις)²⁷. Έμμεσα, έπομένως, θεωρεί ότι οί κοινωνικές ομάδες, όπως και τά άτομα, έπιδεικνύουν μία λανθάνουσα τάση νά εκδηλώνουν προσοδικίες ένός ειδικού τύπου. Αυτές οί προσοδικίες, έξαιρετικά ισχυρές, συνίστανται στό νά ύπερασπίζονται και ένδεχομένως νά μεγιστοποιούν (μέ τόν ανταγωνισμό και τούς άγώνες τους) τά υλικά πλεονεκτήματα και τό κοινωνικό γόητρο πού άπολαμβάνουν. Ός εκ τούτου ή κοινωνική σταθερότητα δέν μπορεί παρά νά είναι σχετική και προσωρινή.

Άλλά ή πάλη δέν είναι τό πάλιν. Διεξάγεται πάνω σ' ένα πεδίο συγκεκριμένων κοινωνικών ύποχρεώσεων, κοινωνικής έργασίας, άπ' όπου και συνεχώς προκύπτει μέ βραδυά αλλά συνεχή ρυθμό μία πρόοδος της παραγωγής, πού ένίοτε έπιταχύνεται. Τό άποτέλεσμα είναι ή συνεχής συσσώρευση των άγαθών και των προϊόντων στή διάθεση των ανθρώπων.

Αυτή ή συσσώρευση, αυτή ή παραγωγή, αυτή ή έργασία πραγματοποιείται στό πλαίσιο της συνολικής κοινωνίας. Πρίν από τίς προσπάθειες πού σχετίζονται μέ τή βελτίωση της κατάστασης μās δεδομένης κοινωνίας (και των ιεραρχημένων στό έσωτερικό της κοινωνίας κοινωνικών ομάδων), πού θά πρότεινα νά όνομάσουμε δευτερεύουσες ουσιαστικές προσπάθειες, ύπάρχουν οί πρωταρχικές ουσιαστικές προσπάθειες. Όπως τό άτομο, ή κοινωνία συνολικά πασχίζει κατ' άρχήν νά επιδιώσει, νά διαιωνίσει τήν ύπαρξή της, άρα νά παράξει τά μέσα χάρι στα όποια θά μπορεί νά ύπάρχει, νά τά άναπαράγει στό μέτρο πού ή κατανάλωση τά άναλώνει και μέ τόν τρόπο αυτό νά άναπαράγεται και ή ίδια.

Τό έργο παραγωγής και άναπαραγωγής της κοινωνίας πραγματοποιείται στό πλαίσιο της κάθε συ-



ΚΑΙ ΤΟ ΕΘΝΟΣ



νοικιας κοινωνιας σύμφωνα με μία δεδομένη οργάνωση των σχέσεων παραγωγής που θεμελιώνουν την ενότητά της. Καί είναι θετική ή συμβολή του Στάλιν, με τό άρθρο του για τή γλωσσολογία (προφανώς τό καλύτερό του έργο) που υπενθύμισε αυτό τό στοιχειώδες γεγονός. Έ πρωταρχική σημασία αυτού του έργου δείχνει πώς δημιουργούνται σχέσεις αλληλεγγύης και συνεργασίας ή έχθρότητας και πάλης μεταξύ των κοινωνιών γιατί όλες εμπνέονται από τή θεμελιώδη αναγκαιότητα παραγωγής και αναπαραγωγής και συνάμα από τή αναγκαιότητα υπεράσπισης και μεγιστοποίησης των υλικών πλεονεκτημάτων που κατέχουν όπως και του κοινωνικού τους κύρους.

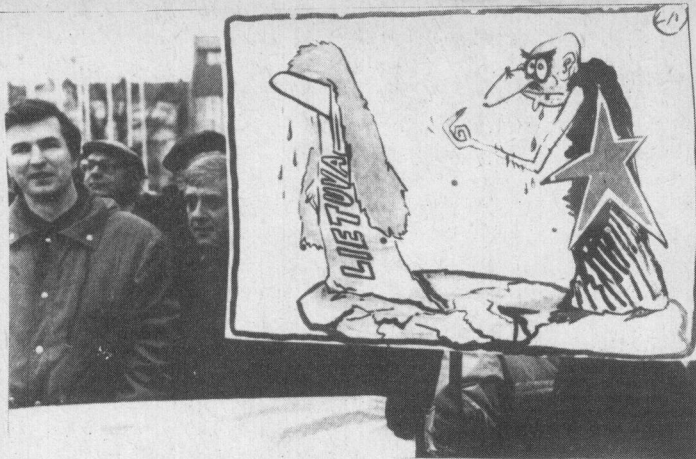
Οί άγώνες επομένως ανάμεσα στίς συνολικές κοινωνίες δέν είναι ένα χαρακτηριστικό λιγότερο θεμελιακό της ανθρώπινης ιστορίας από τούς κοινωνικούς-ταξικούς άγώνες. Ό Μάρξ ήξερε πολύ καλά — και τό δείχνει στά πολιτικά του κείμενα — ότι οί άγώνες μεταξύ Έγγλίας και Γαλλίας ή Έγγλίας και Ρωσίας, θά μπορούσαν νά εκτιμηθούν από τήν άποψη τής προόδου των τάξεων, τής θέσης τους, των συγκρούσεών τους. Άλλά όμως οί άγώνες αυτοί δέν μπορούν νά αναχθούν αποκλειστικά στά συμφέροντα των τάξεων που συγκροτούν τίς έπιμέρους συνολικές κοινωνίες. Καθόλου δέν θά είμαστε άσεβείς άπέναντι στή μαρξική ή μαρξιστική κοινωνιολογία με τό ν' άποδεχθούμε τή σπουδαιότητα των συνολικών κοινωνιών, και των μεταξύ τους φιλικών ή έχθρικών σχέσεων.

Τό έθνος είναι μία μορφή συνολικής κοινωνίας, ένα κοινοτικό μόρφωμα, που εμφανίζεται σε συγκεκριμένες ιστορικοκοινωνικές συνθήκες. Μετά από μία περίοδο,

ιδιαίτερα μεγάλη χρονικά, όπου οί συνθήκες παραγωγής και αναπαραγωγής δέν επέτρεπαν τή διαμόρφωση συνολικών ενότητων ευρύτερων από τά γένη και τίς φυλές, δημιουργήθηκαν ομάδωσεις φυλών που αυτοαναγνωρίζονταν σε μία κοινή καταγωγή, διέθεταν μερικούς θεσμούς (συχνά ένα είδος άμφικτυονίας), κοινή γλώσσα (άν και μέ πολλές διαφορετικές διαλέκτους), μία κουλτούρα λίγο πολύ κοινή, στό πλαίσιο τής όποίας εμφανιζόταν μία κοινή θρησκεία (δηλαδή μία κοινή ιδεολογία). Πρόκειται για τό μόρφωμα που οί Ρώσοι όνομάζουν νάροντνοστ, και που συχνά άποκαλείται «εθνικότητα» (nationalité) και τό όποιο θά μπορούσαμε νά ονομάσουμε «εθνότητα» (ethnie).

Έ εθνότητα, άνάλογα με τήν περίπτωση, είναι περισσότερο ή λιγότερο συνεκτική, περισσότερο ή λιγότερο διαιρεμένη. Τό έδαφος της μπορεί νά είναι περισσότερο ή λιγότερο κλειστό, ένίοτε καθόλου κλειστό και σε όριακές περιπτώσεις ακόμα και άνύπαρκτο ως ειδικό έδαφος τής εθνότητας (βλ. τούς Τσιγγάνους, τούς Έβραίους για μία εποχή, τούς Haoussa). Οί όμαλοι οικονομικοί δεσμοί διασφαλίζουν σε μεγάλο βαθμό τή συνοχή αυτών των ενότητων.

Έ συγκρότηση τής εθνότητας, εθνικότητα ή προέθνος, είναι ή άνάδυση μιας συνολικής αλληλεγγύης που υπερβαίνει τό επίπεδο των φυλών. Σε αυτή τή διαδικασία κυρίαρχο ρόλο διαδραματίζουν οί παράγοντες οικονομικών σχέσεων. Έ διαδικασία αυτή στέφεται από τή δημιουργία μιας άληθινής εθνικής άγοράς που χαρακτηρίζει τό έθνος, δηλαδή από τήν πιο τέλεια μορφή που γνώρισε ή υπερφυλετική κοινωνία στό σύνολό της.



Αυτό τό τελειοποιημένο έθνος ανταποκρίνεται περίπου στον όρισμό του Στάλιν. Πρέπει, όμως, νά παρατηρήσουμε ότι αυτός ό όρισμός δέν είναι παρά ή κατάληξη, ή κορωνίδα τών προ-έθνικών σχηματισμών μέ τούς όποιους έχει πολλά κοινά χαρακτηριστικά. Αυτό επιβεβαιώνεται ιδιαίτερα όταν πολιτικοί λόγοι έρχονται σέ αντίθεση μέ αυτή τήν ολοκλήρωση.

Οί παράγοντες έθνοτικής ή έθνικής ενότητας μπορούν νά ποικίλουν. Συναντούμε τή γλωσσική κοινότητα, τή θρησκευτική, τήν πολιτισμική, τή θεσμική κοινότητα, κ.λπ. Ένα κοινό κράτος παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στή συγκρότηση μιās έθνικότητας, ιδιαίτερα όταν περιλαμβάνει ανθρώπους μόνο μιās ενότητας (αιγυπτιακό και έβραϊκό κράτος τής αρχαιότητας) ή όταν αποδίδει σέ μιιά ένότητα ένα κυρίαρχο ρόλο (Ρωμαϊκή, Όθωμανική Αυτοκρατορία). Οί παράγοντες ενότητας μπορούν νά είναι ιδιαίτερα ισχυροί σέ μερικούς γεωγραφικούς χώρους (άρχαία Αίγυπτος).

Ένα ισχυρό κράτος, άκόμα και πολυεθνικό όπως οί αυτοκρατορίες τής αρχαιότητας, μπορεί νά αναπτύξει πολύ στενούς δεσμούς ανάμεσα στά διαφορετικά του μέρη και νά προσομοιάσει πολύ μέ ένα σύγχρονο έθνος. Έτσι συνέβαινε, για παράδειγμα, μέ τήν Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, πού ό Μαρσέλ Μώς τή θεώρησε ως τό μόνο συγκροτημένο έθνος πριν τή σύγχρονη εποχή²⁸. Στή Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία δημιουργήθηκε ένα είδος «έθνικης» αγοράς. Υπάρχει ή πολύ ισχυρή τάση αφομοίωσης τών άλλογενών πληθυσμών (Γαλατών, Ίβηρων, κ.λπ.), μέσα σέ όρισμένα όρια βέβαια, όπως τό δείχνει ή διαρκής ύπαρξη ενός σχίσματος, στό έσωτερικό τής Αυτοκρατορίας, ανάμεσα στίς περιοχές όπου έχρησιμοποιείτο ή έλληνική και ή λατινική γλώσσα.

Εί μιιά άτελή ένότητα μπορούν νά εκδηλώνονται ισχυρές κεντρόφυγες τάσεις. Έξου και όταν αυτή αντιμετώπιζει έναν έχθρό εμφανίζονται άρκετές περιπτώσεις «συνεργασίας», πού προφανώς δέν μπορούν νά κριθούν μέ τόν ίδιο τρόπο όπως στή περίπτωση «συνεργασίας» στό έσωτερικό ενός ολοκληρωμένου έθνους. Οί Γαλάτες είχαν σέ πολλά σημεία κοινές έθνοτικές αντιδράσεις, αλλά άρκετές φυλές τους πήραν τό μέρος του Καίσαρα έναντιον του Βερκινγκετορίξ. Τό ίδιο συνέβη και μέ τούς Άζτέκους, όπου ό Κορτέζ νικήθηκε μόνο μέ τή βοήθεια τών ανθρώπων του Τλάξαλα και άκόμα στήν Άλγερία τήν εποχή του Άμπντ-ελ-Καντέρ.

Είναι άνάγκη, στό σημείο αυτό, νά εξετάσουμε τό πρόβλημα τής έθνικής ιδιαιτερότητας σχετικά μέ τόν Τρίτο Κόσμο. Δέν πρόκειται βέβαια για μύθο, άν και κάτι τέτοιο φαίνεται νά υπάρχει. Δέν μπορούμε όμως

νά θεωρήσουμε ότι πρόκειται για ένα πρωταρχικό δεδομένο. Έχουμε νά κάνουμε μέ ένα είδος «έθνικού χαρακτήρα» όπως λέει ό Όττο Μπάουερ, πού προκύπτει και συμπυκνώνει πολλαπλά φαινόμενα.

Τό βιβλίο του Όττο Μπάουερ μάς δίνει σημαντικές ένδείξεις για τόν τρόπο μέ τόν όποιο αυτό τό φαινόμενο σχηματίζεται. Δέν μπορούμε νά τό αναλύσουμε ως μιιά «θεμελιώδη» σταθερά, γύρω από τήν όποια συσσωματώνονται κατά κάποιο τρόπο δευτερεύουσες μεταβλητές. Είναι άνάγκη νά δειχθεί τί είναι αυτή ή «θεμελιώδης» σταθερά.

Δέν είναι καθόλου σίγουρο ότι τό θεμελιώδες σέ μιιά έθνική κοινότητα είναι πάντα τό ίδιο φαινόμενο ή τό ίδιο δίκτυο φαινομένων. Οί έθνικοί χαρακτήρες αλλάζουν. Η Άγγλία, πριν καταλήξει στον δικτωριανό πουριτανισμό, θεωρείτο έθνος χαρούμενων ανθρώπων. Όλος ό κόσμος θεωρούσε, κατά τόν 18ο αιώνα, τούς Γερμανούς άπόλυτα ειρηνόφιλους. Και όμως, σχετικά μόνιμοι παράγοντες μπορούν νά συνδυασθούν μέ γεωγραφικές ή οικολογικές, για παράδειγμα, σταθερές. Κάθε περίπτωση πρέπει νά αναλύεται ιδιαίτερα. Δέν μπορούμε νά μιλάμε για αυτή παρά a posteriori, μετά από έπιμελή άνάλυση, ποτέ a priori.

Άπό τήν άλλη πλευρά, ή ένότητα ή τό έθνος είναι μεταδοτικά φαινόμενα. Υπήρξαν στήν αρχή πολύ διαφορετικά από τού που κατέληξαν. Η ιστορική μεταδοτικότητα αποφάσισε ή Βρετανή νά ένωθει μέ τή Γαλλία και όχι μέ τό Βέλγιο. Καμιά άπόλυτα καταναγκαστική προδιάθεση, καμιά μοίρα δέν προϋπήρξε τής δημιουργίας τους. Δέν πρέπει νά ιεροποιούμε τήν ιστορία, λέγοντας ότι αυτό τό έθνος πρέπει νά υπάρχει, γιατί υπάρχει. Είναι άνάγκη νά έπιμείνουμε σέ αυτό τό σημείο μπροστά στίς άναδρομικές τάσεις τών έθνικιστικών ιδεολογιών προς μιιά τέτοια ιεροποίηση. Δέν μπορούμε παρά νά γελάσουμε όταν μάς μιλούν για τόν ιερό χαρακτήρα τής έθνικής ενότητας για κράτη τών όποιών τά σύνορα προσδιορίστηκαν από μακρινούς διπλωμάτες, συνέπεια σκληρών παζαριών ανάμεσα σέ ξένες δυνάμεις, όπως για παράδειγμα συνέβη σέ πολλές περιπτώσεις στήν Άφρική, πού κληρονόμησε τά σύνορα πού όρίστηκαν στό Βερολίνο, τό Λονδίνο ή τό Παρίσι τόν 19ο αιώνα.

Πρέπει νά φυλαγόμαστε από αυτούς τούς σχολαστικούς μύθους και πάντα νά επιστρέφουμε στίς συγκεκριμένες πραγματικότητες πού μπορούμε νά διακρίνουμε πίσω από τίς λέξεις. Συχνά, θρυσκόμαστε αντιμετώπι με παράγοντες ενότητας ή διαφοροποίησης, όπως στήν περίπτωση τών Άράβων. Η συζήτηση για τό άν οι Άραβες συγκροτούν ούσιαστικά έθνος είναι καθαρά σχολαστική. Υπάρχουν ανάμεσά τους παράγοντες ενότητας και παράγοντες διαφοροποίησης, αυτή είναι ή συγκεκριμένη πραγματικότητα. Γι' αυτό, για τήν ώρα, μπορούμε νά τούς εκλάβουμε ως έθνος μέ δύο όρόφους. Υπάρχουν Τυνησιοί, Σύριοι, Αιγύπτιοι, κ.λπ., ένιστε μέ μιιά διαφοροποίηση πού έμπεδώθηκε τά προηγούμενα πενήντα χρόνια. Η ένότητα ή ή διαφοροποίηση θά κατισχύσει; Οί συγκεκριμένοι παράγοντες θά άποφασίσουν.

Στό φώς αυτών τών παρατηρήσεων πρέπει νά κριθούν οι έθνικιστικές ιδεολογίες. Άς έπιμείνουμε στό σημείο αυτό, δέν πρόκειται για τή διεκδίκηση άτομικών δικαιωμάτων, για ισότητα ανάμεσα σέ ανθρώπους πού ανήκουν σέ διαφορετικές ένότητες στό έσωτερικό του ίδιου κράτους. Πρόκειται για ιδεολογίες πού άπαιτούν τήν άναγνώριση έθνοτικών δικαιωμάτων (αυτονομία) ή έθνικών δικαιωμάτων (άνεξαρτησία). Άπαιτούν ίδιους θεσμούς για τούς ανθρώπους μιās ίδιας ένότητας ή ενός ίδιου έθνους, καθώς και μιιά ιδιαίτερη ανάπτυξη τής

κουλτούρας τους. Έκθειάζουν τόν πατριωτισμό της υπό συζήτηση εθνότητας ή έθνους, την αντίσταση στην άφομοίωση, τή διατήρηση της ταυτότητας.

Ακόμα και εδώ, δέν πρόκειται για κάτι μοιραίο. Υπάρχουν τάσεις πού δρουν υπέρ αυτής της έκδοχής, άλλες κατά και ποικίλλουν ανάλογα μέ τις περιστάσεις. Πολλοί Άλγερινοί, πρίν τό 1945, άπαιτούσαν τήν άφομοίωσή τους από τή Γαλλία (ας θυμηθούμε τή διαδόητη λυρική διακήρυξη του Φερχάτ Άμιάς). Οί Γαλάτες, καθώς και άλλοι άναζήτησαν τόν έκλατινισμό. Οί Κοϋρδοί, οί Έβραίοι, οί Ίρλανδοί για πολύ καιρό άναζήτησαν κατά ένα μεγάλο μέρος νά άφομοιωθούν από τούς πληθυσμούς στό έσωτερικό των όποιών ζούσαν. Η έθνικιστική αντίδραση υπήρξε για κάποιους, κάποια ήμερομηνία, μέ κάποιες προϋποθέσεις. Στίς Ήνωμένες Πολιτείες, τουλάχιστον ως ένα βαθμό, οί συνεκτικές έθνοτικές ομάδες (Πολωνοί, Ίταλοί, Ίάπωνες, Ίρλανδοί, κ.λπ.) άναζητούν τή συγχώνευσή τους στό άμερικάνικο melting pot, αλλά μέ τό πέρασμα του χρόνου όλο και περισσότερο προσπαθούν νά διατηρήσουν τίς ιδιαίτερότητές τους. Όπως και οί Μαϋροί άναζήτησαν αυτή τή συγχώνευση και άκόμα συνεχίζουν νά τήν έπιζητούν. Η πρόσφατη έθνικιστική τους αντίδραση είναι τό άποτέλεσμα των συνεχών διακρίσεις σέ βάρος τους, διακρίσεων μέ ιστορική φρότιση και εύκολα άναγνώσιμες χάρη στό χρώμα του δέρματός τους.

Η έθνικιστική έκδοχή δέν είναι κάτι άπόλυτο πού έχει έπιβληθεί από τό θεό, από τήν ήθικη ή από τήν ιστορία. Είναι ή κατάληξη, κάτω από μερικές προϋποθέσεις, προσδοκιών και συμφερόντων πού γεννήθηκαν από τήν αντικειμενική κατάσταση, σέ σχέση μέ άλλες προσδοκίες και συμφέροντα.

Τά έθνοτικά ή έθνικιστικά συναισθήματα είναι άρκετά ισχυρά και οί μαρξιστές υπέπεσαν σέ σοβαρό σφάλμα πού τά υποτίμησαν. Τά συναισθήματα όμως αυτά δέν είναι τά μόνα, ούτε πάντοτε τά κύρια²⁹.

Από πού προέρχεται αυτή ή δύναμη; Εύκολα διαπιστώνουμε ότι ή έθνοτική ταύτιση είναι πολύ συχνά στοιχειώδες δεδομένο, προσλαμβανόμενο μέ άνεση, χωρίς κριτική, πού δέν έχει άνάγκη έπεξεργασίας, συνειδητοποίησης, όπως συμβαίνει μέ τήν ταξική συνείδηση. Η τάση έκμετάλλευσής του από μία κυρίαρχη έθνοτητα είναι προφανής, πόσο μάλλον όταν μέσα από αυτή τήν άνωτερότητα μπορούν νά υπεριοχήσουν τά μη προνομιούχα μέλη της. Η έν δύναμη προσδοκία για μεγιστοποίηση των πλεονεκτημάτων, σέ πολλές περιπτώσεις, καταλήγει πρός όφελος της έθνικης ομάδας. Έξου και οί συμπεριφορές υπεροψίας, περιφρόνησης, άρνησης της ισότητας, ή έκμετάλλευση και ή καταπίεση, πού είναι συνήθεις άνάμεσα στίς σχέσεις έθνοτήτων, σχέσεις πού ό Λένιν προέβλεπε ότι θα συνεχισθούν και μετά τή σοσιαλιστική επανάσταση³⁰. Αυτές οί συμπεριφορές τοιμεντάρουν μία έθνοτική αντίδραση των έθνοτήτων σέ βάρος των όποιών άσκούνται. Επιπλέον είναι γενικά πιό δύσκολη ή άλλαγή έθνοτητας από τήν καλύτερευση της κοινωνικοοικονομικής της θέσης. Στην άποικιοκρατούμενη Άλγερία, ένας Άλγερινός πού ήθελε νά γίνει Γάλλος παρέμεινε Άλγερινός, ενώ άν οί περιστάσεις του ήταν εύνοϊκές, ένας εργάτης μπορούσε νά γίνει πραγματικό άφεντικό. Επιπλέον ή κοινωνιολογική παρατήρηση πρέπει νά μäs οδηγήσει στην άπόρριψη της ιδεολογικής έννοιας για τόν προορισμό ενός έθνους, ως ειρηνικού, πολεμοχαρούς, πολιτισμικού, ιεραποστολικού, κ.λπ. Άκόμα και άν πρέπει νά λάβουμε υπόψη τίς διαφοροποιημένες προσδοκίες κάθε τάξης (αυτή ή ίδια ή διαφοροποίηση είναι έναργής), κάθε έθνος τείνει νά μεγιστοποιεί

τά πλεονεκτήματά του. Μπορεί νά υίοθετεί ειρηνιστική πολιτική όταν οί κυβερνήτες του καταλήγουν σέ αυτή τήν άπόφαση ζυγίζοντας τά πλεονεκτήματα και τά μειονεκτήματα της επέκτασης, τήν άναζήτηση της κυριαρχίας, άξιολογώντας τίς δυνατότητες έπιτυχίας καθώς και τίς προσδοκίες διαφόρων τάξεων σέ σχέση μέ τίς αντιπροσωπεύσεις τους. Η Έλβετία και ή Σουηδία, εδώ και πολύ καιρό, άνήκουν σέ αυτή τήν περίπτωση. Η τάση όμως για μεγιστοποίηση, πού εκφράζεται μέ βίαιο τρόπο και σέ βάρος των άλλων, είναι πάντοτε παρούσα, λανθάνουσα, έτοιμη νά κυριαρχήσει, νά μεταφρασθεί σέ πράξεις, άν οί προϋποθέσεις είναι εύνοϊκές. Καμιά πίστη σέ προκαθορισμένο μυθικό προορισμό, ούτε ή ένθύμηση της καταπίεσης από άλλους ή τά βάσανα από μία προηγούμενη κατωτερότητα, δέν θά μπορούσαν νά έμποδίσουν αυτή τή διαδικασία.

Στό πλαίσιο των προοπτικών πού όρίστηκαν πιό πάνω, είναι δύσκολο νά άποδεχθούμε ως γενικό κανόνα μία δουλησιαρχική αντίληψη για τό έθνος. Στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, τό έθνος δέν σχηματίζεται από μόνο τό γεγονός της κοινής συμβίωσης. Μία έθνοτητα ή ένα έθνος συγκροτείται μέσα από τήν κοινή συμβίωση, στό πλαίσιο μäs δεδομένης αντικειμενικής κατάστασης, πού δημιουργείται από τήν ιστορία, στή βάση προϋπάρχοντων αντικειμενικών παραγόντων πού δένουν ένα κάποιο αριθμό ομάδων και άτόμων, χαρακτηρισζόμενων από αντικειμενικά γνωρίσματα. Αυτός είναι ό λόγος πού ή πλειοψηφία των μελών αυτής της έθνοτητας ή έθνους θέλουν νά συνεχίσουν νά ζούν μαζί. Μερικές φορές όμως, άρκετοί μεταναστεύουν και αλλάζουν έθνοτική ταυτότητα, άφομοιώνονται από άλλα έθνη. Εντούτοις, σέ όριακές περιπτώσεις, αναπαράγεται ή διαδικασία πού μäs παρουσιάζει ή έθνογραφία και ή ιστορία, μέ τή γέννηση σύνθετων φυλών, μέ κάποιες πολυφυλετικές μικροεθνοότητες (βλ. τούς συννοικισμούς των έλληνικών πόλεων), μέ κάποιες έθνοτητες τελικά. Η Ισραηλινή έθνοτητα και έπειτα τό κράτος του Ίσραήλ συγκροτήθηκαν από Έβραίους διαφορετικής προέλευσης πού ήθελαν νά ζήσουν από κοινού. Τό ίδιο συνέβη και στό Πακιστάν μέ τούς Ίνδους μουσουλμάνους πού ήθελαν δικό τους κράτος, καθώς και μέ κάποιες υπερπόντιες ευρωπαϊκές άποικίες. Επιπλέον δέν πρέπει νά άποκρύπτεται τό γεγονός ότι αυτές οί περιπτώσεις δέν μπορούν νά έξηγηθούν μέσα από τό καθαρό ιδεολογικό παιχνίδι, χωρίς υλικές προεκτάσεις. Ο άποκλεισμός των Έβραίων από τήν ευρωπαϊκή κοινωνία ή οί διακρίσεις πού υπέστησαν, οί σύνθετοι παράγοντες πού επηρέασαν τό έθνικιστικό κίνημα στην Βρετανική Ίνδια από κοινού μέ τό γεγονός ότι οί μουσουλμάνοι συγκρότησαν — στή βάση του κριτηρίου της θρησκευτικής κοινότητας, κατ' έξαιρεση — ένα είδος μισο-έθνοτητας (και άς μη λημονούμε τή μεγάλη μάζα των Ίνδων μουσουλμάνων πού παρέμειναν στο έδαφος πού παραχωρήθηκε στο Πακιστάν), οί οικονομικοί και πολιτικοί παράγοντες πού ώθησαν τούς Ίρλανδούς σέ μία άθλια ζωή στην Ίρλανδία και τούς όδηγησαν στή μετανάστευση, όλα αυτά πρέπει νά λαμβάνονται υπόψη. Άλλά και τό στοιχείο της ελεύθερης άτομικής έπιλογής έπαιξε, σέ αυτές και σέ άλλες περιπτώσεις, σημαντικό ρόλο. Πρόκειται για τήν προβληματική της καταγωγής πού, στο πλαίσιο όροθεσίας κοινωνικών ομάδων ενός όρισμένου τύπου — έθνοτητας όπως στίς παραπάνω περιπτώσεις, αλλά και ιδεολογικά κινήματα, για παράδειγμα — εισάγει στο προσκήνιο

άλλους παράγοντες από τούς υπάρχοντες στην επιδιώξη αυτής της προοπτικής.

Έθνικές αξίες και μαρξιστική ιδεολογία

Τό σχεδιάγραμμα αυτό συνεισέφερε, αρχικά, σε μία ιστορία των ιδεών στο πλαίσιο μιάς ιδεολογίας και ενός ιδεολογικού κινήματος, έπειτα, στην κοινωνιολογική μελέτη ενός ορισμένου τύπου συνομαδώσεων. Θά ήθελα νά τελειώσω, προσεγγίζοντας τό πεδίο των αξιών. Θά χρησιμοποιήσω τήν κλασική διάκριση των κριτηρίων ύπαρξης και των αξιολογικών κρίσεων. Ο Λυσιέν Γκολντινιάν δεβδαιώνει ότι ο μαρξισμός άρνείται αυτή τή διάκριση. Αυτή ή ίδια ή διαβεβαίωση είναι καθεαυτή απόδειξη, κριτήριο ύπαρξης και όχι αξιολόγησης. Είναι αλήθεια ότι ο Μάρξ έτεινε στο νά άρνηθει, κατά κάποιο τρόπο, αυτή τή διάκριση. Για παράδειγμα γράφει και δρᾶ ὡς ἔάν ή διαπίστωση ότι τό προλεταριάτο είναι ή τάξη τοῦ μέλλοντος ὀφείλε αὐτόματα νά προκαλέσει τόν ἐκθειασμό και τήν ὑποστήριξη τοῦ προλεταριακοῦ σκοποῦ. Τό ἴδιο συνέβη και ἀργότερα μέ τούς μαρξιστές ἀγωνιστές, πού πάντα δυσφοροῦσαν μπροστά σε κάθε διαβεβαίωση σύμφωνα μέ τήν ὁποία ή στάση τους ἐμπεριείχε μιά ἠθική ἐπιλογή, πράγμα πού ὁμως είναι προφανές. Και ὁμως, παράλληλα, διαπιστώνουμε μιά διαρκή τάση μυστικής ἐπανεισαγωγῆς των ἠθικών θεμάτων στην μαρξιστική ιδεολογία μέτρη τή δημοσίευση ἐγγειριδίων κομμουνιστικῆς ἠθικῆς στην ΕΣΣΔ ἀλλά και στή Γαλλία. Στή βάση τῆς μαρξιστικῆς ιδεολογίας ὑπάρχει ή προ-κριτική πίστη γιά τή σύμπτωση τῆς ἠθικῆς πίστης μέ τήν ἀποτελεσματικότητα των ἱστορικῶν παραγόντων. Κατά τήν περίοδο τῆς νεότητάς μου, μέσα ἀπό τίς γραμμές τοῦ Κ.Κ. τραγουδοῦσαμε μέ συγκίνηση:

«Προχώρα ἔμπρός, ἐργαζόμενε, προλετάριε — Ὁ σκοπός σου είναι δίκαιος, ή ἀνάσα του δυναμική...!»

Ὁ Μάρξ δέν είναι μόνο ἕνας δυναμικός στοχαστής, ἕνας ἐξερευνητής κοινωνιολογικών και οικονομικών νόμων, ἀλλά και ὁ θεμελιωτής μιάς ιδεολογίας και ενός ιδεολογικοῦ κινήματος. Τόν πίνακα τοῦ κοινωνικοῦ κόσμου πού αὐτός χάραξε, τόν κόσμησε μέ διάφορα στοιχεία, μέ διαφορετικούς αξιολογικούς συντελεστές. Ὅχι μόνο ὑπῆρξε ή ταξική πάλη, ἀλλά οἱ καταπιεσμένοι είχαν ὑποχρέωση νά συμμετέχουν σε αὐτή, καθώς και οἱ ἄνθρωποι μέ ἀγαθή προαίρεση νά τούς ὑποστηρίξουν. Ὅχι μόνο αὐτή ή πάλη ὀφείλε νά καταλήξει στο θρίαμβο τοῦ προλεταριάτου, ἀλλά αὐτή ή νίκη ἔπρεπε νά σημάνει τήν εἴσοδο τῆς ἀνθρωπότητας στο βασίλειο τῆς ἐλευθερίας.

Ἄν οἱ στόχοι τοῦ ἀγῶνα ἦταν τόσο ἐπιθυμητοί, ἂν τό καθήκον συμμετοχῆς σε αὐτόν ἦταν τόσο ἐπιτακτικό, ἂν αὐτοί πού λιποτακτοῦσαν ή πρόδιδαν τόν ἀγῶνα ἦταν ἀξιοπεριφρόνησης, είναι γιατί ὁ ἀγῶνας ἔπρεπε νά ὀδηγήσει στο θρίαμβο ἰδιαίτερα σεβαστῶν ἀξιών: ἐλευθερία, ἰσότητα, ἀδελφσύνη γιά ὅλους τούς ἄνθρώπους.

Οἱ ιδεολογίες ἐπιλέγουν ἀνώτερες ἀξίες. Ἐπιπλέον, ἐπιλέγουν ἀντικείμενα μέ σκοπό νά τά ὑπηρετήσουν, γιά τά ὁποία πρέπει νά πραγματοποιήσουν αὐτές τίς ἀξίες. Ἄν ἐξαιρέσουμε τό ἴδιο τό ἄτομο, τό ἐγώ, ὑπάρχει και δέν μπορεί παρά νά ὑπάρχουν τρία ἀπό αὐτά τά ἀντικείμενα γιά τά ὁποία πρέπει νά πραγματοποιήσουν αὐτές τίς ἀξίες. Ἡ μέ διαφορετικό τρόπο προσδιορισμένη ὁμάδα, πού θά είναι συχνά ή ἐθνότητα ή τό ἔθνος, ὁ ἄνθρωπος πού δέν διακρίνεται ἀπό τήν ὁμάδα, και ὁ θε-

ός. Ἐπιθυμοῦμε τήν ἐλευθερία ή/και τή δύναμη γιά τήν ὁμάδα, ἀφιερωνόμαστε στην ὑπηρεσία τοῦ θεοῦ, παλεύουμε γιά τόν σκοπό τοῦ ἀνθρώπου.

Γιά μιά σταθερή συγκρότηση μιάς ιδεολογίας είναι ἀναγκαῖες ἄλλες ἐπιλογές πάνω σε ἄλλα σχέδια. Ἄς σημειωθεῖ, παρενθετικά, ὅτι είναι θεμιτή ή υἰοθέτηση των αὐτῶν ἀξιών, ή ὑπηρετηση των ἴδιων σκοπῶν χωρίς τήν ἀποδοχή ὅλης τῆς ιδεολογικῆς θεματικῆς πού τούς πλαισιώνει, χωρίς ἐπίσης τή συμμετοχή σε ἰδιαίτερες ὀργανώσεις και κινήματα, πού ὡς στόχο ἔχουν νά ἐργασθοῦν γι' αὐτές τίς ἀξίες.

Ἡ μαρξιστική ιδεολογία είναι ἐπικεντρωμένη στον ἄνθρωπο, είναι αἰσιόδοξη και προοδευτική: διδάσκει ὅτι είναι δυνατή ή καλύτερευση τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης και τῆς ἴδιας τῆς φύσης τῆς. Πρόκειται γιά ἕναν ἄθεο ἀνθρωπισμό. Ὁ ἄνθρωπος μπορεί νά πλάσει μιά καλύτερη ζωή γι' αὐτόν και γιά ὅλη τήν ἀνθρωπότητα, χάρη στη δική του ἐργασία, τίς δικές του προσπάθειες, χωρίς νά ἀναμένει καμιά βοήθεια ἀπό τό ἐπέκεινα. Είναι αλήθεια ὅτι οἱ ἱστορικοί νόμοι, πού θεωροῦνται ὅτι είναι ἐνταγμένοι σε ἕνα κοινό νοηματικό πλαίσιο, προσλαμβάνουν συχνά μιά σχεδόν μυθική δύναμη. Ὁ ἄνθρωπος καλεῖται νά ἀφοσιωθεῖ, νά θυσιάσθει γιά ἐπιθυμητούς σκοπούς γιά νά γίνει ὁ ἴδιος καλύτερος. Καλεῖται νά ὑπερβεί τόν ἑαυτό του γιά τό καλό τῆς ἀνθρωπότητας. Βλέπουμε τή συγγένεια αὐτῆς τῆς ιδεολογίας μέ τίς οἰκουμενικές θρησκείες, πού, και αὐτές (τουλάχιστον ὡς ἀρχή) καλοῦν στην ὑπέρβαση των διαφορῶν πού ὀφείλονται στην καταγωγή.

Ἀσφαλέστατα, ή ἀνθρώπινη πρόοδος — ὅπως στίς οἰκουμενικές θρησκείες ή ὑπηρεσία στο Θεό — μπορεί νά λάβει χώρα στο πλαίσιο ἐθνοτικῶν ὁμάδων ή ἐθνῶν. Τά πλεονεκτήματα και οἱ ἀντιφάσεις αὐτοῦ τοῦ πλαισίου κατά τίς διάφορες ἱστορικές στιγμές πρέπει νά λαμβάνονται ὑπόψη. Σε κάθε περίπτωση, ὁμως, δέν πρόκειται παρά γιά ἕνα μεταδοτικό πλαίσιο και δέν συνιστᾶ, ἀπό θέση ἀρχῆς, ἕνα πρὸς ταξινόμηση καθήκον. Και ἂν μιά ἡμέρα πρέπει νά γίνει μιά ἐπιλογή, είναι προφανές ὅτι τό καλό τῆς ὁμάδας πρέπει νά θυσιάσθει γιά τό καλό τῆς ἀνθρωπότητας στο σύνολό τῆς.

Μιά τέτοια ιδεολογία δέν μπορεί παρά νά καταπολεμεῖ τήν ἐθνική καταπίεση, τήν προτίμηση μιάς ἐθνότητας σε ἄλλης, τή δυναμική ἀπορρόφηση. Δέν ἔχει, ὁμως, καμιά σχέση μέ μιά ἀναζητούμενη ἐκούσια ἀπορρόφηση, ἐκτός κι ἂν αὐτό σημαίνει τή λιποταξία ἀπό μιά μάχη (μάχη γιά τήν ἀπελευθέρωση ἀπό τήν καταπίεση, ὄχι ὁμως και ἀνάδειξη τῆς ἰδιατερότητας μέ κάθε ἀντίτιμο, πράγμα πού δέν θά ὑπηρετοῦσε τό σκοπό τοῦ ἀνθρώπου).

Ἡ συγχώνευση των ἐθνικοτήτων μπορεί νά είναι ἐπιθυμητή, ἂν συνεισφέρει στην ἀνθρώπινη πρόοδο. Βέβαια, ή διακρίδωση τοῦ κριτηρίου είναι ἐπικίνδυνη ὑπόθεση και θά ἦταν προτιμότερο ὁ δικαστής νά μήν ἀνήκει στην κυρίαρχη ἐθνικότητα πού ἐπιτελεῖ τήν ἀφομοίωση! Μέ αὐτή ὁμως τή συγχώνευση, ἀντίθετα μέ ὅ,τι ἰσχυρίζονται οἱ ἐθνικιστές, ή πρὸς συγκρότηση παγκόσμια κουλτούρα δέν χάνει ἀναγκαστικά. Τά ἀξιόλογα στοιχεία τῆς ἀφομοιούμενης κουλτούρας δέν ἔχουν ἀναγκαστικά τήν ἀνάγκη, γιά τή συνεχή ὑπαρξη και μετάδοσή τους, τοῦ στηρίγματος τῆς ἐθνότητας τῆς ὁποίας συγκροτοῦσαν ἕνα χαρακτηριστικό. Λίγοι ἄνθρωποι μιλοῦν ἀκόμα στή Γαλλία τά προδηγγιανά, και ἀκόμα λιγότεροι μποροῦν νά τά διαβάσουν. Ἡ λογοτεχνία, ὁμως των τροβαδούρων μπορεί νά διαβασθεῖ ἀπό μετάφραση, γονιμοποιώντας ἀρκετά πνεύματα μέσα ἀπό πολλαπλές διαμεσολαθήσεις. Δέν μποροῦμε νά περνᾶμε τόν καιρό μας οἰκτιρόντας τήν τύχη πού κτύπησε τήν Προδηγγιανή Γαλλία κατά τή σταυροφορία ἐναντίον των Ἀλμπι-

ζουά, νά ψέγουμε τόν Σιμόν ντέ Μόνφορντ καί νά προσπαθοῦμε νά ἀνασυστήσουμε τή γαλλική ἐθνότητα του νότου, πού φώτισε μέ τήν κουλτούρα της τόν ὕστερο Μεσαίωνα. Ἡ ἐβραϊκή Βίβλος ἐπέδρασε πολύ περισσότερο, μέσα ἀπό τίς ἀναρίθμητες μεταφράσεις της, στό πνεῦμα πολλῶν λαῶν τῆς γῆς, παρά μέ τήν ἄμεση μεσολάβηση τοῦ λαοῦ πού χειραφέτησε. Ἡ παγκόσμια ἱστορία εἶναι μιὰ ἀπεριόριστη συνέχεια ἐπιτυχῶν ἀφομοιώσεων, πού κανένας πλέον δέν θυμιάται. Τά σημερινά ἔθνη πού μέ τό μεγαλύτερο πείσιμα ὑπερασπίζονται τήν ἰδιαιτερότητά τους εἶναι τό ἀποτέλεσμα ἀπειρῶν συγχωνεύσεων καί ἀφομοιώσεων.

Ἄν ἡ μαρξιστική ἰδεολογία ὑπερτιμᾷ τούς ταξικούς ἀγῶνες, εἶναι γιατί ἔχει στόχο (σύμφωνα μέ αὐτή τουλάχιστον) τήν κατάργηση τῶν τάξεων, ἄρα τῶν προνομίων, τήν ἐγκαθίδρυση τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας καί ἰσότητας. Ἀντίθετα, ἡ ἐθνικιστική ἰδεολογία ὑπερτιμᾷ τόν ἀγῶνα ἑνός ἔθνους γιά τήν συνολική του ἐλευθερία καί μόνο, χωρίς νά λαμβάνει ὑπόψη τά ἄλλα καί συχρά σέ ὄρους τῆς ἐλευθερίας τῶν ἄλλων³¹. Ἡ πάλι τῶν ἔθνῶν δέν μπορεῖ νά ὑπεραξιολογεῖται στά πλαίσια τῆς μαρξιστικῆς ἰδεολογίας, παρά ἂν εἶναι ἐνταγμένη στήν προοπτική τῆς γενικῆς ἀπελευθέρωσης τῆς ἀνθρωπότητας καί μόνο σέ αὐτή τήν προοπτική, ὅσο δύσκολη καί ἂν εἶναι ἡ κατανόηση. Ἀλλά ὅταν ἕνα ἔθνος ἀνεξαρτητοποιεῖται, ἐλευθερώνεται ἀπό τίς ἄλυσίδες τῆς ἔμμεσης κυριαρχίας, ὁ ἐκθριασμός τῶν ἐθνικῶν ἀξιών, ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐθνικιστικῆς ἰδεολογίας, περίπου μοιραῖα ὅλα αὐτά κατά τήν περίοδο τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνα, κινδυνεύει νά προάγει διαρκῶς καί νά ἐπιβεβαιώνει τή συνέχιση τοῦ ἀγῶνα πρὸς μιὰ διαφορετική κλασική κατεύθυνση: προσπάθειες γιά τήν κυριαρχία, τήν καταπίεση, τήν ἐκμετάλλευση τῶν ἄλλων. Δέν ὑπάρχει καμιά αὐτοματη ἐγγύηση ἐναντία σέ μιὰ τέτοια ἐξέλιξη: οὔτε οἱ ὑφιστάμενες κακοτυχίες ἀπό ἕνα παλιότερο ἐκμεταλλεμένο πληθυσμό, καταπιεσμένο καί σφαγιασμένο (δλέπε Ἰσραήλ), οὔτε τό ζήτημα τῆς ἀδικίας καλυπτόμενο ἀπό τήν ἐθνική καταπίεση κατά τή διάρκεια τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνα (δλέπε τίς ἀποικιοκρατούμενες χώρες), οὔτε οἱ διεθνιστικές δηλώσεις, οὔτε ἡ ἀδιάφορη ἰδεολογική αἰτιολόγηση γιά τήν παρεχόμενη βοήθεια σέ ἕναν ἀδελφό λαό³², οὔτε ἡ κοινοβουλευτική δημοκρατία, οὔτε ἡ συλλογική ἰδιοκτησία τῶν μέσων παραγωγῆς³³.

Οἱ προοπτικῆς τῆς ἐθνικιστικῆς ἰδεολογίας (καί δέν ὑπάρχει ἰδιαίτερος λόγος νά τήν βαπτίσουμε ἐθνικιστική γιά νά ἀποτραπῆ ὁ κίνδυνος) εἶναι καί δέν μποροῦν νά εἶναι παρά μιὰ ἀλύτωση συνεχῶν ἀγῶνων, νικῶν πού ἀκολουθοῦνται ἀπό ἀντεκδικήσεις στό διηνεκές. Ἡ μόνη ἐλπίδα νά σπάσει κάπου αὐτός ὁ ἀτέλειωτος κύκλος μπορεῖ νά βρεθῆ στόν κατευνασμό πού ἐπιφέρουν οἱ περιστάσεις καθώς καί οἱ φρόνιμοι ὑπολογισμοί τῶν συνετῶν κρατικῶν ἀξιωματῶν με τήν ἀπάλυνση τῆς ἰδεολογίας, ἀλλά καί μέ τόν διαρκή κίνδυνο ἀπρόβλεπτες συνθήκες νά τῆς μετadώσουν ἐκ νέου τόν ἰό. Ἐποχιακά, τουλάχιστον, ὁ φεντεραλισμός μπορεῖ νά θεσμοποιήσει αὐτό τόν ἀφοπλισμό τῶν συγκρούσεων. Ὑπάρχει ὅμως καί ἄλλος τρόπος γιά νά τελειώσουμε μέ αὐτό τόν κύκλο τοῦ μίσους: ἐξορίες, ἀπελάσεις, γενοκτονίες. Ἡ ἐθνικιστική ἰδεολογία εἶναι φορέας, λανθάνων ἢ φανερός, μίσους, συγκρούσεων, σκοτωμῶν, χωρίς κανένα ὄφελος γιά τήν ἀνθρωπότητα. Τό ἀντίθετο.

Ἡ μαρξιστική ἀνθρωπιστική ἰδεολογία, ὅπως ἐξᾶλλου κάθε ἀνθρωπιστική καί οἰκουμενική ἰδεολογία, μπορεῖ νά ἀναγνωρίσει τή σημασία τῆς κάθε ἐθνικῆς κουλτούρας, τή δύναμη τῶν ἐθνικῶν συναισθη-

μάτων, τή νομιμότητα ὑπεράσπισης τῶν ἐθνικῶν δικαιωμάτων. Δέν μπορεῖ νά ἀποδεχθῆ τήν ἐθνικιστική ἰδεολογία, χωρίς ἢ ἴδια νά προδοθῆ.

26. Συνήθως μιὰ ἐπιστήμη φέρει ἕνα ὄνομα ἀναφερόμενο στό εἰδικό πεδίο ὅπου αὐτή ἐφαρμόζεται καί ὄχι σέ ἕνα ρεῦμα σκέψης, σέ ἕνα σύνολο θέσεων (ἀκόμα καί ἂν εἶναι γενικά ἀναγνωρισμένες) ὑποστηριζόμενων σέ αὐτό τό πεδίο. Δέν μιλάμε γιά τή μελέτη τοῦ ἡλιοκεντρισμοῦ, ἀλλά γιά τήν ἀστρονομία ἢ γιά τή θεωρία τοῦ ἡλιακοῦ συστήματος.

27. Ἀναπτύσσω αὐτούς τούς χαρακτηρισμούς σέ μιὰ ἀνακοίνωση μέ τίτλο *Μαρξιστική κοινωνιολογία καί μαρξιστική ἰδεολογία* στήν ἡμερίδα τῆς UNESCO γιά τόν Μάρξ καί τή σύγχρονη σκέψη (Μάιος 1968), πού δημοσιεύθηκε στήν ἐπιθεώρηση *Diogenes*, no. 64, 1968, σ. 40-104. Περιέγραφα τίς ιδέες μου πολύ συνοπτικά πάνω σέ αὐτό τό πρόβλημα στό βιβλίο μου *Islam et capitalisme*, Paris, Seuil, 1966, σ. 200 κ.ε. (Ἀπό τότε δημοσιεύθηκε στό *Diogenes*, no. 64, 1968, σ. 70-104, ἀγγλική ἐκδοση, *Diogenes*, no. 64, Winter, 1968, σ. 57-90, καθώς καί στόν τόμο *Marx et la pensée scientifique contemporaine, Marx and contemporary Scientific Thought*, La Haye, Paris, Mouton, 1969, σ. 67-92).

28. M. Mauss, "La Nation" (*Année sociologique*, 3e serie, 1953-54, Paris, PUF, 1956, σ. 5-68).

29. Προσπάθησα νά τό δείξω γιά τίς περιπτώσεις πού γνώριζα καλύτερα στό ἄρθρο μου: «Dynamique interne en dynamique globale: l'exemple des pays mousoulimans» (*Cahiers internationaux de sociologie*, no. 42, 1967, σ. 27-47). Ἐπανατυπωμένο στό βιβλίο μου *Marxisme et monde musulman*, σ. 266-293.

30. Βλ. τό βιβλίο του *Bilan d'une discussion sur le droit des nations* στήν παραπάνω ἀναφερόμενη μπροσούρα (Moscou s.d.), σ. 138, 171 σ., OEUUVRES, τ. XXII, σ. 349, 390.

31. Ἡ ἀντίθεση τῶν δύο ἰδεολογιῶν εἶναι ἀξιοσημείωτη στό *Philosophie de la Révolution* τοῦ Γκαμάλ

Ἄμπντ ἔλ Νασσέρ. Ἀυτός, ὑπό τήν ἐπιτροπή τοῦ μαρξισμοῦ, μιλά γιά δύο ἐπαναστάσεις, ἐθνική (δηλαδή κατάκτηση τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας) καί κοινωνική, μέσα ἀπό τίς ὁποῖες ἐπρεπε νά περάσει κάθε ἔθνος. Ἡ πρώτη, ὅμως, θά ἀνέπτυσε τίς πιό ὁμορφες ἀρετές, τήν ἀφοσίωση, τήν αὐταπάρνηση, τήν ἀλληλεγγύη, κ.λ.π., ἐνῶ ἡ δευτέρα, στήν ὁποία παρ' ὅλα αὐτά θά ἐπρεπε νά ὑποταχθῆ κάθε ἔθνος, προκαλοῦσε («παρά τή θέλησή μας») τίς μασιές τάσεις τοῦ δρωμεροῦ ἀγῶνα γιά συμφύροντα ὕλικά, ἀνάμεσα στά παιδιά τῆς ἴδιας πατρίδας. Ἡ ἀντίθεση εἶναι ὀλική μέ τή μαρξιστική ἀντίληψη ὅπου ὁ κοινωνικός ἀγῶνας θεωρεῖται ἄγιος, παρακινεῖ σέ αὐταπάρνηση, κ.λ.π., ἐνῶ οἱ ἀγῶνες μεταξύ ἔθνῶν εἶναι ἀδελφοκτόνοι («προλετάριοι ὅλων τῶν χωρῶν, ἐνωθεῖτε») καί ὀπισθοδρομοῦν πρὸς τά προϊστορικά ἐνστικτα τοῦ ἐγωσμοῦ τῆς ὁμάδας.

32. Βλέπε τήν Γαλλία τῆς Ἐπανάστασης καί τίς ἀδελφές δημοκρατίες.

33. Ὁ Λένιν προβλέπει ὅτι «τό γεγονός ὅτι τό προλεταριάτο θά φέρει σέ πέρας τήν κοινωνική ἐπανάσταση δέν ἀρκεῖ γιά νά ἀγιοποιηθῆ, ἀποφεύγοντας λάθη καί ἀδυναμίες». Θά μποροῦσε νά καθοδηγεῖται ἀπό «τά ἐγωιστικά συμφέροντα πού ὠθοῦν στό νά ξεπεζέψει στίς πλάτες τῶν ἄλλων». (*Bilan d'une discussion sur le droit des nations, Notes critiques...* Moscou, s.d. σ. 171, OEUUVRES, τ. XXII, σ. 380). Καί παραθέτει τόν Ἐνγκελς πού θεωροῦσε ἀναγκαῖο νά ἐπισημάνει ὅτι «τό προλεταριάτο - νικητής δέν μπορεῖ νά ἐπιβάλλει μιὰ ὁποιαδήποτε εὐτυχία σέ ἕναν ξένο λαό, χωρίς νά ἀκυρώσει τή δική του νίκη» (γράμμα στόν Κάουτσκι, 12 Σεπτεμβρίου 1882). Σπᾶνια καί οἱ δύο εἶδαν τόσο καθαρά αὐτό τό θέμα.

Ο ρατσιστικός λόγος στην Ελλάδα:

της Νένης Πανουργιά

Η κατασκευή της ευρωπαϊκής ταυτότητας έχει στηριχθεί, σε μεγάλο βαθμό, πάνω στον ιδεασμό μιας «ευρωπαϊκής νοστορπίας», στην οποία έχουν εγγραφεί συγκεκριμένα ιδεολογικά και ήθικα στοιχεία, που έχουν λειτουργήσει ως ή πεμπουσία της ευρωπαϊ-

κής ψυχής, και έχουν νομομοποιήσει (συνήθως μόνο κατ'έπιλογήν) διαφορετικούς σχηματισμούς ταυτότητας. Υπό αυτόν τον καθαγιασμό του ευρωπαϊσμού, συγκεκριμένες συνιστώσες έχουν κριθεί ως πιθανές και συγκεκριμένες, άλλες ως άπιθανες. Μεταξύ των πιθανοτήτων τίθεται μία, μάλλον χαλαρή, έννοια της «δημοκρατίας» μεταξύ των μη πιθανοτήτων τίθεται ο φασισμός (και τὰ διάφορα στοιχεία του, ένα από τὰ ὅποια είναι ὁ ρατσισμός). Όπως, καυστικότερα, σημείωσαν οί Χορκχάιμερ και Ἄντόρνο τό 1944 «οί ειδικοί ἀπέδειξαν ὅτι ὁ φασισμός ἦταν ἀδύνατος στήν Δύση»¹, «ἀπόδειξη» ἐγγενῶς λανθασμένη, ὅπως ἀνακάλυψε (καί ἐπανακαλύπτει) ὅλη ἡ Δύση (μέρος τῆς ὁποίας εἶναι ἡ Εὐρώπη). Καί, ἀντιγράφοντας τόν Καστοριάδη ἐπ' αὐτοῦ, «γιά νά τελειῶνω μ' αὐτά τὰ εἰσαγωγικά σχόλια: αὐτά πού ἔχω νά πῶ εἶναι συχνότατα ἐρωτηματικά καί ἐξίσου συχνότατα δυσάρεστα»².

Ἡ Εὐρώπη εἶδε ἕνα ὄνειρο γιά τή δημοκρατία, τόν ἐφιάλτη τοῦ ὁποίου ἀποτελοῦσε ὁ φασισμός. Πῶς δγαίνει, λοιπόν, τό (κοινωνικό) σῶμα ἀπό τό (συλλογικό) ὄνειρο; Ἀγρία ἀποσπασμένες ἀπό τήν εὐφορική ἀπεικόνιση τῶν καταλυόμενων κομμουνιστικῶν τεχνῶν καί τό ἀνοιγμα τῶν ἀλβανικῶν συνόρων, ἀρχικά ἡ Εὐρώπη, ἀκολουθοῦμενη ἀπό τήν Ἑλλάδα βρέθηκαν περιτριγυρισμένες ἀπό ἀνθρώπους πού τὰ πρόσωπά τους ἦταν κάπως γνώριμα, ἡ γλώσσα τους εἶχε μιά χροιά κάτι ἀγαπημένου, πού οί τρόποι τους καί ἡ ἐμφάνισή τους θύμιζαν πράγματα ξεχασμένα ἀπό καιρό καί πού ἡ μνήμη δυσκολευόταν νά τοποθετήσει ἀκριδῶς. Οί μεστότεροι Ἕλληνες, συγκεκριμένα, βρέθηκαν μέσα σ' ἕνα περιβάλλον σχεδόν γνωστό, σέ μιά ἀτμόσφαιρα πού ἔφερε πίσω τήν ἀνάμνηση τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ Ἀλβανικοῦ, τῶν ἐκ-

Ἄν καί οί ἀπαρχές ἑνός ευρωπαϊκοῦ κυρίαρχου λόγου χάνονται, χρονικά, κάπου στή διαδικασία δημιουργίας τῆς ἴδιας τῆς ἔννοιας τῆς Εὐρώπης, ἔχει γίνει ἀποδεκτό νά μιλάμε γιά τήν Εὐρώπη ὄχι μόνο σάν μιά πολιτική καί γεωγραφική ἐνότητα, ἀλλά κυρίως σάν μιά συνεκτική ὁμάδα μέ σαφῆ καί ἀδιαπέραστα ἰδεατά σύνορα. Οί Εὐρωπαῖοι (ἐμεῖς οί Εὐρωπαῖοι;), ἀντί νά ἀντιμετωπίζουν αὐτή τή μονάδα σάν εὐρετικό ἐργαλεῖο γιά τή διαπραγματεύση ἄμεσων καί

στρατειῶν ἐναντίον τῶν Ἰταλῶν (ἡ νίκη ἐπὶ τῶν ὁποίων θά ὑπογράμμισε καί τήν ἐπιτυχία τῆς ἀληθινῆς αἰτίας τοῦ πολέμου: νίκη ἐπὶ τῶν καταχραστῶν τῆς ἐξουσίας στήν Ἀλβανία, ἐπαναλόκτηση περιοχῶν πού θεωροῦνταν ἑλληνικές, καί, ὑπό τό πρίσμα τοῦ χριστιανισμοῦ, τήν τελειωτική νίκη τῆς δικαιοσύνης τοῦ ἀδυνάτου ἐπὶ τῆς ἀνήθικης ἐξουσίας τοῦ ἰσχυροῦ).

Μόνο πού αὐτή τή φορά δέν χρειάστηκε νά χυθεῖ αἷμα, δέν κινητοποιήθηκαν στρατεύματα, δέν κινδύνεψαν ζωές («δικές» μας ἐν πάση περιπτώσει). Αὐτή τή φορά ἦρθαν οί Ἀλβανοί σέ μᾶς, σάν πρόσφυγες. Ἀρχικά κατά ἑκατοντάδες, ἀργότερα κατά χιλιάδες, μέχρι πού κάποτε ὅλοι μας καταλάβαμε ὅτι διαπραγματευόμασταν μιά καινούργια τάξη πραγμάτων. Καί τότε ἀρχίσαμε νά στέλνουμε τούς Ἀλβανούς πίσω στήν Ἀλβανία· ἄλλοτε κοροϊδεύοντάς τους, ἄλλοτε πιέζοντάς τους, τό ἀποτέλεσμα παρέμεινε τό ἴδιο: ὀρισμένοι Ἀλβανοί, γιά τήν ἀκρίβεια ἐκείνοι πού δέν μπορούσαν νά ἀποδείξουν συγγένεια αἱματῶν σάν τήν Ἑλλάδα, στάλθηκαν πίσω. Ἐτσι ὁ προσδιορισμός τῆς ταυτότητας τοῦ «πρόσφυγα» τοποθετήθηκε πάνω σέ μιά αὐθαίρετη ἀνάγνωση τῆς «γραμμῆς τοῦ αἵματος»: Θέση — καί σ' αὐτό ἀκριδῶς τό σημείο γίνονται δυσάρεστη — ἡ ὁποία ἔχει χρησιμοποιηθεῖ σάν ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος τοῦ ρατσιστικοῦ λόγου. Εἶτε δέχοῦμε τόν ἐγκυκλοπαιδικό ὄρισμό πού τοποθετεῖ τόν ρατσισμό στήν ἀντίληψη τοῦ 19ου αἰῶνα περί «βιολογικῶν φυλῶν», εἶτε δελεαστοῦμε ἀπό τήν ἀντίληψη τοῦ Καστοριάδη περί ρατσισμοῦ, ἡ ὁποία ἀναγνωρίζει τόν ρατσισμό σάν τήν διάκριση μεταξύ ὁμάδων στίς ὁποῖες δέν ἐπιτρέπεται ἡ ἀφομοίωση ἀπό τήν κυρίαρχη κοινωνία πού τίς περιβάλλει (θέση ἡ ὁποία θεωρεῖ περιοριστικό τόν ὄρισμό τοῦ

1. Horkheimer Max and T.W. Adorno, 1972, *Dialectic of Enlightenment* (1944), John Cumming, trans., New York, Seabury, σ. 209.

2. Castoriadis Cornelius, 1987, "Notations sur le racisme", *Connexions* 48, January, σ. 108.

3. Castoriadis, ὅπ.π. σ. 114.

4. Fanon Franz, 1967, "Racism and Culture" στό *Towards the African Revolution*, New York, Monthly Press, σ. 32.

5. Ἐξάλλου δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε καί τή θέση τοῦ

Μπαλιμπάρ ὅτι «ὁ ρατσισμός δέν συμβαδίζει μέ τήν ὑπάρξη ἀντικειμενικῶν βιολογικῶν "φυλῶν" θέση, βεβαίως, πού συμβαδίζει καί μέ τίς τοποθετήσεις τῆς ἀνθρωπολογικῆς θεωρίας γύρω ἀπό τόν ρατσισμό. Balibar Etienne, 1988, «Ρατσι-

σμός καί ἐθνικισμός», *Πολίτης* (τ. 88-89), Φεβρουάριος-Μάρτιος, σ. 61 - 68.

6. Said Edward W., 1984, "Reflections on Exile", *Granta* 13, σ. 159.

7. Καί πάλι ὁ Μπαλιμπάρ (ὅπ.π., σ. 66) μᾶς ὑπενθυμίζει ὅτι ἡ ταξινόμηση τῆς

οί ἰδαγενεῖς στοχασμοί



πιεστικῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀναγκῶν, ἔχουν ἀναπτύξει ἕναν ἐξέχοντα λόγο γύρω ἀπὸ (καὶ σέ σχέση μέ) τήν Εὐρώπη. Αὐτός ὁ λόγος ἔχει ἐπιβάλλει τήν ἡγεμονία του πάνω στά διακριτικά μέρη πού ἀπαρτίζουν τήν ὁλότητα τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητος, κι ἔτσι ἡ Εὐρώπη ἔχει ἀναδειχθεῖ σάν «ιδέα», σάν μία φανταστική μεταφορά πού προσπαθεῖ νά ἐνεργήσει ἐπὶ τῆς ἴδιας τῆς μεταφορικό-τητας της.

ρατισμοῦ ὡς ἰδεολόγημα στηριζόμενο στό «μὴ δικαιολογήσιμο, τήν "γενιά" ἢ τήν "φυλὴ"»³· ἢ ἀκόμα κι ἂν πάρουμε τὴ θέση τοῦ Φανόν ὅτι ὁ ρατσισμὸς ἔχει σάν ἀντικείμενο-θέμα του «ἕνα συγκεκριμένο εἶδος ὑπαρξης»⁴ καὶ ἐνεργεῖ μέσα σέ ἕνα γενικότερο πλαίσιο ὅπου ἡ γλώσσα, ἡ ἐνδυμασία, οἱ τεχνικὲς ἐνός λαοῦ ὑποτιμοῦνται — σέ καθεμίᾳ περίπτωση ἢ λογικῆ πού τίθεται σέ ἐνέργεια εἶναι ἡ ἴδια⁵.

Τελευταία ἡ Ἑλλάδα ἔχει βρεθεῖ σέ μία καινούργια καὶ ἀντεστραμμένη θέση: αὐτὴ τοῦ εἰσαγωγέα πολιτικῶν προσφύγων, ἀντὶ τοῦ προηγούμενου ρόλου της τοῦ ἐξαγωγέα. Εἶναι μία θέση πού ἀποκτᾶ μεγαλύτερη πολυπλοκότητα ἀπὸ τήν παράλληλη εἰσαγωγὴ μεταναστῶν ἀπὸ ἄλλες γεωγραφικὲς περιοχές, πολὺ πιὸ περιφερειακὲς ὡς πρὸς τὰ παραδοσιακὰ εὐρωπαϊκὰ κέντρα ἀπ' ὅ,τι ἡ ἴδια ἡ Ἑλλάδα· κατάσταση ἐπίσης καινούργια καὶ ἀντίστροφη γιὰ τήν Ἑλλάδα, ἢ ὅποια, ὡς χώρα εἶχε ἕναν ἀπὸ τοὺς ὑψηλότερους δείκτες μετανάστευσης (τόσο ἐξωτερικῆς ὡς καὶ ἐσωτερικῆς) μεταξύ τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν, μέχρι περίπου τὴν ἐποχὴ πού ἄρχισε νά ἐξάγει πολιτικούς πρόσφυγες. Κατάσταση ὁ ὅποια, βεβαίως, δέν εἶναι καθόλου περιορισμένη στὴν Ἑλλάδα ἀλλὰ ἀντίθετα, ὅπως μᾶς ὑπενθυμίζει ὁ Σάιντ, παγκόσμιο φαινόμενο, φαινόμενο τῆς ἐποχῆς μας, μᾶς ἐποχῆς ἢ ὅποια μέ τις σύγχρονες πολεμικὲς τεχνικὲς, τὸν ἱμπεριαλισμὸ καὶ τις ἡμιθεολογικὲς φιλοδοξίες τῶν ἀρχηγῶν τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ εἶναι, ὄντως, ἡ ἐποχὴ τῶν προσφύγων, τῶν ἐκτοπισμένων καὶ τῆς μαζικῆς μετανάστευσης»^{6,7}.

Βεβαίως αὐτὴ ἡ ἀντιστροφή ρόλων σημειοδοτήθηκε ἀπὸ διάφορα χαρακτηριστικά, ὅπως ἡ ἐμφάνιση ποικίλων πληθυσμῶν, πολιτισμῶν καὶ γλωσσῶν στὴν

Ἑλλάδα, ἢ ὅποια μέχρι αὐτὴ τὴν στιγμή παρουσίαζε μιά σχετικὴ ὁμοιογένεια· κατάσταση πού, βεβαίως, δημιουργεῖ τίς προϋποθέσεις γιὰ μιά δυνητικὰ ἐπικίνδυνη ἐξισορρόπηση τῶν πραγμάτων (βλ. ἐπίσης Φανόν, ὅπ.π.). Κατάσταση πού θέτει, ἐπίσης, ἐρωτηματικὰ γύρω ἀπὸ κάθε καθιερωμένη ἰδέα περὶ ταυτότητας καὶ ἐθνικότητας μᾶς καὶ (ὅπως μᾶς δείχνει καθαρά ἡ περίπτωση τῶν Ἀλβανῶν) αὐτὲς οἱ ἰδέες μποροῦν νά ἀμφισβητηθοῦν ἀνά πάσα στιγμή. Ἔτσι, ἀκόμη καὶ φυσικοὶ χώροι ἐπαναποκτοῦν συμβολισμοὺς μέ καινούργιες σημασίες καὶ σημαίνονα. Εἶναι ἀποτέλεσμα ἐνός συμβολισμοῦ ὑπὲρ-προσδιορισμένου, κατὰ τὴν Βάκ-Μόρς, ὑπὸ τὴν «ἐμπλοκὴ σημειωτικῶν συστημάτων δημιουργημένων ἀπὸ τὴν ὑπερ-ἐπιβολὴ τοῦ παλαιοῦ ἐπὶ τοῦ καινούργιου, τοῦ ξένου ἐπὶ τοῦ ἐνδογενούς, κατὰ τὴν ταχεία μετάβαση πρὸς τὴν "μοντερνικότητα"»⁸.

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Λαυρίου, τώρα σημεῖο ἀναχώρησης γιὰ τὴν τουριστικὴ Τζιά (πού κάποτε ἦταν χώρος ἐκτόπισης τῶν πολιτικῶν «ἀνεπιθύμητων»), ἐπίσης τόπος βιομηχανικῆς παραγωγῆς καὶ ἐκμετάλλευσης μεταλλείων, ἐπίσης χώρος εἰσαγωγῆς καὶ ὑποδοχῆς Τούρκων προσφύγων καὶ Πακιστανῶν μεταναστῶν (καὶ, βεβαίως, ἀκόμη πιστὴ σάν πόλη στὴν αἰωνόβια παράδοση τῆς ἐκμετάλλευσης τῶν «ἐτέρων»), πού κάποτε ἦταν καὶ σημεῖο ἀναχώρησης γιὰ τὴν Μακρόνησο, ἢ ὅποια εἶχε μέ τὴ σειρά της ἀποκτήσει δική της σημασία. Ἀπὸ προϊστορικὴ κοινότητα ἢ Μακρόνησος μετατράπηκε στὸν εἰκοστό αἰῶνα σέ στρατόπεδο ἐξορίας αἰχμαλώτων πολέμου κατὰ τὸν Πρῶτο Παγκόσμιο Πόλεμο καὶ ἀργότερα σέ προσωρινὸ καταυλισμὸ προσφύγων τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς, καὶ μετὰ σέ τόπο ἐμ-

μετακίνησης πληθυσμιακῶν ομάδων ὡς «μετανάστευση» εἶναι θέση ἐκ προοιμίου ὅχι μόνο ρατσιστικὴ ἀλλὰ καὶ παραγωγικὴ ρατσισμοῦ, ὅ,τι ὁ ὅρος «μετανάστης» ἔχει ἀντικαταστήσει τὸν φυλετικὸ ἢ ἐθνικὸ προσδιορισμὸ (δηλαδή ἀντὶ νὰ ποῦμε:

Μαῦρος, Κινέζος, Ἀλβανός, λέμε γενικά —προσηγορικά— μετανάστης καὶ ξεμπερδεύουμε!) ἔτσι ὥστε ἡ βιολογικὴ πλευρὰ μπαίνει σέ δεύτερη μοίρα.

8. Buck-Morss Susan, 1987, "Semiotic Boundaries and the Politics of

Meaning: Modernity on Tour-A Vil-lage in Transition" in *New Ways of Knowing: The Sciences, Society and Reconstructive Knowledge*, Marcus G. Raskin & Herbert J. Bernstein eds, Totowa, Nj: Rowman & Littlefield, σ. 200.

9. Χαραλαμπίδου Βάσω, 1991, «Ἀναπαλαιώνεται ἡ Μακρόνησος. Ἔργα συντήρησης κτιρίων καὶ δρόμων ἀπὸ τὰ ὑπουργεῖα Χωροταξίας καὶ Πολιτισμοῦ», *Τὸ Βῆμα*, 27.10.91, σ. Α38.
10. Webber Frances, 1991, "From Ethnocentrism to Eu-

φυλίου μαρτυρίου. Ειδικά με τις τελευταίες προτάσεις για την δημιουργία εκεί του καινούργιου αεροδρομίου και την τουριστική του εκμετάλλευση έτσι ώστε να λειτουργήσει σαν σημείο αποσυμφόρησης των υπόλοιπων νησιών (Βλ. Κοροβέσης Περικλής, 1989, «Η Μακρόνησος των διακοπών», Σχεδία 7, Σεπτέμβριος, σ. 24-26 για καυστική κριτική της ιδέας), ή σημειολογική στρωματογραφία της Μακρονήσου αποκτά μία μοναδικότητα στο ελληνικό συμβολικό τοπίο. Ένα πρώτο δῆμα προς αυτή την κατεύθυνση θα μπορούσαν να θεωρηθούν οι ενέργειες προς αναπαλαίωση τῶν ἐκεῖ ἐγκαταστάσεων⁹. Ἀφοῦ ὁ χῶρος ἐκρίθη «μνημεῖο ἀρχιτεκτονικῆς τῆς δίας», μετὰ ἀπὸ ἐμπειρογνωμοσύνη τοῦ Διεθνούς Συμβουλίου Μνημείων καὶ Τοποθεσιῶν, ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνηση ἀποφάσισε νὰ ἀναπαλαιώσει τὰ κτίρια τῆς Μακρονήσου μὲ ἀπώτερο στόχο τὴ δημιουργία ἐκεῖ μνημείου γιὰ ἐπισκέψεις ἢ μουσείου ἢ χῶρου πολιτιστικῶν ἐκδηλώσεων. Βεβαίως, εἰδικὰ στὴν Ἑλλάδα, μνημεῖο καὶ μουσεῖο σημαίνει τουρισμός και δὴ διεθνῆς τουρισμός με ὅλα τὰ τουριστικὰ συμπαρομαρτοῦντα. Ἔτσι, ἂν μπορούμε νὰ πάρουμε σὺν παράδειγμα τὴν περίπτωση τῆς τουριστικοποίησης τῶν στρατοπέδων συγκέντρωσης στὴν Πολωνία καὶ τὴν Γερμανία, τότε, ποῖος ξέρει, μπορεῖ τελικὰ νὰ ζήσουμε καὶ νὰ δοῦμε σὲ λειτουργία τὸ «Hotel Makronissos» (ἴσως καὶ νὰ διανυκτερεύσουμε στὶς ἐγκαταστάσεις του).

Αὐτοὶ οἱ ποικίλοι σχηματισμοὶ ἐστιάζουν σὲ τρία σημεία πού τοποθετοῦν τὸ θέμα τῶν προσφύγων/μεταναστῶν μέσα σὲ θεωρητικὸ πλαίσιο τῆς ἐτερότητας. Αὐτὰ τὰ σημεία εἶναι: 1) τὸ θέμα τῆς εὐρωπαϊκῆς ταυτότητας, 2) ὁ εὐρωρατσισμός¹⁰, καὶ 3) ἡ ἔννοια τῆς κεντρικότητας τῆς Εὐρώπης.

Ἴσως στὴν καρδιά τοῦ θέματος νὰ δρισκεται τὸ ζήτημα τῆς ἴδιας τῆς εὐρωπαϊκῆς ταυτότητας. Ἱστορικὰ ὁ ὅρος «Εὐρωπαῖος», σὺν σημείο αὐτοπροσδιοριστικὸ, συμπίπτει μὲ τὸ τέλος τῆς ἀποικιοκρατίας¹¹. Μέχρι τότε ὁ ὅρος χρησιμοποιοῦνταν μόνον ὡς ἀναφορά στους ἀποικιοκράτες στὶς διάφορες ἀνά τὸν κόσμον ἀποικίες. Αὐτό, βεβαίως, μᾶς ὀδηγεῖ ἀναπόφευκτα στὴ σκέψη ὅτι οἱ Εὐρωπαῖοι νιοθέτησαν τὸν ὄρο σὺν αὐτοπροσδιοριστικὸ ὅταν ἠ ἐπαφὴ τους μὲ τὸ «ἔτερο» ἐνέπεσε στὴ σφαῖρα τῆς καθημερινότητας σὺν δικὸς τους, τὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο ὅταν ἡ ἀνάγκη γιὰ νὰ συμπεριληφθεῖ ὁ ἑαυτὸς μᾶς ἐκεῖ ὅπου αὐτομάτως ἀποκλείεται ὁ «ἄλλος» δημιουργήσε τὴν ἀνάγκη γιὰ ἕναν ἐξαιρετικὰ περιοριστικὸ ὄρισμό τῆς ταυτότητας. Παράλληλα, δημιουργήθηκε μιά ὄρολογία — πού δὲν δηλώνει πάντα τὸ ἴδιο πράγμα ἀλλὰ πού συχνὰ τὸ ὑπονοεῖ — ἡ ὁποία περιστρέφεται γύρω ἀπὸ αὐτὸν τὸν ταυτιστικὸ λόγο καὶ βασίζεται στὴ συγκεκριμένη «ἱστορικὴ μνήμη» τῆς κάθε χώρας¹². Ἔτσι, στὴ Βρετανία τὸ ὄλο θέμα ἔχει κατονομασθεῖ «ἄνθρωποι ἀπὸ ἄλλους πολιτισμούς»¹³ ἐνῶ στὴν Ἑλλάδα περιστρέφεται γύρω ἀπὸ τὸν ὄρο «πρόσφυγες» καὶ — τελευταία — «Ἀλβανοὶ» (σημαίνοντα ταυτότητας πού ταχύτατα ἐξελλίσσονται σὲ σημαίνοντα ἰδιότητα καὶ σὲ ταυτόσημα μὲ τὸν ἀπροσδιόριστο κακοντυμένο, μελαψὸ ξένο)¹⁴. Ἡ ὄρολογία, λοιπόν, μᾶς προτείνει



μιά συνεπιροή μεταξὺ ὄρισμοῦ καὶ ἱστορικῆς μνήμης πού καταλήγει σὺν εὐρωρατσισμό καὶ πού ἐμφανίζεται στὴν κυκλικότητα τῆς μετάδωσης ἀπὸ τὴν Εὐρώπη (σὺν ὁλότητα) στὴν κάθε χώρα (σὺν μονάδα) καὶ πίσω στὴν Εὐρώπη.

Αὐτὸ πού ἄρχισε στὴ δεκαετία τοῦ '70 σὲ ὀρισμένες εὐρωπαϊκῆς χώρες καὶ σύντομα ἐξαπλώθηκε καὶ στὶς ὑπόλοιπες ἦταν ἡ ἀνάπτυξη ρατσιστικῶν (καὶ, ἐπομένως, ἔστω καὶ μόνον ὑπόρρητα, φασιστικῶν) ἰδεολογημάτων πού ἐξίσωσαν τὸν Μαῦρο μὲ τὸ ἐγκλημα καὶ τὸ ἐγκλημα μὲ τὴν παράνομη μετανάστευση¹⁵, γεγονός πού ἰσχυροποιήθηκε στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν συνεχῆ ἀφιξὴ προσφύγων καὶ μεταναστῶν ἀπὸ τὴν Τουρκία, τὴ Μαλαισία, τὸ Πακιστάν, τὴ Σρί Λάνκα καὶ τὶς Φιλιππίνες. Ἡ Ἑλλάδα δὲν ἔχει, ἀκόμη, στὴν ἱστορία της μιά ὀργανωμένη ἐμπειρία ρατσισμοῦ οὔτε ἔχει ἀκόμη ἕναν ὀργανωμένο ρατσιστικὸ λόγο¹⁶, κυρίως γιατί ἡ ἄμεση ἐπαφὴ τῆς Ἑλλάδας μὲ τὸν «μελαψὸ ἔτερο» περιορίστηκε, μέχρι πρόσφατα, στοὺς Ἀφρικανούς φοιτητὲς τῶν προηγούμενων δεκαετιῶν, ἂν καὶ ἡ γενικότερη στάση τῶν Ἑλλήνων ἀπέναντι στοὺς Ἀφρικανούς κάλλιστα θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηριθεῖ «ἐπιφυλακτικὴ»¹⁷. Στὴν τελευταία πενταετία περίπου ὅμως (ἀπὸ τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '80) ἡ Ἑλλάδα γνώρισε μιά ἀνοδο στὴν μετανάστευση, κυρίως ἀπὸ Πολωνούς, Φιλιππινέζους καὶ πρόσφατα Ἀλβανούς πού δέχονται ὑπηρετικῆς δουλειές (χαμάληδες, ὑπηρετρίες, καθαρίστριες κ.λπ.) καὶ οἱ ὁποῖοι προφανῶς θεωροῦνται ὅτι ἀνήκουν σὲ ἄλλη κατηγορία καὶ τάξη ἀπ' ὅ,τι οἱ Ἀφρικανοὶ φοιτητὲς. Εἶναι μιά κατάσταση πού ἔχει θορυβήσει πολὺ κόσμον (ἀπ' ὄλο τὸ φάσμα τῶν πολιτικῶν τοποθετήσεων) ὅχι μόνον γύρω ἀπὸ τὸν ρατσισμό ἀλλὰ, κυρίως, γύρω ἀπὸ τὶς συνθήκες πού μπορεῖ νὰ ὀδηγήσουν στὴν δημιουργία του. Ἔτσι ὁ μακαρίτης Κώστας Σταματίου

ro - racism", *Race & Class* 32(3), January - March, σ. 11.

11. Balibar Etienne, 1991, "Es Gibt Keinen Staat in Europa: Racism and Poli-

tics in Europe Today", *New Left Review* 186, March-April, σ. 6.

12. Βλ. Balibar, σμμ. 11.

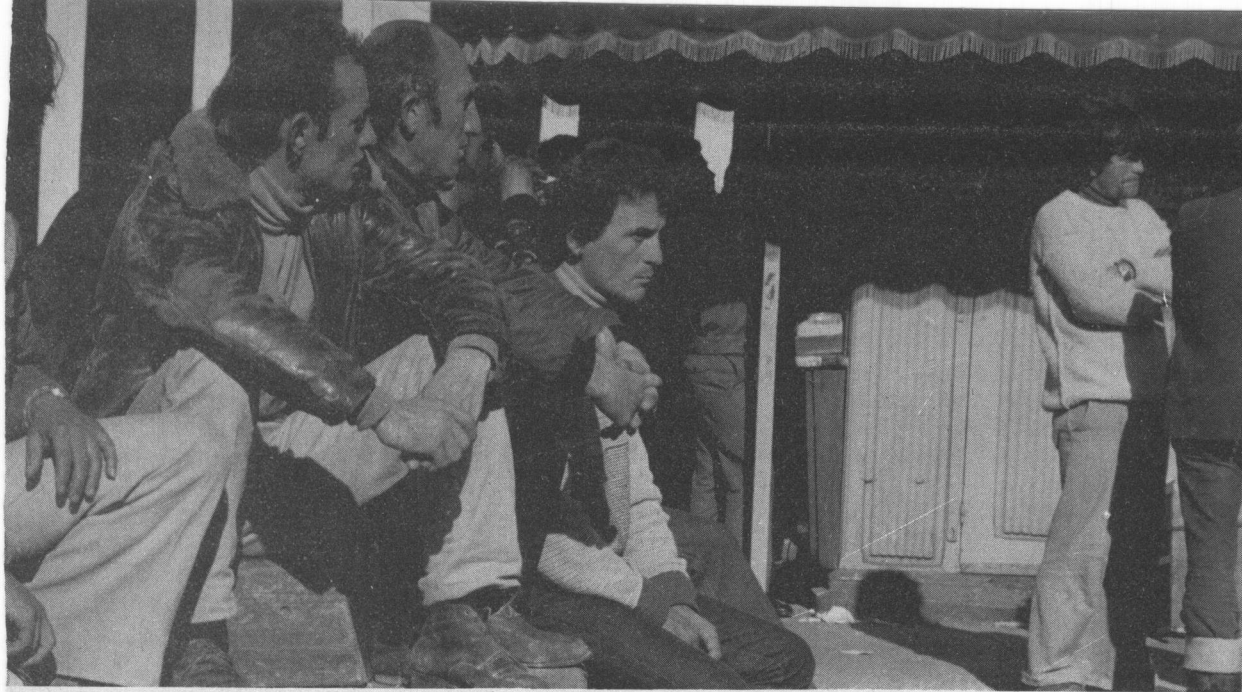
13. Βλ. Webber, ὅπ.π.

14. Σὲ καμιά περίπτωση, βέ-

βαια, δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε τὴν θέση τῶν Ἑλλήνων ἀπέναντι στοὺς Τσιγγάνους καὶ (σὲ πῶ ἀφηρημένο καὶ μᾶλλον θεολογικὸ ἐπίπεδο) στοὺς Ἑβραίους.

15. Βλ. Webber, ὅπ.π., σ. 13.

16. Ἄν καί, ὅπως σωστά παρατηρεῖ ὁ Ἐλεφάντης, ἡ ἐθελουτυφλία καὶ ἡ ἐπαρση πού μᾶς διακατέχουν δὲν



— σέ ένα τελευταίο άρθρο του πού δέν έχει τίποτα νά ζηλέψει από τά κείμενα του Γκομπινώ πάνω στό θέμα τής «φυλής» — ξεανέστη: «Κινδυνεύουμε νά γίνουμε ρατσιστές» (Τά Νέα, 19.10.91) ὄχι μέ διάθεση νά συμβάλλει στήν καταστολή του ρατσισμού ἀλλά παρουσιάζοντας τίς ὑπάρχουσες συνθήκες στήν Ἑλλάδα σάν τίς δυνάμεις οἱ ὁποῖες, σχεδόν ὄντολογικά, θά ἀναγκάσουν τούς Ἕλληνες νά γίνουν ρατσιστές. Στόν ἀντίποδα αὐτῆς τῆς θέσης βρίσκουμε τό συνέδριο πού ὀργανώθηκε πρόσφατα ἀπό τό περιοδικό Ἐκτός Ὁρίων γύρω ἀπό τόν ἐθνικισμό καί τίς μειονότητες.

Αὐτή ἡ κατάσταση σαφῶς τοποθετεῖ τό ὅλο θέμα του προσανατολισμοῦ του ρατσισμού σέ διαφορετική βάση. Ὅπως λέει ὁ Μπενεντίκτ Ἀντερσον, «τό ὄνειρο του ρατσισμού ἔχει τή βάση του σέ ταξικές ἰδεολογίες ὄχι σέ ἐθνικές»¹⁸. Φαίνεται, λοιπόν, ὅτι ὁ ρατσισμός τέμνεται μέ τήν οικονομική τάξη, καί ὅσο μεγαλύτερο εἶναι τό χάσμα μεταξύ τάξεων τόσο πιά αἰχμηρά γίνονται τά θέματα του ρατσισμού. Φτάνουμε, ἔτσι, στό σημεῖο πού ὁ Μπαλιμπάρ ἔχει ὀνομάσει «ἐθνικοποιημένες ταξικές σχέσεις»¹⁹. Εἶναι προφανές ὅτι ἡ Ἑλλάδα ὀδηγεῖται ὀλοταχῶς πρὸς ἓναν ἐκλογικευμένο ρατσισμό καί τήν ἀνάπτυξη ἑνός ρατσιστικοῦ λόγου — κάτι πού εἶδαμε ὀλοφάνερα, τόν περασμένο Ἰούλιο, στήν περίπτωση του ἐγκλήματος τῆς Ἐκάλης²⁰. Ἡ τῆς ἀτυχίας πού χτύπησε τόν ἔρημο τόν Ρωσοπόντιο πυγμάχο (πρωταθλητῆ στους Μεσογειακούς μέ τά χρώματα τῆς Ἑλλάδας), τόν ὁποῖο ἔσπασε στό ξύλο ἡ ἀστυνομία στήν Θεσσαλονίκη γιατί τόν πέρασαν γιά Ἀλβανό! Ἡ ἄλλη ὄψη αὐτοῦ του θέματος, βεβαίως, πρέπει νά ἀναζητηθεῖ στίς πρόσφατες ἐπιθέσεις ἐναντίον τῶν «Ἀλβανῶν» (κυρίως στήν περιοχή τῆς Ἀθήνας), μέ ἀποκορύφωμα τό παρά τρίχα λυντσάρισμα ἑνός Ἀλβανοῦ μικροπωλητῆ στήν ὁδό Ἀθηνᾶς ἀπό ἄλλους (ὑποθέτουμε πιά γη-

γενεῖς καί αὐτόχθονες μικροπωλητές) γιατί πουλοῦσε πέντε ζευγάρια σῶβρακα γιά ἓνα χιλιάρικο — ἀντί γιά τέσσερα στό χιλιάρικο — καί ὅπου σέ κάποια στιγμή μιά ἀπό τίς μικροπωλήτριες (μιά «νέα Σαλώμη» ἔγραψε ἡ ἐφημερίδα) φώναξε στους ὑπόλοιπους νά του κόψουν τό κεφάλι.

Ἀσφαλῶς μόνο μέσα ἀπό αὐτό τό πρίσμα μποροῦν νά θεωρηθοῦν οἱ τελευταῖες ἐκκαθαριστικές ἐνέργειες του δημάρχου Ἀθηνῶν (μετά τήν περιοδεία του ἀνά τίς ἀραβικές πρωτεύουσες) ἐναντίον τῶν Ρωσοπόντιων (καί ἄλλων) μικροπωλητῶν, οἱ ὁποῖοι δημιουργοῦν «μιά εἰκόνα τριτοκοσμική στό ἱστορικό κέντρο τῆς Ἀθήνας». Ἄν καί ὁ πειρασμός εἶναι μεγάλος γιά μιά διεξοδική ἀνάλυση του θέματος τῆς «ἱστορικότητας» του κέντρου τῆς Ἀθήνας (κατ' ἀντιπαράθεση, ὑποψιάζεται κανεῖς, πρὸς τήν «μὴ ἱστορικότητα» του «μὴ κέντρου» τῆς «μὴ» Ἀθήνας) καί γιά τούς λόγους (πολιτικούς, ἐθνικιστικούς, πολιτισμικούς) κατασκευῆς αὐτῆς τῆς ἱστορικότητας, μιά τέτοια διαδρομή θά μᾶς ἐβγαζε πολύ ἀπό τόν δρόμο αὐτοῦ του ἄρθρου. Αὐτό πού πρέπει, ὅμως, νά ὑπογραμμισθεῖ εἶναι ὁ χαρακτηρισμός τῆς Ἀθήνας ὡς «τριτοκοσμική» πόλη ἐξαιτίας τῆς ὑπαρξῆς μικροπωλητῶν πού στεροῦνται ἀδείας. Γενικά ἡ ἔννοια του Τρίτου Κοσμοῦ ἔχει δεχθεῖ ἀνελέτη κριτική ἀπό τούς σύγχρονους κοινωνικούς θεωρητικούς, ἀλλά ἄς παρακάμψουμε ἐδῶ τήν κριτική αὐτή καί ἄς θέσουμε μιά βασική, ἀρχική ἐρώτηση: ἀκόμη καί ἂν δεχθοῦμε τήν ἔννοια του Τρίτου Κόσμου ὡς ἔννοια ἀκέραια, ποιά εἶναι τά συστατικά ἐκεῖνα πού χαρακτηρίζουν μιά πόλη ὡς «τριτοκοσμική»; Γιά τόν Α. Τρίτη, προφανῶς, ἓνα ἀπό τά χαρακτηριστικά εἶναι ἡ ὑπαρξη μικροπωλητῶν στό «ἱστορικό» τῆς κέντρο. Τότε λοιπόν θά πρέπει νά ἀναρωτηθοῦμε ποιά μεγαλούπολη δέν εἶναι τριτοκοσμική; Ἡ ἀντίστροφα, καί πιά συγκε-

μᾶς ἐπιτρέπουν νά παραδεχθοῦμε ὅτι ὁ ρατσισμός καί στήν Ἑλλάδα ἔχει φτάσει νά ὀργανώνει καί νά προσδιορίζει τή ζωὴ καί τή συμπεριφορά μεγάλου ἀριθμοῦ συμ-

πολιτῶν μας (βλ. τό ἀποκλεισμό τῶν παιδιῶν τῶν Τσιγγάνων στά σχολεῖα τῆς Δράμας καί τήν ἀπαγόρευση ταφῆς τῶν νεκρῶν Τσιγγάνων στό Νεκροταφεῖο τῶν

Ἐξαμιλιῶν τῆς Κορινθίας τό 1988). Ἄγγ. Ἐλεφάντης, 1988, «Ρατσιστικά καί ἄλλα», Πολίτης 90, Ἀπρίλιος 1988, σ. 32-36. 17. Ἄς θυμηθοῦμε τό τρα-

γούδι του Ζαμπέτα «Ὁ μαῦρος, ὁ σκύλος, ὁ ἀράπης, ὁ γάβ, γάβ, γάβ». Ἀλλά, ἐπίσης, καί τήν δήλωση φοιτητῆ ἀπὸ τό Ζαῖρ, σέ πρόσφατη ἔρευνα ἐφημερίδας,

κριμένα, ή κατ' έξοχήν τριτοκοσμική πόλη θά πρέπει νά είναι ή Νέα Υόρκη (καί πού δεδαίως άκριβώς έκεί έγκριεται ή γλύκα αὐτῆς τῆς πόλης, στόν κατά Τρίτση «τριτοκοσμικό» τῆς χαρακτήρα, στήν άνομοιογένεια τοῦ ανθρώπινου τοπίου τῆς). Τότε, όμως, οί πρωτινές έπισκέψεις τοῦ δημάρχου στίς άραβικές πρωτεύουσες θά πρέπει νά μάς προβληματίσουν διπλά: έπισκέφθηκε αὐτές τίς πόλεις (δείγματα, μάλλον, «τριτοκοσμικά») έτσι ώστε νά έχει ένα παράδειγμα πρὸς άποφυγήν αλλά δέν έπισκέφθηκε τήν Νέα Υόρκη έτσι ώστε νά μήν έχει παράδειγμα πρὸς μίμηση;

Ὅπως μάς υπενθυμίζει ὁ Μπαλιμπάρ²¹, ή άπλή έπαφή μας μέ κάποιον «Άλλο» (πρόφυγες, μετανάστες, ξένους) δέν δημιουργεί αὐτόματα ρατσισμό, αλλά τό μετασυστημικό, ὅπως καί τό προσφυγικό, δίνουν «στόν σύγχρονο ρατσισμό ένα έστιακό σημείο». Αὐτή ή συρροή ανθρώπων στίς ήδη άσφυκτικά κατοικημένες, στριμωγμένες καί οικονομικά ύποδαθμισμένες ευρωπαϊκές χώρες γίνεται μέρος τῆς προβληματικῆς τῆς άποδοχῆς καί έπίρριψης εὐθυνῶν άπό τό κράτος στούς πολίτες καί έντατικοποιεῖ συναισθήματα άνασφάλειας καί οικονομικῆς άσάθειας. Αὐτά τά συναισθήματα άσάθειας ίσχυροποιούνται άπό τόν άμφίβολο τόπο τοῦ «άλλου», τοῦ «ξένου». Είναι ένας τόπος πού δέν θρίσκειται οὔτε «ανάμεσά μας» οὔτε «μακριά μας» αλλά, ὅπως μάς λέει ὁ Σάντι, «τόπος πού δέν άνήκει πουθενά, τόπος έξορίας γιά τούς πρωτόγονους, τόπος ὅπου, στήν σύγχρονη έποχή, περιφέρονται άσκόπως, ὡς πρόσφυγες καί έκτοπισμένοι τεράστιοι άριθμοί ανθρώπων»²². Έτσι, συνθήκες πού θά μπορούσαν κάλλιστα νά θεωρηθοῦν μέσα άπό τόπρίσμα τῆς διαφορικότητας φτάνουν νά θεωροῦνται μέσα άπό τό πρίσμα τῆς άντιθετικότητας, ή ὅποια προέρχεται κυρίως άπό τήν έγγενῶς άνταγωνιστική σχέση πολίτη-κράτους καί ή ὅποια φτάνει νά διώνεται σάν άνταγωνιστική σχέση μέ τόν «Άλλο». Έτσι, τό κράτος ένισχύει τήν ξενοφοβία καί τόν ρατσισμό έφόσον τοποθετεῖ τόν ύποτιθέμενα «άσφαλή» πληθυσμό (ίθαγενή, έννομο, κατοχυρωμένο) σέ μία πιθανά έκρυθμη σχέση μέ τόν «άνασφαλή» ξένο — κατάσταση ή ὅποια, δεδαίως, ταιριάζει στό κράτος γάντι.

Η σύγχρονη Έλλάδα, θρισκόμενη στά στοχαστικά, διανοητικά καί γεωγραφικά περιθώρια τῆς Ευρώπης, μπορεί νά θεωρηθεῖ σάν έστιακό σημείο άμφισβήτησης ὄχι μόνο τῆς ευρωπαϊκῆς κεντρικότητας.

Η Έλλάδα έχει αναπτύξει ίστορικά μία πολύ παράδοξη σχέση μέ τήν Ευρώπη μέσω τῆς άποδοχῆς άπό μέρος τῆς τοῦ ὀλοῦ τῆς «Μητέρας τῆς Ευρώπης»: άν ή Έλλάδα είναι ή Μάνα τῆς Ευρώπης καί ὁ φασισμός (μέσα άπό διάφορες έκφάνσεις του) είναι άδύνατος στήν Ευρώπη (άλλά έχει, παρ' ὄλ' αὐτά, γεννηθεῖ έπανειλημμένως καί στήν Έλλάδα καί στήν Ευρώπη), τότε ή ή Έλλάδα δέν είναι ή Μάνα τῆς Ευρώπης ή ή Ευρώπη είναι κάτι άλλο. Ένας έπακριβής ὀρισμός αὐτῆς τῆς ταυτότητας, όμως, ίσως νά γίνεται ὄλο καί πιό άδύνατος ὅσο μεγαλώνει ή ΕΟΚ καί ύφίσταται οικονομικές πιέσεις γιά τήν άποδοχή (ὡς μέλη) χωρῶν οί ὁποῖες σέ άλλες έποχές μπορεί νά μήν θεωροῦνταν άπόλυτα «ευρωπαϊκές». Δηλαδή πιθανόν νά μήν πληροῦσαν ὄλους τούς ὀρους πού έχει θέσει ή Κοινότητα σάν προϋποθέσεις τοῦ ευρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ (έτσι ὅπως ὀριοθετήθηκαν άπό τόν Όλλανδό πρέσβη γιά Διεθνή Πολιτισμική Συνεργασία στόν ὀρισμό πού έδωσε γιά τόν ευρωπαϊκό πολιτισμό, ὅπου ὁ «ευρωπαϊκός πολιτισμός είναι μία κοινότητα εθνῶν, τά ὁποῖα χαρακτηρίζονται κατά κύριο λόγο άπό τόν πολιτισμό πού άναγνωρίζει τίς έξῆς ρίζες: τήν Ιουδαιοχριστιανική θρησκεία, τίς ελληνικές - έλληνιστικές ιδέες στόν χώρο τῆς κυβέρνησης, φιλοσοφίας, τέχνης καί έπιστήμης καί τέλος τίς ρωμαϊκές άπόψεις γύρω άπό τό δίκαιο»²³.

Έχουμε έδῶ μία διατύπωση πού αὐτοπεριορίζεται σέ δύο σημεία: πρώτον, παραγνωρίζει τό γεγονός ὅτι ένα άπό τά κεντρικά σημεία τοῦ ευρωρατσισμού είναι ὁ άντιουδαισμός²⁴, καί δεύτερον ὅτι αὐτή ή διατύπωση θά έπρεπε αὐτόματα καί άναμφισβήτητα νά άποκλείσει άπό μελλοντική συμμετοχή στήν Κοινότητα κάθε χώρα πού δέν μπορεί νά άποδείξει ὅτι έχει (όντολογικά κατά κάποιον τρόπο) τά άπαιτούμενα συστατικά. Θά μπορούσε κάλλιστα νά είχε άναφερθεῖ σέ ευρωπαϊκούς πολιτισμούς άντι σέ μία, μοναδική καί ὁμοίμορφη δόμηση εἰς άναζήτησιν ταυτότητας. Η πρόταση, όμως, διατυπωμένη κατ' αὐτή τή μοναδικότητα είναι ή τέλεια ύπογράμμιση τῆς ευρωπαϊκῆς ναρκισσοειδούς μονομανίας γιά κεντρικότητα. Η Ευρώπη, λοιπόν, έχει έμπλακει σέ έναν (ύπόρρητο) διάλογο γύρω άπό τήν αὐτοχθονία στήν προσπάθεια τῆς νά διαχωρίσει έτσι τό αὐτόχθονο κέντρο άπό τήν έτερόχθονη (ὡς πρὸς τόν έαυτό τῆς πάντα) περιφέρεια.

ὅτι στήν Έλλάδα, ὄντως, δέν έχει νιώσει ρατσισμό, πρᾶγμα πού ένισχύει τήν άνάλυση τῶν Μπαλιμπάρ, Καστοριάδη καί άλλων (ὅπως εἶδαμε) ὅτι ὁ ρατσισμός δέν άντικαθρεφτίζει ύποχρεωτικά τή βιολογική ταξινόμηση τοῦ ανθρώπινου γένους κατά φυλές αλλά είναι μία ύπερβατική θεωρία άποκλεισμοῦ.

18. Anderson Benedict, 1986, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, Verso.

19. Balibar, Βλ. σημ. 11. 20. Είναι χαρακτηριστικό ὅτι κατά τίς έρευνες πού διενήργησε ή άστυνομία γύρω άπό τήν ύπόθεση δολοφονίας τοῦ Τούρκου διπλωμάτη τό περασμένο φθινόπωρο βρέθηκαν ὀρισμένοι μάρτυρες πού εἶπαν ὅτι οί δύο έκτελεστές εἶχαν «άσιατικά χαρακτηριστικά» (μιλοῦσαν, ὅμως, άπταιστα ελληνικά!). Τό ίδιο εἰπώθηκε καί κατά τήν πρόσφατη άπόπειρα κλοπῆς τοῦ μικροῦ φορτηγοῦ στά Σεπόλια. Καί στίς δύο περιπτώσεις έχει έμπλακει ή

17 Νοέμβρη καί, βεβαίως, ή έξήγηση πού άκούγεται συχνά είναι ὅτι έχει άρχίσει ή «εισαγωγή έγκληματιῶν» άπό τό έξωτερικό γιά τήν διεκπεραίωση έλληνικῶν έγκλημάτων. Η έξήγηση αὐτή, άσφαλῶς, έμπίπτει σέ μία πτυχή τοῦ ρατσιστικοῦ λόγου ὅπου ή έθνικότητα προσδιορίζει τήν ύφή τῆς έγκληματικότητας. Έτσι οί «Άσιάτες» θεωροῦνται μεθοδικοί, καθαροί καί γρήγοροι, κατ' αντιπαράθεση πρὸς τούς Ἴταλούς καί Κολομβιανούς πού «τά κάνουν λίμ-

πα». Έδῶ, βέβαια, πρέπει νά θυμηθοῦμε διάφορες κινηματογραφικές παρουσιάσεις τῶν μέν καί τῶν δέ ("Scafface", "Godfather", "Year of the Dragon", κ.λπ.). Αὐτή, ὅμως, είναι άλλη έρευνα, έν προσῶδω.

21. Βλ. Balibar, σημ. 11. 22. Βλ. σημ. 6. 23. Pieterse Jan Nederveen, 1991, "Fictions of Europe", *Race and Class* 32(3), January-March, σ. 3-11.

24. Έδῶ θά πρέπει νά λάβουμε ύπόψη μας τήν κρίση

Παρακάμπτοντας, πρὸς τὸ παρὸν, τοὺς περιορισμούς αὐτῆς τῆς μεταφορικῆς ὀρολογίας, ἃς ἐστιάζουμε σὲ μιὰ ἀκόμη ἐσφαλμένη εὐρωπαϊκὴ ἀντίληψη πού εἶναι ἡ λίστη στὴν δυνατότητα ὑπαρξῆς ἐνός στερεοῦ κέντρου καὶ μιᾶς σταθερῆς περιφέρειας. Ἡ ὅλη ἰδέα εἶναι ἐσφαλμένη διότι ἀρνεῖται νὰ ἀναγνωρίσει — καὶ νὰ δεχθεῖ — τὸ γεγονός ὅτι τὸ κέντρο μπορεῖ νὰ εἶναι ἓνα ὁποιοδήποτε κέντρο, πάντα μεταλλασσόμενο καὶ πάντα ἐπαναπροσδιοριζόμενο, καὶ ὅτι ἀλλαγές στὴν περιφέρεια πάντοτε καὶ ἀναπόφευκτα ἐπαναοριοθετοῦν καὶ ἐπαναορίζουν ἀλλαγές στὰ κέντρα.

Ἔτσι, ἂν καὶ ἡ Γερμανία, φερ' εἰπεῖν, μπορεῖ νὰ εἶναι (ἢ κατὰ καιροῦς νὰ ὑπῆρξε) τὸ κέντρο κάποιας περιφέρειας (ἀσφαλῶς κέντρο ὡς πρὸς τὴν περιφερειακὴ Ἑλλάδα), ἢ ἴδια ἡ Ἑλλάδα ἔχει ἐπίσης ὑπάρξει σάν κέντρο ὡς πρὸς κάποια ἄλλη περιφέρεια. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ἀντίθεση δέν εἶναι ποτέ ἀπλά καὶ μόνο διπολική μεταξὺ ἐνός κέντρου καὶ ἐνός ἄλλου ἀλλὰ πολυδιάστατη μεταξὺ διαφόρων αὐτο-(καὶ ἐτε-

ρο-χθόνων (καὶ ἀτέρμονα ἀπατηλῶν) κέντρων. Ἔτσι κάθε στοχασμός πάνω στὴν εὐρωπαϊκὴ ταυτότητα θὰ πρέπει νὰ περικλείει τὴν πολλαπλότητα τῶν ταυτιστικῶν σχηματισμῶν πού ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν ποικιλία τῶν τωρινῶν καὶ μελλοντικῶν ἐταίρων. Δέν ὑπάρχει μιὰ ἀλλὰ πολλές «κοινές πατρίδες» στὴν Εὐρώπη, μᾶς ὑπενθυμίζει ὁ Μπαλιμπάρ^{25,26}.

Ἐν κατακλείδι, ἃς μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ ἐντυφῆσω περὶ τὰ τρυφηλά καὶ νὰ ἐνδώσω στὸν πειρασμό μιᾶς πολιτισμικῆς ὄνειροκριτικῆς μέσα στὸ πλαίσιο τῆς ὁποίας ἡ Εὐρώπη ἔχει νὰ διαλέξει μεταξὺ τῶν ἐξῆς δύο ἐναλλακτικῶν σχημάτων: ἢ νὰ ἐπανοιχευθεῖ τὴν ὑπαρξή της μέσα σὲ πιὸ ρεαλιστικούς ὅρους (πράγμα πού σημαίνει ὅτι θὰ πρέπει νὰ ἐνεργήσει ἐπὶ τοῦ ὑποσυνείδητου της, καὶ πού ξέρουμε ὅλοι πολὺ καλά ὅτι αὐτὸ εἶναι ἄλλη μιὰ ἀδυνατότητα στὴν σχέση αὐτῆ τῆς Εὐρώπης μὲ τὴν ψυχὴ της) ἢ θὰ πρέπει νὰ δεχθεῖ τὴν κατάστασι τοῦ ὄνειροισμοῦ της ἔτσι ὅπως εἶναι, μὲ τοὺς ἐφιάλτες του.



τοῦ Ἐλεφάντη γύρω ἀπὸ τὴν κατάσταση τοῦ ἀντιεβραϊσμοῦ στὴν Ἑλλάδα, ὁ ὁποῖος εὔστοχα παρατηρεῖ ὅτι: «Τὸ ὅτι ὁ ἀντισημιτισμός στὴν Ἑλλάδα δέν πῆρε τίς παρανοϊκές προεκτάσεις πού πῆρε στὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη πρέπει νὰ θεωρηθεῖ μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα τοῦ ὅτι στὴν Ἑλλάδα δέν ἀναπτύχθηκε ὁ φασισμός σάν λαϊκὴ ἰδεολογία». Παρ' ὅλο πού, προφανῶς, συμφωνῶ μὲ τὴν κρίσι αὐτή, ὡστόσο ἐπιμένω στὴν χρησιμοποίηση τοῦ ὄρου ἀντιεβραϊ-

σμός σάν ἐστιακὸ σημεῖο τῆς προκατάληψης ἐναντίον τῶν Ἑβραίων (σὲ ὅλο τὸ φάσμα τῆς ἱστορίας τους) καὶ ὄχι ὅλων τῶν σημιτικῶν πληθυσμῶν (στοὺς ὁποίους συμπεριλαμβάνονται καὶ οἱ Ἄραβες). Βλέπουμε, βέβαια, ὅτι ὁ ὅρος ἀντισημιτισμός ποτέ δέν περιλαμβάνει τὸν ρατσισμό πού ἀπευθύνεται στοὺς Ἄραβες, οἱ ὁποῖοι ἐμπύπτουν σὲ ἓνα ἄλλο ρατσιστικὸ λόγιο, ἐκεῖνο τοῦ «μελαψοῦ» καὶ τοῦ «τριτοκοσμικοῦ». Δέν εἶναι, βέβαια, τυχαῖο ὅτι μερικές ἀπὸ τίς

νεοφασιστικὲς ὁργανώσεις στὴν Ἑλλάδα, ἂν καὶ βαθύτατα ἀντιεβραϊκὲς («ἀντισημιτικὲς»), εἶναι παράλληλα φιλοαραβικὲς.

25. Βλ. σημ. 11.

26. Βεβαίως αὐτὸ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἄκρη τοῦ φάσματος, ἐκεῖνη πού φιλοξενεῖ τοὺς νεοφασίστες πού διακηρύσσουν «Ζήτω ἡ Εὐρώπη τῶν πατρίδων» ὄχι μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα ἐνός ἰδεολογικοῦ διεθνισμοῦ οὔτε, ἀσφαλῶς, ἀπὸ διάθεσι ἐναγκαλισμοῦ μὲ τίς διάφορες πατρίδες τῆς Εὐ-

ρωπῆς, ἀλλὰ μέσα ἀπὸ μιὰ ἀποκλειστικὴ, ὀριοθετικὴ ταυτιστικὴ λογική. Ἔτσι, ἐνῶ ὁ Μπαλιμπάρ στοχεύει στὴν ἀναγνώρισι — ἀπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴ ψυχὴ — τῶν ἄλλων τῆς Εὐρώπης, ἔτσι ὡστε νὰ τοὺς ἀναγνωρισθεῖ τὸ δικαίωμα κάποιας πατρίδας μακριὰ ἀπὸ τὴν πατρίδα τους, οἱ νεοφασίστες στοχεύουν στὴν διαφύλαξι τῆς ἀρτιότητάς καὶ τῆς ὁμοιογένειας τῆς κάθε ἐθνικῆς πατρίδας μὲ τὸν παραλληλισμὸ καὶ ὀλοκληρωτικὸ ἀποκλεισμὸ τῶν ἀπάτριδων.

τοῦ Γιώργου
Μαργαρίτη

Ἄς τό προσδιορίσουμε ἀπό τήν ἀρχή. Μιλᾶμε γιά ἐποχές, γεγονότα καί καταστάσεις πού πέρασαν. Πού ἀπομένουν στήν μνήμη λίγων πιά ἀνθρώπων, συνήθως καταγόμενων ἀπό τίς ἴδιες περιοχές, ἡλικιωμένων σήμερα. Τά γεγονότα αὐτά σήμερα δύσκολα παίρνουν μιά θέση ἀνάμεσα στά ὅσα ἐνδιαφέρουν τούς νέους. Σέ συνθήκες πού δέν θά εὐνοοῦσαν τίς νεκραναστάσεις, σύντομα θά ἦταν τῆς ἀποκλειστικῆς ἀρμοδιότητος τῶν ἱστορικῶν. Ὅμως ἀκούστηκαν τόσα καί τόσα γιά τούς Τσάμηδες καί τήν Τσαμουριά πού ἐποφθαλιᾶ ὁ Ἄλιος.

Ἐτσι ὁμως πού φουσοῦν οἱ ἄνεμοι στή βαλκανική μας γειτονιά, πολλά περασμένα καί σχεδόν ξεχασμένα ἔρχονται καί πάλι στήν ἐπιφάνεια. Ἀποκαλύπτονται παρομοιωμένα καί λειψά, θύματα τοῦ χρόνου καί τῆς ἀπόλυτης ἐξουσίας πού ἔχει τό σήμερα πάνω στό χθές καί τό ζωντανό πάνω στό πεθαμένο. Προσαρμοσμένα στά μίση τοῦ σήμερα, στίς διπλωματικές ἐκδοχές τῶν θυελλῶν τοῦ γύρω μας κόσμου. Κρατιέται ἀπό αὐτά μονάχα ὁ,τι ἐξυπηρετεῖ κι ἔτσι ἡ ἀλήθεια τους εἶναι μερική, ψεύτικη. Δέν ἀποτυπώνουν τό χθές, τί τούς ἐνδιαφέρει ἐξἄλλου αὐτό. Προαναγγέλλουν τό αὐριο. Νομιμοποιοῦν τίς συγκρούσεις πού θά ἐρθοῦν δηλαδή, ψάχνοντας σέ προπατορικά ἀμαρτήματα καί πικρές ἀδικίες τίς ἀφορμές γιά τούς νέους κύκλους τοῦ αἵματος.

Ἡ μουσουλμανική Τσαμουριά, οἱ μπέηδες τῆς, ὁ πολιτισμός καί οἱ ἀνθρωποί τῆς ἀνήκουν στό παρελθόν. Τό δικαίωμα τῆς χρησιμεύσεως, ἂν μή τί ἄλλο, ἔδωσε στους νικητές τό δικαίωμα ἐπί τῶν ὑπαρχόντων τῶν ἠττημένων, ὅπως στή Μικρά Ἀσία ἡ ὅπου ἄλλοι στίς καταστροφές τίς τόσο συχνές στόν αἰῶνα μας καί στήν περιοχή μας. Διεκδικήσεις ἀπό τή μιά ἢ τήν ἄλλη μεριά μέ ἄξονα αὐτά τά περασμένα σημαίνουν τό ξεδίπλωμα τῆς ἱστορίας ἀπό τήν ἀρχή. Καί ἐπειδή αὐτή ἡ ἱστορία ἐφθασε ἐδῶ πού ἐφθασε πατώντας σέ ἀναρίθμητα πτώματα καί σέ ὄκεανούς μίσους, θά ἦταν καλύτερα νά μὴν ἀνοίξουμε καί πάλι αὐτό τό κουτί τῆς Πανδώρας. Καί ὄχι μόνο στήν περίπτωση τῆς Τσαμουριάς¹.

Ἄς τό προσδιορίσουμε καί πάλι. Μέ ὅλη μας τήν ψυχὴ εὐχόμεστε νά ἀνήκουν ὅλα αὐτά στό χθές καί μόνο σ' αὐτό.

Οἱ Τσάμηδες, οἱ ἀχώριστοι ξάδελφοι τῶν παλιῶν ἡρωικῶν Σουλιωτῶν, μουσουλμάνοι ἀλβανόφωνοι σέ μεγάλο ποσοστό, κατοικοῦσαν στίς στενές πεδιάδες τοῦ Μαργαριτιοῦ καί τῆς Παραμυθιάς, ὡς τά ὄρια τοῦ πλούσιου Φαναριοῦ καί τῆς Πάργας ἐνῶ, στά δόρεια, τά χωριά τους ἐφθάναν ὡς τά σύνορα περίπου στήν Σαγιάδα καί ὡς τήν περιοχή τῶν Φιλιατῶν. Στά 1923-1925, ἡ παρουσία τους προκάλεσε ἀτέρμονες συζητήσεις. Ὡς μουσουλμάνοι μποροῦσαν νά θεω-

Θεσπρωτία 1941 - 44 καί οἱ Τσάμηδες

ρηθοῦν Τούρκοι, ἄρα ἀνταλλάξιμοι, καί νά μεταφερθοῦν στήν Μικρά Ἀσία. Οἱ ἴδιοι διαμαρτυρήθηκαν ἔντονα τότε καί κατέφυγαν σέ πλῆθος ὀργανισμούς ὥστε νά ἀποφύγουν τόν ξεριζωμό. Τόνιζαν τότε τούς δεσμούς τους μέ τήν ἱστορία τῆς περιοχῆς καί μέ τήν Ἑλλάδα ζητώντας νά θεωρηθοῦν ἀλλόθρησκοι Ἑλληγες. Κέρδισαν τελικά τήν ὑπόθεσή τους, οἱ Μικρασιῆτες πού περίμεναν νά τούς διαδεθοῦν στή γῆ τους ἔφυγαν γιά ἄλλοι καί οἱ Τσάμηδες συνέχισαν νά ζοῦν μέ τόν δικό τους ξεχωριστό τρόπο στή γῆ τους. Πόσοι ἦταν; Ἡ ἀπογραφή τοῦ 1928 ἀναφέρει περίπου 19.000 μουσουλμάνους ἀλβανικῆς γλώσσας στήν περιοχή. Ὑπῆρχαν καί ἑλληνόφωνοι ἀνάμεσά τους καθώς καί λίγοι χριστιανοί ἢ διπλοῦ θρησκευματος ἐνῶ μερικοί ἀπό τούς πλουσιότερους εἶχαν φροντίσει νά πάρουν ξένες ὑπηκοότητες, κυρίως τήν ἰταλική (π.χ. οἱ Ἀχμέτ καί Σαχίν Μπέης τό 1930). Οἱ ἰταλικοὶ ὑπολογισμοί τοῦ 1941 πού καταμετροῦν στήν περιοχή 26.000 χριστιανούς Ἀλβανούς Τσάμηδες, 28.000 μουσουλμάνους Ἀλβανούς Τσάμηδες ἐναντι μόνο 20.000 Ἑλλήνων² εἶναι σαφῶς ὑπερβολικοί παρά τίς ὅποιες ἐπιφυλάξεις μπορεῖ νά ἔχει κανεὶς καί γιά τίς ἑλληνικές ἀπογραφές καί καταμετρήσεις.

Ἀποδείχθηκε γρήγορα ὅτι τίποτα δέν θά ἦταν ὅπως πρὶν. Μέ ἄξονα τήν ἀγροτική μεταρρύθμιση καί ἐξαιτίας τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ Τσάμηδες ζοῦσαν στά ὄρια τῆς φεουδαρχίας μέ τή γῆ συγκεντρωμένη στά χέρια λίγων μπέηδων, Ἑλληγες ἄρχισαν νά ἀποκτοῦν γῆ καί σπίτια στήν περιοχή καί νά ἐκποτιζοῦν προοδευτικά τούς μουσουλμάνους. Οἱ πιέσεις ἐφεραν προοδευτικά τό μίσος καί οἱ Τσάμηδες, πού θεωροῦσαν τούς ἐαντούς τους ταπεινωμένους ἀπό τήν παρέμβαση τοῦ κράτους στίς παραδοσιακές τους συνήθειες καί θύματα ἄρπαγῆς, μέσα ἀπό τίς νομότυπες ἀπαλλοτριώσεις τῆς γῆς τους ἔπαψαν, στήν πλειοψηφία τους, νά διεκδικοῦν τήν ἑλληνική τους

1. Ἐπιτρέψτε μου δύο παρατηρήσεις ἐδῶ. Ἡ πρώτη εἶναι κανεντρική καί ἀφορᾶ τούς πολυάριθμους «φίλους τῆς εἰρήνης» πού γιά πολλά χρόνια μᾶς ζάλιζαν μέ τό «θέλουμε εἰρήνη» καί τά παρόμοια καί μᾶς εὐθυμοῦσαν μέ τίς ἀνείτητες γελοιοτήτες «ἀλυσίδες γύρω ἀπό τήν Ἀκρόπολη». Πού χάθηκαν αὐτοὶ οἱ ἀπάθιοι θρησκευόμενοι τώρα πού τά τίμπανα τοῦ πολέμου χτυποῦν ἐφθρενα καί ἀνεξέλεγκτα πολύ κοντά μας;

Ἡ δεύτερή μου παρατήρηση ἄς εἶναι αἰρετική καί ἐλπιδοφόρα. Σ' αὐτόν τόν κύκλο μίσους καί αἵματος τῶν ἐτῶν 1941-1945, τόν καιρό πού χάθηκε ἡ ἀλβανική μειονότητα τῆς χώρας μας, στήν ἄλλη πλευρά τῶν συνόρων, ἡ ἑλληνική μειονότητα τῆς Ἀλβανίας ἐπιβίωσε, δέν ὑπέστη σημαντικά ἀντίποινα —ἐκτός ἀπό τούς ἐθνικιστές μεγαλοϊδεάτες Ἀλβανούς, συμμάχους κατά τά ἄλλα τοῦ Ζέρβα— καί ἐντάχθηκε περίπου ἰσότιμα στήν ἔστω καί ἐξωπραγματική ἀλβανική πραγματικότητα. Καθώς αὐτό στήν περιοχή μας δέν συμβαίνει πολύ συχνά, θά ἔπρεπε ἴσως, ἐκτός ἀπό τυχόν εὐγνωμοσύνη πού θά πρέπει νά τρέφουμε γι' αὐτό στό τότε ἀλβανικό καθεστῶς, νά μελετήσουμε στά σοβαρά τό πῶς συνέβη αὐτό τό παράδοξο. Ἴσως τότε ἀνακαλύψουμε ὅτι ὁ ἐθνικισμός καί τό μίσος δέν εἶναι μονόδρομοι καί ὅτι ἐνίοτε στήν ἱστορία οἱ ἀνθρώποι μποροῦν νά σφετοῦν καί ἄλλα πράγματα ἐκτός ἀπό τό πῶς θά σφάξουν ὁ ἕνας τόν ἄλλο.

πλευρά τῶν ἐθνικῶν δριάμβων

ταυτότητα. Γιά τούς γύρω χριστιανούς ἡ ἀνακάλυψη αὐτοῦ τοῦ γείτονα ἐχθροῦ καί προπαντός τῆς δυνατότητας τοῦ σέ βάρος του πλουτισμοῦ σήμαινε πολλά πράγματα. Τά σουλιώτικα δουνά ἦταν φτωχά καί ἀγρονα καί ἡ κρίση τῆς κτηνοτροφίας τά ἔκανε ἀκόμα πιό ἀφιλόξενα. Ὁ πλούσιος κάμπος φαινόταν σ' αὐτούς ὡς Γῆ τῆς Ἐπαγγελίας καί τό μόνο πού τούς χῶριζε ἀπό αὐτήν ἦταν οἱ «Τούρκοι», πού ἀδίκαια καί ἀψυχολόγητα δέν τούς ἔστειλαν καί αὐτούς στήν Τουρκία. Τό σκηνικό γιά τήν τραγική συνέχεια στήθηκε σέ ἐλάχιστα χρόνια.

Ὅταν, τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1939, οἱ Ἴταλοί κατέλαβαν τήν Ἀλβανία καί ἐγκαθίδρυσαν ἐκεῖ ἕνα φασιστικό καθεστῶς μέ κεντρικό σύνθημα τῆ «Μεγάλη Ἀλβανία», μερικοί Τσαμηδες, λίγοι ἀρχικά, βρῆκαν στά Τίρανα τοῦ Τζιακομόνι τήν ἐγγύηση πού ζητοῦσαν καί, γιατί ὄχι, τήν εὐκαιρία νά ἐκδικηθοῦν τούς χριστιανούς. Ἡ Τσαμουριά μπήκε μέ ἔνταση στήν προπαγάνδα ὀξύνοντας τά τοπικά μίσση. Πρίν ἀκόμα ἀρχίσει ὁ ἑλληνοϊταλικός πόλεμος, ἡ ἑλληνική κυβέρνησις ἀρχισε νά παίρνει αὐστηρά μέτρα κατὰ τῶν Τσαμηδῶν. Περίπου χίλιοι πεντακόσιοι ἀπό αὐτούς ἐκποτίστηκαν στήν Χίο, στήν Κρήτη καί σέ ἄλλες ἀπόμακρες περιοχές τῆς χώρας. Στήν οὐσία, τό μέτρο αὐτό σηματοδότησε τήν τελική φάση τῆς τραγωδίας.

Στήν Θεσπρωτία, οἱ πολεμικές συνθήκες, ἡ ἐπίσημα διακηρυγμένη ἀντεθνική καί προδοτική στάση τῶν Τσαμηδῶν, ἡ ἀπουσία τοῦ ἐνήλικα ἄρρενα πληθυσμοῦ ἄνοιξαν τόν δρόμο σέ κάθε εἶδους ὑπερβάσεις καί πιέσεις σέ βάρος κυρίως τῶν γυναικόπαιδων, τῶν φτωχότερων καί τῶν ἀνυπεράσπιστων. Ὅταν ἡ Ἑλλάδα ὑποτάχθηκε καί γύρισαν οἱ ἐκποτισμένοι Τσαμηδες ἀπό τά νησιά, τό μίσος εἶχε ἤδη κάνει τόν δρόμο του καί οἱ φονικές ἀντεκδικήσεις μπήκαν στήν καθημερινή ζωή τῆς περιοχῆς. Δέν ἦταν μόνο ὅσα ἔγιναν σέ βάρος τῶν γυναικῶν καί τῶν παιδιῶν τους στήν περίοδο τοῦ πολέμου. Προσπάθησαν νά πάρουν πίσω τά ὅσα εἶχαν χάσει στά προπολεμικά χρόνια μέσα ἀπό τήν μεταρρύθμιση καί τίς πιέσεις, ἀλλά καί νά ἀποκτήσουν τό διός τῶν χριστιανῶν γειτόνων τους. Ἐπιπλέον, σ' αὐτήν τήν πλοῦσια σέ λάδι, σέ ἄλατι καί σέ ρύζια περιοχή, ὁ ἔλεγχος τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων καί τῶν ἀφειρητῶν τῶν δρόμων τῆς οἰκονομίας, τῶν ἀνταλλαγῶν, εἶχε ιδιαίτερη σημασία. Μεγάλα οἰκονομικά συμφέροντα παιζόνταν ἐκεῖ. Οἱ χριστιανοί ἀντέδρασαν μέ ἔνοπλα σώματα καί ἡ ἀμοιβαία τρομοκρατία ἐγκαταστάθηκε στήν περιοχή. Μουσουλμάνος ἐναντίον χριστιανοῦ καί χριστιανός ἐναντίον μουσουλμάνου, ἔδωσαν σέ ἀμέτρητες ἀψιμαχίες δείγματα ἐνός ἀδυσσάλεου καί ἀγεφύρωτου μίσους.

Οἱ κατακτητές βρέθηκαν ἀρχικά ἀπροετοίμαστοι καί ἀμήχανοι μπροστά στήν ἔκταση τοῦ προβλήματος. Ἐνῶ ἡ ὑπόθεση τῆς Τσαμουριάς ἦταν μία ἀπό τίς ἀφορμές τοῦ ἑλληνοϊταλικοῦ πολέμου, οἱ Ἴταλοί, μετά τήν ἐγκατάστασή τους στήν περιοχή, προσπάθησαν νά κατασιγάσουν τά πάθη διαισθανόμενοι ὅτι βρῖσκονται μπροστά σέ ἡφαίστειο. Ἀντικατέστησαν τήν Ἑλληνική Χωροφυλακή μέ Καραμπινιέρους καί προσπάθησαν νά

συλλάβουν καί νά ἐκποτίσουν τούς θερμόαιμους. Οἱ ἔνοπλες δμάδες καί ἀπό τίς δύο πλευρές συνέχισαν ὁμως τό ἔργο τους καί, ἀργότερα, στά 1942, ὅταν ἡ ἰταλική κατοχική πολιτική, στήν προσπάθειά της νά ἐλέγξει τήν ὑπαιθρο, ἀποφάσισε τή χρησιμοποίησι τῶν μειονοτήτων (κυρίως τῆς δλάχικης μεινότητας), οἱ Τσαμηδες βρέθηκαν μέ τήν μεριά τῶν κατακτητῶν. Ὅσο μάλιστα οἱ τύχες τοῦ πολέμου ἄλλαζαν σέ βάρος τοῦ Ἀξονα ἀλλά καί ἡ πίεση ἐναντίον τους αὐξαινε ἐξαιτίας τῆς ἀνάπτυξης ἀντάρτικων σωμάτων στίς γύρω περιοχές, τόσο ἡ ἀπελπισία τούς ὀδηγοῦσε στόν φανατισμό καί στήν ὑπερβολή.

Ἡ ἀφίξη τῶν Γερμανῶν, τό καλοκαίρι τοῦ 1943, καί ἡ ἔνταξη τῆς ΕἰΛΑ, τῆς φασιστικῆς ὀργάνωσης τῶν Τσαμηδῶν στό πλέγμα ἀσφαλείας τους, ἔκρινε καί τίς ἐξελίξεις. Πρῶτο κεφάλαιο τῆς τραγωδίας ἦταν ἡ ἐκτέλεση, τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1943, σαράντα ἐννέα χριστιανῶν «προκοίτων» (σημαντικῶν) τῆς Παραμυθιάς. Ἡ ἐκτέλεση ἔγινε ἀπό τούς Γερμανούς σέ ἀντίποινα γιά τόν θάνατο ἔξι στρατιωτῶν τους στίς μάχες κατὰ τῶν ἀνταρτῶν, χρεώθηκε ὁμως στούς Τσαμηδες. Ἀρκετοί ἀπό αὐτούς εἶχαν πάρει μέρος στίς συλλήψεις καί στίς καταδόσεις, ἄν καί τουλάχιστον τρεῖς τέσσερις χριστιανοί τῆς Παραμυθιάς μετεῖχαν ἐπίσης στό φρικτό αὐτό ἔργο².

Τόν Ἰούνιο τοῦ 1944 ἄρχισε ἡ ὑποχώρηση τῶν Γερμανῶν ἀπό τήν περιοχή. Στίς 27 ἡ Παραμυθιά ἐκκενώθηκε καί δυνάμεις τοῦ ΕΔΕΣ, μετά ἀπό μικρὴ ἀντίσταση τῆς πολιτοφυλακῆς τῶν Τσαμηδῶν καί τήν παράδοση τῆς πόλης, τήν κατέλαβαν. Τό ἀπόγευμα ὅλοι οἱ μουσουλμάνοι ἄνδρες κλείστηκαν στό σχολεῖο καί μόλις νύκτωσε ἀρχισε μιά τρομερή νύχτα αἵματος, βίας καί θανάτου. Τό σκηνικό ἐπαναλήφθηκε στά χωριά τῆς περιοχῆς, στό Φιλιάτι καί στούς δρόμους πού ὀδηγοῦσαν τά κοπάδια τῶν ἀπελπισμένων πρὸς τήν Ἀλβανία.

Τό φθινόπωρο τοῦ 1944, τό πρόβλημα τῶν Τσαμηδῶν καί ἡ ἱστορική Τσαμουργιά εἶχαν πάψει νά ὑφίστανται. Ὅσοι ἀπό αὐτούς γλίτωσαν ἦταν πιά στήν Ἀλβανία ἐνῶ ἀπό τήν ἐδῶ μεριά τῶν συνόρων πολλές ἀπό τίς γυναῖκες πού ἔμειναν, ἀτιμασμένες καί χωρῆς τούς δικούς τους, τό μόνο πού μποροῦσαν νά ἀσκοῦν ἦταν τό ἀρχαιότερο ἐπάγγελμα τοῦ κόσμου³. Οἱ «Τούρκισσες», τό τραγικό κατάλοιπο τῆς ἀνθρώπινης ἐθνικιστικῆς καί ρατσιστικῆς μισαλλοδοξίας.

2. Ἴταλικά Στρατιωτικά Ἀρχεῖα, Ἐκθεση Πεπραγμένων τοῦ Γραφείου Πολιτικῶν Ὑποθέσεων τῆς Ἀνώτερης Στρατιωτικῆς Διοικήσεως τῆς Ἑλλάδας (11η Στρατιά), γιά τόν πρῶτο χρόνο τῆς ἰταλικῆς κατοχῆς τῆς Ἑλλάδας, ISR T. 821 Roll 354.

3. Ζιάγκος Ν., Ἀγγλικός ἱμπεριαλισμός καί Ἐθνική Ἀντίσταση, Ἀθήνα, 1980, τόμ. Γ', σ. 162.

4. Ὅπως καί πολλές ἀπό τίς ὁμόθηστές τους στήν Κρήτη ἡ ὅπως χριστιανές πού ἔμειναν μετά τήν καταστροφή τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Εἶναι τόσο ἀπελπιστικά ἀνάλογες οἱ ἀνθρώπινες συμφορές.

Μικρή διδακτική ανθολογία τοῦ μίσους καί τοῦ θανάτου

Νοέμβριος 1940. Ὁ ἑλληνικός στρατός ἀνακαταλαμβάνει τήν περιοχή τῆς Τσαμουριάς

«...Στή θέση Βίγλιζα, στά ὑγώματα Λαδοχωρίου... βρέθηκαν σκοτωμένοι ὀκτώ μουσουλμάνοι ἀπό τήν Μακρυχώρα, ...τούς σκότωσαν στρατιῶτες, φυσικά κατόπιν διαταγῆς.

Στήν Ἡγουμενίτσα, μέ τήν ἀναχώρηση τῶν Ἰταλῶν, κάτοικοι Ἡγουμενίτσας σκότωσαν τόν ἀδελφό τοῦ Μπίνο Ντουῦλε Ἰντριζ... μαζί μέ τά παιδιά του Τζεμάλ, 25 χρονῶν καί Σιουαῖπ, 22 χρονῶν. Τό τραγικό ὅμως καί ἀπάνθρωπο στό φόνου τοῦ Ἰντριζ καί τῶν παιδιῶν του ἦταν ὅτι ὑποχρέωσαν τόν πατέρα νά σκάγει τούς τάφους τῶν παιδιῶν του.

...Τά ἔκτροπα σέ βάρος τῶν μουσουλμάνων συνεχίστηκαν...ἀπό δημόσιους λειτουργούς καί χριστιανούς κατοίκους, μόλις ἔφυγαν οἱ ἄντρες γιά ἔξορία.

Μέ τό πρόσχημα τῆς δῆθεν ἀνάκρισης... καλοῦσαν στά γραφεῖα τους ὁμορφες χανούμισσες καί τίς βίαζαν.

...Οἱ λεπλασίες σπιτιῶν, οἱ ἀρπαγές ζῶων φανερές. Οἱ βιασμοί κοριτσιῶν καί γυναικῶν πολλοί καί ἐπώνυμοι. Ἡ βία ὑποχρέωση σέ ἔκδοση μουσουλμανίδων σέ ὀριμμένα χωριά μεγάλη...».

(Γιάννη Σάρρα, *Ἱστορικά-Λαογραφικά περιοχῆς Ἡγουμενίτσας*, Ἀθήνα, 1985, σ. 631)

Οἱ ἀντεκδικήσεις, 1941-1944

«Ἅγιος Βλάσιος: 28.8.1942. Ὁ Λιόνε Προκόπης μαζί μέ τό γιό του Χρήστο 17 χρονῶν γύριζαν βραδάκι σπίτι τους. Ὁ Νταλιάνης μέ τή συμμορία του, βαλτός ἀπό τόν Νετζήπ Ἀλή Χαῖρο, βγήκαν νά τούς ἀπαγάγουν γιά λύτρα, καί σέ ἀντίστασή τους τούς χτύπησαν μέ ἀποτέλεσμα νά σκοτωθεῖ ὁ Χρήστος καί νά τραυματιστεῖ ὁ Λιόνε.

6.5.1943. Πέτρος Οἰκονομίδης, τόν σκότωσαν στό τρίτο περίπου χιλιόμετρο τοῦ δρόμου Ἡγουμενίτσας - Καστρίου οἱ φίλοι του Ρεφάτ Ντουῦλες καί Καραμάν Μούλα Χαλήλ.

«Καστρί: 30.9.1942. Μέ σκοπό τήν τρομοκράτηση τῶν κατοίκων, οἱ μουσουλμάνοι Σαντίκ Μέρο Χουῦσο, Σέρβετ Χουσεῖν καί τά παιδιά τοῦ Ντουῦλε Ντέμπ σκότωσαν τά χαράματα στή θέση Σιαμπήρη, καθώς πήγαιναν στόν κάμπο, τούς Κωνσταντῖνο Δ. Σωτήρη, Φώπιο Η. Σάρρα καί Ἡλία Μ. Γκιόκα...

13.5.1943. Πύλιο Ζώνιος, σκοτώθηκε σπὴν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ του ἀπό τόν Χατζή Μπέκιο...

24.5.1943. Εὐάγγελος Χρήστου, τόν σκότωσε στή θέση Πλιούκ, στό χωράφι του ὁ Φεῖμ Μπεκήρ ἀπό τό Ρετσιάτι...

27.8.1943. Ἡλίας Μίχο Πάνου, τόν σκότωσαν στή θέση Μπεχτέσι στό δρόμο Σελεύκειας - Καστρίου ὁ Ταχέρ Μέρος μέ τόν ἀδελφό του ἀπό τό Γκραικοχωρι...

28.8.1943. Διονύσιος Χίσσας, τόν σκότωσε στόν κῆπο τοῦ σπιτιοῦ του ὁ Μερσίν Ζέκιος ἀπό τόν Ἅγιο Βλάσιο...

.....»

(Γιάννη Σάρρα, *στό ἴδιο*, σ. 675 κ.έ.)

«...Τό χωριό (Πλαίσιο Φιλιατῶν) θρήνησε καί δυό θύματα... τό ἄλλο δέ ἓνα μικρό παιδάκι, ὁ Γεώργιος Δημητρίου Χαϊδούσης, πού δολοφονήθηκε ἀπό Τουρκαλθανούς στό λάκκο τοῦ Γκόρου... Τό περιστατικό τοῦ φόνου του δέν ἦταν

τυχαῖο, ἀλλά ἐπίδιωξη τῶν ἀγαρηνῶν. Ἦθελαν μέ τό θανάτου νά βγάλουν τό ἄχι τους, νά πάρουν πίσω τό αἷμα τοῦ παιδιοῦ τοῦ Μουχαρέμ Ρουσί, πού τό εἶχε σκοτώσει ὁ πατέρας τοῦ Μήση Χαϊδούσης τό 1909 (sic) στό Πουσί τῆς Βάναρης. Ὅμως ὁ μακαρίτης Δημήτριος Χαϊδούσης δέν ἄφησε ἀτιμώρητη τήν πράξη τους αὐτή. Ἐνα χρόνο ἀργότερα καί συγκεκριμένα προτοῦ ἀρχίσουν τά ζερβικά τμήματα τήν ἐπίθεση ἀπό Φιλιπία... ὁ Μήσης Χαϊδούσης προηγοῦνταν μόνος τους, χωρίς νά ἀνήκει στό ἀντάρτικο, καί στή μέση τό δρόμο Φιλιπιαίου Σπάταρης πήρε τό αἷμα τοῦ παιδιοῦ του πίσω, σκοτώνοντας ἓνα Τουρκόπουλο ὡς δεκαοχτώ χρονῶν...».

(Ἡλία Δριζή, *Ἱστορία τοῦ χωριοῦ Πλαισίου τῆς ἐπαρχίας Θυάμιδος/Φιλιατῶν*, Ἀθήνα. 1981 σ. 272)

Ἡ σφαγή

«...Ποτέ δέν δά ξεχάσω τό πρῶτο πράγμα πού εἶδα μπαίνοντας σπὴν Παραμυδιά. Ἐνα μικρό κορίτσι σπὴν ἄκρη τοῦ δρόμου γυμνό, τό εἶχαν ἀτιμάσει, καί σφαγμένο...».

(Ἀνάμνηση κατοίκου τῆς Παραμυδιάς. Μαρτυρία πού κατέγραψε ὁ γράφων τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1990)

«...Δυσωδία στό σπίτι τῶν συγκεντρωμένων γυναικοπαίδων στοῦ Σαλῆ Ἀφρούζη, θανατικό παιδιῶν, οἰκτρό δέμα μέ τίς Τουρκάλες νά σέρνονται στούς δρόμους καί νά θιάζονται μισοπεδαμένες...».

«...Ὅσοι συλλαμβάνονταν σέ χωριά περνοῦσαν ἀπό μαχαίρι, δέν γίνονταν ἐξαίρεση σέ παιδιά, γυναῖκες, ἀρρώστους...».

(Νίκου Ζιάγκου, *Ἀγγλικός ἰμπεριαλισμός καί Ἐθνική Ἀντίσταση*, Ἀθήνα, 1980, τόμος Δ', σ. 190, 197).

«Στό Καστρί... κατοικοῦσαν δύο οἰκογένειες μουσουλμάνων... ζυμωμένες μέ τό ἑλληνικό στοιχεῖο, εἶχαν μεταδώσει στό παιδιά τους ἓναν ἀνυπόκριτο φιλελληνισμό...».

Ὁ Ρετζέμης μέ τόν ἀδελφό του Ἀρίφ, 14 χρονῶν, τή γυναίκα του Χάνο, τά δυό του ἀγόρια Ρουστέμ 4 χρονῶν καί Λίλε 9 μηνῶν καί ἡ Χασάνα νά μέ τήν κόρη τῆς Μινέ πού εἶχε ἓνα ἀγόρι 3 χρονῶν, ἦταν καί ἐγκυος 7 μηνῶν, ἔμειναν.

...Προσωπικά δέν εἶχα τήν δυνατότητα νά τούς προστατέψω... Ὅταν μπῆκαν οἱ Ἐδεσίτες στό Καστρί, ὁ Ρετζέμης βρισκόταν στό σπίτι τοῦ Μίχου Πέτρου. Τήν ἄλλη μέρα, τόν πήραν δῆθεν γιά ἀνάκριση, τόν ὀδήγησαν σπὴν σκάλα τῆς Μανώλας ὅπου καί τόν σκότωσαν μαζί μέ τόν ἀδελφό του. Ὁ ἀδελφός του εἶχε τραυματιστεῖ μόνο καί, ὅταν συνῆλθε, ξεκίνησε γιά τό Καστρί. Στόν δρόμο τόν συνάντησε ἓνας Σελευκειώτης... καί τόν ἀποτελείωσε.

Στό μεταξύ οἱ Ἐδεσίτες... ἀφοῦ γιά τρεῖς ἡμέρες βίασαν χτηνώδεια τίς τρεῖς γυναῖκες, τίς πήραν δῆθεν γιά τήν Παραμυδιά καί τίς ὀδήγησαν μαζί μέ τά παιδιά τους δεξιά τοῦ δρόμου Μαυρουδίου - Βάρφανης σπὴν θέση Τρεῖς Ἑλνές καί σκότωσαν μέ ἀπάνθρωπο τρόπο γυναῖκες, ἐγκυο καί παιδάκια...».

«Οἱ Ἀλβανοσάμψδες, μετά ἀπό ἀλλεπάλληλες συσκέψεις καί διαβουλεύσεις μέ ὑπηρεσίες, μέ χριστιανούς φίλους καί παράγοντες, ἀποφάσισαν νά ἐγκαταλείψουν τά πάντα καί νά καταφύγουν σπὴν Ἀλβανία...».

...Ἡ εἰκόνα πού παρουσίαζαν ἦταν τραγική καί ἀξιοθρήνητη. Χιλιάδες ἄτομα, ἄντρες, γυναῖκες, παιδιά, γριές καί γερόντια, σέ μία φάλαγγα χιλιόμετρων, σάν κινούμενο φίδι σπὴν δημοσιά...».

(Γιάννη Σάρρα, *στό ἴδιο*, σ. 665, 670-671)

Παραμυδιά, νύχτα της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, 6 Αυγούστου 1944

«Ξημέρωσε κι' ανοίξαμε τά μάτια στο άσπρο σύννεφο που ξάπλωνε στην πεδιάδα. Κι' άλλη μακάβρια έκπληξη μās περίμενε καθώς νιώδαμε βαριά μυρουδιά γύρω μας και καταλάβαμε πώς είχαμε πλαγιάσει λίγα μέτρα πιο πέρα από φριχτά λείψανα, ανδρώπινα κόκαλα που τά τραβοκούσανε τά σκυλιά, κιτρινοσμένα, με ύπολεϊμματα σαπισμένες σάρκες εδώ και κει και κουρέλια.

Κάποιος μάλιστα, θαρῶ ὁ Λιώνας, ἀνακάλυγε τί ἦτανε αὐτό που νόμιζε κούτσουρο κάτω ἀπὸ τὴν πλάτη του, πού τὸν ἐμπόδιζε νὰ περῶσε: μιὰ ξασπρισμένη κοκάλα, "μπριαῖον ὅσοῦν" πανάθεμά του καὶ μᾶς τὸ 'δειχνε.

'Αργότερα, ὁ Τζώνης Μπατόπουλος ἐσπρωξε μάλιστα τὴ φρίκη στὰ ἔσχατα: ἰσχυριζότανε πὼς ἐκεῖνο τὸ βράδυ εἶχε γιὰ προσκέφαλο ἓνα κρανίον.

.....
 "Οἱ Τσάμπδες", λέει... Καὶ πιά δὲν μπορεῖς νὰ σταματήσεις τὴν ὀργισμένη ροή τοῦ γέροντα... "ἐτοῦτα τά τρία χρόνια τῆς σκλαβιάς δυνάστεψε τὸν τόπο, τοὺς δικούς μας... 'Αμέτρητα τά κρίματα... φόνου, φωπιά, τσεκούρι, ληστεῖες, διασμοί... 'Ἐφτανε νὰ περνᾷ μπροστὰ ἀπὸ τὸν καφενὲ καὶ νὰ μὴν τοὺς γουστᾷ' ἢ φάτσα σ'... Τραβάγαν τὴν μπιστόλα καὶ σ' ν' ἀνάφ' ν"... Μιλοῦσε γιὰ τὴν φοβερὴ συμμορία τῶν Ντίνο... Δυὸ ἀδελφία φονιάδες, ὁ Νουρὴ κι' ὁ Μαζάρ... Ρημάζανε τά χριστιανικὰ χωριά...

...Πήρανε οἱ δικοὶ μας τὰ βουνά... Σάν μπήκανε οἱ ἀντάρτες στὴν Παραμυδιά καὶ σὲ λίγες μέρες στὴν Πάργα καὶ στὰ κεφαλοχώρια τῶν Τουρκαλβανῶν ἓνα γύρω, ποιὸς νὰ τοὺς βαστάξει. Χρόνια ἔβραζε τὸ μίσος μέσα τους... Κάθε χωριό, κάθε φαμίλια ἐκλαίγε τοὺς δικούς της... Ἐπεσε λεπίδι, ὅποιον πάρει ὁ Χάρος... 'Ακριβῶς λοιπὸν στὸν ἐλαιῶνα πού ξημερωθήκαμε ὁ λόχος, εἶχανε χαλάσει ἓνα σωρὸ ἀπὸ δαύτους...

Καὶ τότε ἄρχισε ἡ μεγάλη ἐξοδος τῶν Τσάμπδων. Παρτώντας τά σπῆτα τους τραβήξανε μπουλούκια ἀτέρμονα κατὰ τὸν βοριά, ἀφήνοντας πίσω τὸ βιὸς καὶ τά κοπάδια τους.

Καὶ πιο κάτω σ' ἓναν ὄντα ἦτανε, λέει, τά χανουμάκια. Κάμπουσσες γυναικὲς πού χάσανε τοὺς δικούς τους καὶ ξεμείνανε.

Κ' εἶχανε, λέει, κονέγει ἀντάμα... κι ὅπως ἀκούσαμε ἀκούσαν ἓνα παμπάλαιο ἐπάγγελμα».

(Δίηγησι τοῦ Σωτήρη Γ. Τσαμπηῶ, τότε μαχητῆ τοῦ Ἱεροῦ Λόχου τῶν ΕΔΕΣ/ΕΟΕΑ, στὸ βιβλίον του Ἄς μὴ βρέξει ποτέ... Ὀδοιπορικὸ τοῦ Ἱεροῦ Λόχου τῶν Ἐθνικῶν Ὁμάδων Ἑλλήνων Ἀναρτῶν, Ἀθήνα, Ἑλληνικὴ Εὐρωκεδοτικὴ 1985)

Λίγους μῆνες μετὰ, ὁ ἐπίλογος:

Α. Ὑπόμνημα Ἐπιτροπῆς κατόικων ἐπαρχίας Παραμυδιάς, 1 Φεβρουαρίου 1947. Πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴ Ἐρεύνης Ο.Η.Ε.

«...Εὐελπιστοῦμεν ὅτι ἡ Ὑμετέρα Ἐπιτροπὴ δά δυνηθῆ νὰ διαπιστώσῃ τὴν ἀλήθειαν τῶν ἀνωτέρω ἔνεκα τῶν ὁποίων ἡ ἀγανάκτησις τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Θεσπρωτίας ἔχει κορυφωθεῖ ὥστε νὰ παρίσταται ἀδύνατος ἢ ἐν τῷ κόλπῳ ἡμῶν ἐπάνοδος τῶν τοιούτων ἐγκληματιῶν. Οὐδεὶς δά δυνηθῆ νὰ συγκρατηθῆ εἰς αὐτοδικίας ἐναντίον τῶν ἐγκληματιῶν τούτων καὶ τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος δά εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν τάξιν ἐάν ἤθελε ποτέ ἐπιτραπῆ εἰς τοὺς ἐγκληματίας τούτους νὰ ἐπανελθῶσιν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἔδαφος...».

Β. Ἑλληνικὴ Βασιλικὴ Χωροφυλακὴ. Σταθμὸς Χωροφυλακῆς Πάργας, 20 Ἰανουαρίου 1947. Πρὸς τὸν κ. Νομάρχην Πρεβέζης.

«...Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ἀναφέρω, ὅτι ἐν τῇ περιφερείᾳ μου παρέμειναν καὶ εὐρίσκονται ἤδη ἑκατὸν δέκα τρεῖς (113) Τσάμπδες, ἐξ ὧν:

1) Ἐπτὰ εἶναι ἄρρενες νομίμου ἡλικίας (21ον ἔτος), ἑβδομήκοντα ἑννέα (79) εἶναι δῆλεις πάσης ἡλικίας καὶ καταστάσεως καὶ τριάντα τέσσερα παιδιὰ ἡλικίας 20 καὶ κάτω ἐτῶν...».

Τέλος, ὅσο μᾶς ἀφορᾷ, πιστεύουμε ὅτι ἀξίζει κάθε προσπάθεια γιὰ νὰ μὴ ξανάρθουν τέτοιες καταστάσεις καὶ γιὰ νὰ μὴ βρεθῆ τὸ μίσος ἐφιαλτικὰ σπρίγματα σ' αὐτοὺς τοὺς ἐθνικισμοὺς καὶ ρατσισμοὺς πού ἀνέτειλαν καὶ πάλι ἰσχυροὶ ἐν βαλκανικῇ γειτονίᾳ μας καὶ πού πάμπολλοι ἀνόητοι, ἐγράμματοι μάλιστα, ἔσπευσαν νὰ χαιρετίσουν καὶ νὰ υιοθετήσουν.

Παλιόδιον

ΑΘΗΝΑ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1991



Ν. ΛΑΖΑΡΙΣ: Σημειώματα για σκοτεινά * ΑΑ. ΚΡΕΙΒ: Νέα Υόρκη. Η απεικόνιση της Αιγυπτίας («Μεταμόρφωση: Δοξαστική») * Τ. ΚΟΡΦΗΣ: Σοκ * Γ. ΔΑΛΑΚΑΣ: Ψυχογράφημα σε μια σκηνίδα * Γ. ΑΡΑΓΗΣ: Ο αρχαίος σφίγγας να δείχνει τα χωριά του * ΑΓΓ. ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ: Από τότε * ΑΡΚ. ΡΟΒΝΕΡ: Η τριτο-

GALWAY KINNELL
 Τὸ Ἄνθος τῆς Κότας
 ΚΑΤΑΛΑΛΗΘΗΜΑΤΑ
 ΑΠΟΔΟΣΗ ΕΙΣ ΤΟ ΕΡΓΟ

ἰστορικὴ λογοτεχνία * Σ. ΓΟΥΝΕΛΑΣ: Στὴν κόλαση τοῦ γέροντος * Ν. ΤΡΕΦΟΡΑΔΗΣ: Ἀπὸ τῆς «Ἀντιποικίας» * Σ. ΠΑΥΛΟΥ: Ὁμοῦ ὡς ἀπληρονομήματα * ΣΤ. ΓΟΥΡΟΥΡΙΔΗΣ: Παιδικὴ λογοτεχνία * ΣΤ. ΒΡΕΤΟΣ: Δύο ποιήματα * Β. ΡΑΪΤΟΠΟΥΛΟΣ: Ψυχολογία * Γ.Α. ΒΛΑΧΟΣ: Τρεῖς ποιήματα * Ν. ΛΕΒΕΝΤΗΣ: Μία ἀνθολογία τῶν Ἀδελφῶν * Γ. ΒΕΓΗΣ: Στὸς ἀστέρους τῆς «ἐπιτήριος γὰ οὐρανὸν» * Γ. ΚΙΝΝΕΛ: Κατασκευαστὴς τῆς σκηνῆς * Γιὰ τὸ μέλλον τῆς ζωῆς (Μεταμόρφωση: Γ. Βέγης) * ΤΟ ΜΕΓΑ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΝ * ἘΝ ΠΑΡΩΣ: Βιολογία * ἀναμνηστικὴ σελίδα: Γεώργιος Ν. ΛΑΖΑΡΙΣ, Ν. ΛΕΒΕΝΤΗΣ κ.ά. * Κοσμογραφία ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΕΡΩΣ

15

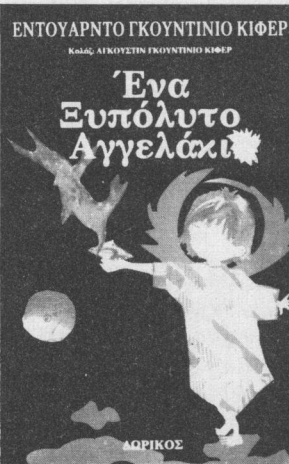
ΕΝΤΟΥΑΡΝΤΟ ΓΚΟΥΝΤΙΝΙΟ ΚΙΦΕΡ

Ἐνα
 Ευπόλυτο
 Αγγελάκι

ΕΝΤΟΥΑΡΝΤΟ ΓΚΟΥΝΤΙΝΙΟ ΚΙΦΕΡ

Καὶ ἄλλοις ΕΝΤΟΥΑΡΝΤΟ ΚΙΦΕΡ

Ἐνα
 Ευπόλυτο
 Αγγελάκι



ΔΩΡΙΚΟΣ

ΗΛΙΑΣ ΛΕΦΟΥΣΗΣ

Μπέηδες
 και
 Τσιφλικάδες

Ηλίας
 Λεφούσης



Μπέηδες
 και
 Τσιφλικάδες

ΔΩΡΙΚΟΣ

«ΔΩΡΙΚΟΣ» πποκράτους 72 Τηλ.: 3629675

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ 47

ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

της Μελίνας Σεραφετινίδου

Ο δρος εισαγωγική παρέμβαση υποδηλώνει ότι οσα θά πω σήμερα δέν αποτελούν μία ολοκληρωμένη και έμπεριστατωμένη εισήγηση στό θέμα της ακαδημαϊκής ελευθερίας, αλλά μόνο όρισμένες σκέψεις και διλήμματα πού σέ όλη τή διάρκεια του ακαδημαϊκού μου βίου μέ έχουν επανειλημμένα και πολύ έντονα προβληματίσει. Επιπλέον, και πολύ σημαντικά, πολύ γρήγορα διαπίστωση ότι ή πλέον γόνιμη όδός γιά τήν ουσιαστική κατανόηση αυτών των προσωπικών έμπειριών ήταν ή κοινωνιολογική, ή προσέγγιση δηλαδή της ακαδημαϊκής ελευθερίας ως ιστορικο-κοινωνικού φαινομένου, του όποιου ή μορφή, λειτουργία και κοινωνικός ρόλος σέ τελική άνάλυση καθορίζεται από άλλα και ταυτόχρονα αντικατοπτρίζει τις ιστορικές συνθήκες και τις κοινωνικές σχέσεις του χώρου στους κόλπους του όποιου αναπτύσσεται. Έτσι, τά προσωπικά μου βιώματα, ιδωμένα μέσα από τήν όπτική γωνία της κοινωνιολογικής θεώρησης, συγκροτούν κατά κάποιο τρόπο τους άξονες της σημερινής εισαγωγικής μου παρέμβασης.

Κατ' άρχήν, θέλω νά σταθώ στό επίθετο «ακαδημαϊκή», τό όποιο δέν προσδιορίζει, δέν περιγράφει άλλά και μόνο τόν κοινωνικό χώρο μέσα στον όποιο άσκείται αυτή ή ελευθερία, αλλά ταυτόχρονα υποδηλώνει ότι αυτός ό ακαδημαϊκός χώρος σημασιοδοτεί και όριοθετεί καθοριστικά τό περιεχόμενο και τήν κατεύθυνση (δηλ. τήν πράξη, τόν τρόπο άσκησης) αυτής της ελευθερίας. Τό φαινόμενο δηλαδή πού μάς άπασχολεί είναι ή ελευθερία της ακαδημαϊκής σκέψης και έκφρασης — όχι της σκέψης και έκφρασης γενικά και άόριστα, αλλά της ακαδημαϊκής έκδοχής ή μορφής της. Αυτή δέ ή ακαδημαϊκή σκέψη και έκφραση στηρίζεται και έκφράζει όρισμένες πολύ συγκεκριμένες και εύρύτατα άποδεκτές παραδοχές ως προς τή φύση, τους στόχους και τό ρόλο της — παραδοχές και αντίληψεις οι όποιες ουσιαστικά από τις άρχές του αιώνα μας και μετά συγκροτούν τόν πυρήνα της σύγχρονης ακαδημαϊκής δεοντολογίας.

Επιπλέον, και πολύ σημαντικά, τήν ίδια εποχή ό ακαδημαϊκός ή πανεπιστημιακός χώρος προσλαμβάνει μία συγκεκριμένη μορφή έσωτερικής όργάνωσης και λειτουργίας, αυτή πού πρώτος ό Γερμανός κοινωνιολόγος Μάξ Βέμπερ άποκάλεσε γραφειοκρατική.

Τόσο αυτού του τύπου ή όργάνωση, όσο και ή ακαδημαϊκή δεοντολογία συγκροτούν τις κοινωνικές παραμέτρους ή τους κοινωνικούς κανόνες οι όποιοι όριοθετούν αυστηρά τις δραστηριότητες των μελών της σύγχρονης πανεπιστημιακής κοινότητας, και κατά προέκταση προσδίδουν ένα ιδιαίτερο και ιδιόμορφο περιεχόμενο και κατεύθυνση στην ακαδημαϊκή ελευθερία. Πρέπει δέ νά σημειώσω ότι ή ύπαρξη και σημασία αυτών των κοινωνικών κανόνων καθίσταται φανερή από τό γεγονός ότι όταν κάποιο μέλος της πανεπιστημιακής κοινότητας άμφισβητήσει, άπορρίψει ή παραβιάσει αυτούς τους κανόνες, κυρώνεται — άνάλογα μέ τήν συγκεκριμένη περίπτωση, είτε περιθωριοποιείται κοινωνικά ή/και επαγγελματικά ή πίο άμεσα δέν προάγεται, και έπομένως μειώνονται δραστικά όχι μόνο τό επαγγελματικό και κοινωνικό του κύρος αλλά και οι οικονομικές του άπολαβές, ή δύναμή του κ.ο.κ.

Ποιοί είναι αυτοί οι κοινωνικοί κανόνες;

Θά αναφερθώ σ' αυτούς πού θεωρώ ιδιαίτερα σημαντικούς σέ ό,τι άφορά τόν καθορισμό της έννοιας και της πράξης της ακαδημαϊκής ελευθερίας.

Κατ' άρχήν ή σύγχρονη ακαδημαϊκή δεοντολογία προσδιορίζει μέ σαφήνεια και πολύ αυστηρά τή φύση και τους στόχους της έπιστημονικής σκέψης και έκφρασης. Ο προσδιορισμός αυτός διαφοροποιείται ριζικά από ιστορικά προγενέστερες αντίληψεις της έπιστήμης, αλλά και από άλλες, σύγχρονες μέν αντίληψεις αλλά μή ακαδημαϊκές (αντίληψεις δηλαδή τις όποιες ό πανεπιστημιακός χώρος είτε όλοτελα έξοστρακίζει ή στην καλύτερη περίπτωση μέ δυσφορία άνέχεται μέσα στους κόλπους του, και όπωσδή-





ποτε περιθωριοποιεί και ποικιλοτρόπως κυρώνει τούς φορείς τους).

Η ακαδημαϊκή αντίληψη της επιστήμης είναι καθαρά *εργαλειακή*: η επιστήμη ως μέσο ή εργαλείο που χρησιμοποιεί το άτομο ή η κοινωνία στο σύνολό της για την επίτευξη προσωπικών και κοινωνικών στόχων και αξιών. Αυτήν την ακαδημαϊκή αντίληψη και πρακτική την υποστήριξε με ιδιαίτερη θέρμη ο Μάξ Βέμπερ το 1918 σε μία διάλεξη που έδωσε στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου με τίτλο « Η επιστήμη ως λειτούργημα ». Οί θέσεις που ανέπτυξε ο Βέμπερ στην περίφημη αυτή ομιλία του ουσιαστικά εκφράζουν την ὀρθοδοξία, τὸ ἐπίσημο δόγμα τῆς σύγχρονης πανεπιστημιακῆς κοινότητας.

Ποιό είναι τὸ νόημα τῆς ἐπιστήμης, ἀναρωτιέται ὁ Βέμπερ, τώρα πού ἔχουν πλέον διαλυθεῖ ὅλες, ὅπως τίς ἀποκαλεῖ, οἱ παλιές πλάνες καί αὐταπάτες ὅτι ἡ ἐπιστήμη μπορεῖ νά ἀπαντήσει στό πλέον ἀγωνιώδες ἐρώτημα τοῦ ἀνθρώπου: «Τί πρέπει νά κάνουμε καί πῶς πρέπει νά ζοῦμε;». Τό μόνο πού μπορεῖ νά κάνει ἡ ἐπιστήμη, ὑποστηρίζει ὁ Βέμπερ, εἶναι νά μᾶς πεί ποιά μέσα, ποιά βήματα, ποιά μέτρα εἶναι ἀναγκαῖα γιά νά πετύχουμε τούς στόχους μας καί νά διαφυλάξουμε τίς ἀξίες μας. Ἀλλά τὸ ποιοί πρέπει νά εἶναι αὐτοί οἱ στόχοι καί αὐτές οἱ ἀξίες, αὐτό οὔτε πρέπει οὔτε μπορεῖ νά μᾶς τὸ πεί ὁ ἐπιστήμονας ἢ ὁ πανεπιστημιακός δάσκαλος. "Ὅποιος ἀναζητᾷ ἀπάντηση σ' αὐτά τὰ ἐρωτήματα, καταλήγει ὁ Βέμπερ, καλό θά εἶναι νά στραφεῖ στή θρησκεία ἢ στήν πολιτική. "Ὅπως χαρακτηριστικά παρατηρεῖ ὁ Βέμπερ

«οἱ θετικές ἐπιστῆμες, γιά παράδειγμα, ἡ φυσική, ἡ χημεία καί ἡ ἀστρονομία, προϋποθέτουν ὡς αὐτονόητο ὅτι στό βαθμό πού ἡ ἐπιστήμη μπορεῖ νά τούς ἐρμηνεύσει, ἀξίζει τόν κόπο νά γνωρίζουμε τούς θεμελιώδεις νόμους τῶν κοσμικῶν γεγονότων. Κι αὐτό ὄχι μόνο γιατί μ' αὐτή τή γνώση μπορεῖ κανεῖς νά ἐπιτύχει τεχνικά ἀποτελέσματα, ἀλλά γι' αὐτή καθαυτή τή γνώση, ἂν εἶναι ἡ ἀναζήτηση αὐτῆς τῆς γνώσης νά ἀποτελεῖ ἕνα λειτούργημα ". Εντούτοις, αὐτή ἡ προϋπόθεση δέν μπορεῖ μέ κανένα τρόπο νά ἀποδειχθεῖ. Κι ἀκόμα λιγότερο μπορεῖ νά ἀποδειχθεῖ ὅτι ἀξίζει τόν κόπο ἡ ὑπαρξη τοῦ κόσμου πού αὐτές οἱ ἐπιστῆμες περιγράφουν, ὅτι ἔχει κάποιο νόημα

νά ζεῖ κανεῖς σέ ἕναν τέτοιο κόσμο. "Ἡ ἐπιστήμη δέν ζητᾷ ἀπαντήσεις σέ τέτοια ἐρωτήματα"¹. Τό ἴδιο φυσικά ἰσχύει καί γιά τίς κοινωνικές ἐπιστῆμες.

Κατά συνέπεια, κι αὐτός εἶναι ἕνας δεύτερος κανόνας πού ὑπογραμμίζει καί κατευθύνει τήν ἐπιστημονική σκέψη μέσα στόν σύγχρονο ἀκαδημαϊκό χώρο, ἡ ἐπιστήμη οφείλει νά εἶναι *ἀξιολογικά οὐδέτερη*. Ὁ πανεπιστημιακός δάσκαλος ὡς ἐπιστήμονας περιγράφει, ἀναλύει τόν κόσμο γύρω του, χωρίς ὅμως νά πρέπει ἢ νά μπορεῖ νά κρίνει ἢ νά τοποθετεῖται ἀξιολογικά ἀπέναντι στά φαινόμενα πού μελετᾷ. Σύμφωνα μέ τήν ἀκαδημαϊκή δεοντολογία, ἀπό καθαρά ἐπιστημονικῆς σκοπιᾶς, κάθε ἀξιολογική τοποθέτηση εἶναι ἐξίσου θεμιτή μέ ὅποιαδήποτε ἄλλη, μιᾶς καί ἡ ἐπιστημονική γνώση αὐτή καθαυτή δέν μᾶς παρέχει τά κριτήρια ἀποδοχῆς ἢ ἀπόρριψης τοῦ ὁποιοδήποτε συστήματος ἀξιών. "Ὅπως μέ εἰρωνεία παρατηρεῖ ἕνας ἀπό τούς αἰρετικούς τῆς σύγχρονης ἀκαδημαϊκῆς δεοντολογίας, ὁ Ἀμερικανός κοινωνικός ἐπιστήμονας Μπάρινγκτον Μούρ Τζούνιορ, ἡ ἐπιστημονική γνώση δέν μπορεῖ νά μᾶς πεί ἂν εἶναι ἡ δέν εἶναι θεμιτό νά ἐπιδιώκει μιᾶ κοινωνία ἢ ἕνα κράτος τήν ἐξολόθρευση μιᾶς φυλῆς ἢ ἐνός ἔθνους, τό μόνο πού μπορεῖ νά μᾶς πεί εἶναι τό ἂν π.χ. τὰ στρατόπεδα συγκέντρωσης εἶναι ἡ πλέον ἀποτελεσματική μέθοδος πού μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ γιά τήν ἐπίτευξη αὐτοῦ τοῦ στόχου.

Αὐτοί οἱ δύο κανόνες — ἡ εργαλειακή ἀντίληψη τῆς ἐπιστήμης καθώς καί ἡ ἀξιολογική της οὐδετερότητα — καθορίζουν τό περιεχόμενο καί τήν κατεύθυνση πού λαμβάνει ἡ ἀκαδημαϊκή ἐλευθερία ὡς ἔννοια καί ὡς πράξη. Συγκεκριμένα, ἡ εργαλειακή ἀντίληψη τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης καί ἐκφρασης σημαίνει ὅτι μέσα στούς κόλπους τῆς ἀκαδημαϊκῆς κοινότητας δέν μπορεῖ παρά νά συνυπάρχουν πολλές διαφορετικές καί συχνά ἀντιθετικές κοσμοθεωρίες, ἀξιολογικά συστήματα ἢ πολιτι-

1. Max Weber, "Science as a Vocation", στό H.H. Gerth & Wright Mills (eds) *From Max Weber: Essays in Sociology*, New York, Oxford University Press, 1958, σελ. 144.

κοϊδεολογικές τοποθετήσεις. Καί ναί μὲν ἡ ἀξιολογική οὐδετερότητα ὑπαγορεύει ὅτι αὐτές οἱ τοποθετήσεις δέν πρέπει νά ὑπείσέρχονται ἄμεσα στίς ἐπιστημονικές μας ἀναλύσεις καί συμπεράσματα, ἀλλά αὐτό δέν σημαίνει ὅτι δέν καθοδηγοῦν τίς ἀρχικές μας ἐπιλογές ὡς πρὸς τὰ ζητήματα ἢ φαινόμενα πού θεωροῦμε σημαντικὰ νά διερευνήσουμε ἢ ἀκόμα ὅτι δέν ἐπηρεάζουν καί ἐπομένως διαφοροποιοῦν τίς ὀπτικές γωνίες κάτω ἀπὸ τίς ὁποῖες οἱ διάφοροι μελετητές προσεγγίζουν τὸ ἴδιο φαινόμενο. Μὲ ἄλλα λόγια, σύμφωνα μὲ τὴν τρέχουσα ἀκαδημαϊκή δεοντολογία, οἱ ἀξίες καί οἱ στόχοι τοῦ κάθε μελετητῆ ὁπωσδήποτε ἐπηρεάζουν τὸν ἐπιστημονικὸ του προσανατολισμό, τὴν ἀφετηρία ἂν θέλετε τῶν ἐπιστημονικῶν του ἀναζητήσεων, ἔστω κι ἂν ἀφήνουν ἀνέπαφη ὅλη τὴ μετέπειτα πορεία τῶν ἐρευνῶν του. Ὁ πλουραλισμὸς κοσμοθεωριῶν κί ἀξιολογικῶν συστημάτων, πού ἀναποφευκτα χαρακτηρίζει τὴν ἀκαδημαϊκὴ κοινότητα, ὁδηγεῖ καί σέ πλουραλισμὸ ἀπόψεων καί ἐρμηνειῶν τοῦ κόσμου πού μᾶς περιβάλλει. Συνεπῶς, ἡ εὐρυθμὴ λειτουργία τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ χώρου ἀπαιτεῖ καί στηρίζεται στὴν ἀνοχή ὄλων αὐτῶν τῶν διαφορετικῶν κοσμοθεωριῶν, ἀπόψεων ἢ ἐρμηνειῶν — στή λεγόμενη ἀκαδημαϊκὴ ἐλευθερία.

Τέλος, ἡ γραφειοκρατικὴ ὀργάνωση τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ-πανεπιστημιακοῦ χώρου ἐπηρεάζει κι αὐτὴ, ὅπως ἤδη ἀνέφερα, ἀποφασιστικά τὸ περιεχόμενο καί τὴν κατεύ-

θυνση τῆς ἀκαδημαϊκῆς ἐλευθερίας. Πολύ συνοπτικά νά ὑπενθυμίσω ὅτι βασικά χαρακτηριστικά κάθε γραφειοκρατικοῦ ὀργανισμοῦ εἶναι, πρῶτον, ἡ ἱεραρχικὴ ὀργάνωση τοῦ προσωπικοῦ του — τὰ ἀνώτερα στελέχη ἐλέγχουν καί πειθαρχοῦν τίς δραστηριότητες τῶν κατωτέρων, δεύτερον, ὁ ἐκτεταμένος καταμερισμὸς γνώσεων, ἐιδικοτήτων καί ἀρμοδιοτήτων πού χαρακτηρίζει τίς ἐπαγγελματικές δραστηριότητες ὄλων τῶν στελεχῶν, καί, τρίτον, ἡ ὑπαρξὴ ἑνὸς συστήματος γενικῶν ἀπρόσωπων κανόνων πού ἀναφέρονται στοὺς γενικοὺς σκοποὺς καί τρόπο λειτουργίας τοῦ ὀργανισμοῦ, καί οἱ ὁποῖοι προσδίδουν στὸν γραφειοκρατικὸ ὀργανισμό μιά ξεχωριστὴ ὑπόσταση ἢ ὄντοτητα — «κάθε γραφειοκρατία ἐμφανίζεται πρὸς τὸν ἔξω κόσμο ὡς μιά αὐτάρκτης συντεχνία» παρατηρεῖ ὁ Μάρξ.

Αὐτὴ ἡ γραφειοκρατικοποίηση τῆς ἐπιστήμης προσδίδει ἕνα ἰδιαίτερο περιεχόμενο στὴν ἀκαδημαϊκὴ ἐλευθερία. Ἡ πανεπιστημιακὴ κοινότητα, τόσο στό συλλογικὸ ὅσο καί στό ἀτομικὸ ἐπίπεδο, ζητᾶ καί χρησιμοποιοῖ τὴν ἀκαδημαϊκὴ ἐλευθερία ὡς μέσο ἐνίσχυσης ἢ κατοχύρωσης τῆς αὐτονομίας της. Συγκεκριμένα, ἡ ἀκαδημαϊκὴ ἐλευθερία λειτουργεῖ κατ' ἀρχὴν ὡς ὄπλο πού χρησιμοποιοῖ κάθε πανεπιστημιακὸς ὀργανισμὸς γιὰ νά προστατεύσει τίς δραστηριότητές του καί τὰ συμφέροντά του ἀπὸ ἔξωθεν παρεμβάσεις. Ἀπὸ παρεμβάσεις ὄχι μόνο τοῦ κράτους, ἀλλά ἀπὸ ὁποιαδήποτε κοινωνικὴ παρέμβαση στὴ λειτουργία τοῦ ὀργανισμοῦ.

Ταυτόχρονα, τὸ κάθε στέλεχος τῆς πανεπιστημιακῆς κοινότητας χρησιμοποιοῖ τὴν ἀκαδημαϊκὴ ἐλευθερία γιὰ νά περιορίσει ἢ νά ἀποτρέψει τὴν ἀνάμειξη ἢ τὸν ἔλεγχο ἄλλων μελῶν τῆς κοινότητας στίς ἐπαγγελματικές του δραστηριότητες. Μὲ ἄλλα λόγια, μέ-

σα στό πλαίσιο ἑνὸς πανεπιστημίου συγκροτημένου ὡς ἕνα ἱεραρχικὰ δομημένο πλέγμα εἰδικῶν, μὲ τὸ κάθε στέλεχος κυρίαρχο μὲν στὸν στενὸν χῶρο τῆς εἰδικότητάς / ἀρμοδιότητάς του ἀλλά καί ταυτόχρονα θεσμικὰ ὑποτελές στοὺς ἀνωτέρους του, ἢ ἀκαδημαϊκὴ ἐλευθερία προσλαμβάνει τίς διαστάσεις μιᾶς ἀκαδημαϊκῆς ἀνακωχῆς μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς πανεπιστημιακῆς κοινότητας.

Αὐτοὶ πολὺ συνοπτικά εἶναι μερικοὶ ἀπὸ τοὺς βασικοὺς κοινωνικοὺς κανόνες πού προσδιορίζουν τὸ περιεχόμενο καί τὴν κατεύθυνση πού λαμβάνει ἡ ἐλευθερία ὡς ἔννοια καί ὡς πράξη μέσα στὸν ἀκαδημαϊκὸ χῶρο. Φοβοῦμαι ὅμως ὅτι αὐτὴ ἡ ἀκαδημαϊκὴ ἐκδοχὴ τῆς ἐλευθερίας περιορίζει τόσο ἀσφυκτικὰ τὸ περιεχόμενο τῆς ἐλευθερίας ὥστε τελικὰ νά ὁδηγεῖ στὴν ἐννοιολογικὴ τῆς διαστρέβλωση καθὼς

καί σέ ἐκφυλιστικές πρακτικές. Ὁ φόβος μου αὐτὸς πηγάζει ἀπὸ τίς προσωπικὲς μου ἐμπειρίες καί τὰ βιώματα ὡς μέλους τῆς ἀκαδημαϊκῆς κοινότητας, ἀλλά ταυτόχρονα ἀντηχεῖ τίς ἐνστάσεις πού ἔχουν ἐπανειλημμένως ἐκφράσει πολλοὶ σύγχρονοι διανοούμενοι-φιλόσοφοι, κοινωνικοὶ καί θετικοὶ ἐπιστή-

μονες, λογοτέχνες κ.λπ. Θὰ συνοψίσω αὐτές τίς ἀνησυχίες καί ἐνστάσεις ὑπὸ τὴ μορφή τριῶν γενικῶν παρατηρήσεων.

Πρῶτον, ἡ ἀκαδημαϊκὴ ἐκδοχὴ τῆς ἐλευθερίας ἀναιρεῖ ἢ παραβιάζει ἕνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα πνευματικὰ κληροδοτήματα τῆς δυτικῆς σκέψης, ὅτι δηλαδή ἡ ἐλευθερία καί ἡ ἀλήθεια εἶναι ἄρρηκτα συνδεδεμένες μεταξὺ τους, καθὼς ἡ ἀλήθεια ἀποτελεῖ τὸ τέλος — δηλαδή τὸ σκοπὸ, τὸν ἀπώτερο λόγο ὑπαρξῆς τῆς ἐλευθερίας. Ἱστορικά ὁ ἀγῶνας τῆς ἀνθρωπότητας γιὰ ἐλευθερία πάντα ἀπέβλεπε στό νά διασφαλίσαι τὴ δύναμή της σέ κάθε ἄνθρωπο νά μπορεῖ νά γράφει, σέ ἀτομικὴ καί συλλογικὴ βάση, τὸ σενάριο τῆς ζωῆς του, τίς ἀξίες καί τοὺς στόχους του καί τίς μορφές κοινωνικῆς ὀργάνωσης πού ἀπαιτεῖ ἡ ὑλοποίησή τους. Κάτω ἀπ' αὐτὸ τὸ πρίσμα, ἡ ἐλευθερία τῆς σκέψης ἀποτελοῦσε θεμελιώδη προϋπόθεση αὐτῆς τῆς γενικότερης ἐλευθερίας, καθὼς ἡ γνώση, ἡ ἐπιστῆμη θεωρεῖτο ὡς ἡ βασιλικὴ ὁδὸς γιὰ νά συλλάβουμε τὸ νόημα τῆς ζωῆς, ὡς δηλαδή κατ' ἐξοχὴν ἀρμόδια νά ἀπαντήσαι στὰ θεμελιώδη ἐρωτήματα τοῦ ἀνθρώπου — μιά ἀρμοδιότητα τὴν ὁποία, ὅπως εἶδαμε, ἀπεμπολεῖ ὁ σύγχρονος ἀκαδημαϊκὸς χῶρος. Μὲ ἄλλα λόγια, ἱστορικὰ ἡ ἐλευθερία τῆς σκέψης θεωρεῖτο ἀναγκαία ὄχι ἐπειδὴ, ὅπως οὐσιαστικὰ πρεσβεῖ ἡ ἀκαδημαϊκὴ ἀντίληψη τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης καί γνώσης, δέν μπορούμε νά εἴμαστε ποτέ σίγουροι ποῖα εἶναι ἡ ἀλήθεια, ποῖα ἀπὸ τίς ἀντικρουόμενες κοσμοθεωρίες καί ἀξιολογικὲς τοποθετήσεις εἶναι ἡ σωστὴ, ἀλλά τουναντίον, ἀκριβῶς γιατί ὑπάρχει ἀλήθεια χει ἀλήθεια, τὴν ὁποία μπορούμε νά ἀνακαλύψουμε μόνο μέσω τοῦ ἐλεύθερου ἐπιστημονικοῦ διαλογισμοῦ.

Ἀντίθετα, μέσα στὸν σύγχρονο ἀκαδημαϊκὸ χῶ-

ρο ή ελευθερία της σκέψης εκφυλίζεται σε τυφλή άνοχη, τυφλή με την έννοια της άνικανότητας να διακρίνει και να αξιολογεί το περιεχόμενο της κάθε σκέψης, παρέχοντας έτσι τυφλά, αδιάκριτα, ίση μεταχείριση σε όλους, αντιμετωπίζοντας με τον ίδιο σεβασμό όλες τις απόψεις. Αυτό του τύπου ή ακαδημαϊκή ελευθερία σε τελική ανάλυση οδηγεί στην πνευματική ισοπέδωση, καθώς ο ελεύθερος διαλογισμός σημαίνει εξομείωση της βλακειάς, της κοινοτοπίας και του παραλογισμού με την έξυπνάδα, την πρωτοπορία και τη λογική — της αλήθειας με την ψευτιά². "Όσοι έχετε διαβάσει το 1984 του Όργουελ θα θυμάστε ίσως ότι ο ήρωας του έργου, Winston Smith, αφιερώνει το ημερολόγιο που παράνομα γράφει «στό μέλλον ή στο παρόν, σε μία εποχή που η σκέψη είναι ελεύθερη, σε μία εποχή που υπάρχει αλήθεια».

Δεύτερον, σε οποιαδήποτε κοινωνία ή κοινωνικό χώρο αναγκαία συνθήκη, βασική προϋπόθεση της ελευθερίας είναι η ύπαρξη της ισότητας, ή απουσία δηλαδή των φυσικών, κοινωνικών, ψυχολογικών και ήθικων καταναγκασμών που συνοδεύουν κάθε μορφή ανισότητας. Τουναντίον, ο σύγχρονος πανεπιστημιακός χώρος, δεδομένης της γραφειοκρατικής του οργάνωσης, όχι μόνο έχει θεσμοποιήσει την ανισότητα μεταξύ των μελών του — ανισότητα οικονομικών απολαβών, ανισότητα δύναμης, ανισότητα κύρους — αλλά επιπλέον αυτή η ανισότητα γίνεται αντιληπτή από τη συντριπτική πλειοψηφία των μελών της ακαδημαϊκής κοινότητας ως απόλυτα θεμιτή. Τό τίμημα όμως αυτής της τάξης πραγμάτων είναι ιδιαίτερα ύψηλό. Μέσα στα πανεπιστήμια, όπως και σε κάθε άλλο γραφειοκρατικό οργανισμό, ή γραφειοκρατική οργάνωση και λειτουργία γεννά και καλλιεργεί την ιδιοτέλεια των φορέων, δηλαδή των στελεχών του οργανισμού.

Συγκεκριμένα, τα μέλη του πανεπιστημίου, πιασμένοι στα γρανάζια της γραφειοκρατικής μηχανής, «μικροί τροχοί, μικροί άνθρωποι προσκολλημένοι στις μικρές δουλειές τους, πασχίζοντας για μεγαλύτερες» (ή διατύπωση ανήκει στον Βέμπερ, στον σημαντικότερο ίσως θεωρητικό αλλά και ταυτόχρονα απολογητή του σύγχρονου γραφειοκρατικού φαινομένου), παύουν να προβληματίζονται για το χαρακτήρα και τους ευρύτερους σκοπούς του οργανισμού στον οποίο εργάζονται, παύει να τους απασχολεί το πώς καλύτερα θα εξυπηρετηθούν οι κοινωνικοί στόχοι για τους οποίους υπάρχει και λειτουργεί αυτός ο οργανισμός. Αντίθετα, καθώς ο καριερισμός και τα συνεπαγόμενά του — ύποταξη στους άνωτερους και αυταρχισμός προς τους κατώτερους, φατριασμός, οργανωμένη άνευθυνότητα — υποκαθιστά την αναζήτηση, κατάκτηση και μετάδοση της γνώσης, φτάνουν στο σημείο να βλέπουν τη λειτουργία και συνεχή επέκταση του τμήματος ή του συγκεκριμένου πανεπιστημιακού ιδρύματος στο οποίο ανήκουν ως αυτοσκοπό. Κι αυτό γιατί ή προσωπική τους επιβίωση άμεσα και αναπόφευκτα εξαρτάται από την επιβίωση αυτού του οργανισμού, ή δέ παραπέρα ανάπτυξη και επέκτασή του θά σημαίνει — τουλάχιστον δυνάμει — για κάθε στέλεχος μισθολογικές αυξήσεις, προαγωγές, νέα προνόμια, υψηλότερο γόητρο, κ.λπ. Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες ή ακαδημαϊκή ελευθερία ως όπλο που χρησιμοποιεί τόσο ή πανεπιστημιακή κοινότητα

τα συλλογικά όσο και τό κάθε μέλος της άτομικά για να άποτραπεί ή έστω να περιοριστεί κάθε έλεγχος των δραστηριοτήτων τους — εκ μέρους της κοινωνίας στην πρώτη περίπτωση, εκ μέρους των συναδέλφων στην δεύτερη — μετατρέπεται σε άκαδημαϊκή άσυδοσία και παρασιτισμό.

Τρίτον, σε όλη την ιστορική πορεία της ανθρωπότητας για την ελευθερία της σκέψης αγωνίσθηκαν κατ' έξοχήν οι αίρετικοί κάθε έποχής και κάθε κοινωνικού συστήματος, γιατί αυτών ή σκέψη άποτελούσε άντικείμενο διώξεων και άπαγορεύσεων. Με άλλα λόγια, ή ελευθερία της σκέψης έχει στό παρελθόν λειτουργήσει ως όπλο ή μέσο για την κριτική άμφισβήτηση της κατεστημένης τάξης πραγμάτων. Τουναντίον, μέσα στον σύγχρονο πανεπιστημιακό χώρο ή ελευθερία της ακαδημαϊκής σκέψης και έκφρασης είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την άποχή από κάθε άξιολογική — καταφατική ή κριτική — τοποθέτηση του έπιστήμονα άπέναντι στα κοινωνικά φαινόμενα που μελετά. Τό πρόβλημα όμως είναι ότι ή άξιολογική ουδετερότητα ουσιαστικά συγκαλύπτει την κατάφαση και έξοστρακίζει την κριτική άρνηση, καθώς ή μη τοποθέτηση, σε συνδυασμό με την εργαλειακή άντίληψη της έπιστήμης, ουσιαστικά σημαίνει την άποδοχή των πραγμάτων έτσι όπως έχουν. Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, ή ακαδημαϊκή ελευθερία λειτουργεί ως άλλοθι για όσους καταφεύγουν στην έπιστήμη όχι για να συμβάλουν μέσω της κριτικής κατανόησης της πραγματικότητας στον άγώνα της ανθρωπότητας για έναν καλύτερο τρόπο ζωής, αλλά για καθαρά ιδιοτελείς λόγους, για να άναπτύξουν τεχνικές γνώσεις και μεθόδους τις όποιες είναι ελεύθεροι να πουλήσουν σε όποιον προσφέρει τους καλύτερους όρους άγοράς τους.

Θά ήθελα, ως επίλογο, να διαβάσω ένα άπόσπασμα άπό τό θεατρικό έργο *Η ζωή του Γαλιλαίου* του Μπέρτολτ Μπρέχτ:

«ΓΑΛΙΛΑΙΟΣ: Για ποιο σκοπό εργαζόμαστε; Θεωρώ πώς ο μοναδικός σκοπός της έπιστήμης έγκειται στο ξαλάφρωμα της ανθρωπίνης ύπαρξης από τό μόχθο. "Όταν έπιστήμονες, τρομοκρατημένοι από ιδιοτελείς δυνάστες, άρκοούνται να συγκεντρώνουν γνώσεις χάριν της γνώσεως, μπορεί ή έπιστήμη να καταντήσει σακάτης και οι καινούργιες σας μηχανές δυνατόν να σημάνουν μονάχα καινούργιες δυστυχίες. Μπορεί ν' άνακαλύψετε με τον καιρό όλα όσα είναι δυνατόν ν' άνακαλυφθούν, κι ή πρόοδος σας θά 'ναι έντούτοις μία πορεία μονάχα άπομάκρυνσης άπ' την ανθρωπότητα. Τό χάσμα ανάμεσα σε σās και σ' αυτήν θά 'ναι μία μέρα τόσο μεγάλο, που ή κραυγή του θριάμβου σας για μία καινούργια κατάκτηση να δεχτεί σαν άπάντηση μία παγκόσμια κραυγή φρίκης. Είχα σαν έπιστήμονας μία μοναδική δυνατότητα. Στην έποχή μου κατάκτησε ή άστρονομία τις άγορές. Κάτω απ' αυτές τις έντελώς ξεχωριστές συνθήκες, ή σταθερότητα ενός άντρα θά μπορούσε να προκαλέσει μεγάλα τραντάγματα. "Αν είχα άντισταθεί, θά μπορούσαν οι φυσικοί έπιστήμονες να φτάσουν σε κάτι άναλογο με τον όρκο του Ιπποκράτη, των γιατρών, στην πανηγυρική ύπόσχεση να χρησιμοποιούν τη γνώση τους μονάχα για τό καλό της ανθρωπότητας! "Όπως είναι τώρα, τό πιό πολύ που μπορεί κανείς να έλπίζει είναι ένα γένος έφευρετικών νάνων, πρόθυμων να εκμισθώνονται για τά πάντα».

2. H. Marcuse, "Repressive Tolerance", στο R.P. Wolff, Barrington Moore, Jr. & H. Marcuse, A. *Critique of Pure Tolerance*, Boston, Beacon Press, 1965.

Δέν υπάρχει πραγματική δημοκρατία χωρίς έξουσία αντικριτικής

Μιά συνέντευξη με τον

Πιέρ Μπουρντιέ

— Τό τελευταίο τεύχος του περιοδικού που διευθύνετε έχει ως θέμα τήν όδύνη. Στο τεύχος αυτό υπάρχουν πολλές συνεντεύξεις με ανθρώπους στους οποίους τά μέσα μαζικής ενημέρωσης δέν δίνουν τό λόγο: νέοι από υποβαθμισμένες περιοχές, μικροκαλλιτηγτές, κοινωνικοί εργάτες. Ο επικεφαλής ενός προβληματικού σχολείου, γιά παράδειγμα, εκφράζει τήν προσωπική του πικρία πού αντί νά ασχολείται μέ τή μετάδοση τών γνώσεων, έχει καταντήσει, παρά τή θέλησή του, κάτι σάν άστυνόμος. Έχετε τή γνώμη ότι παρόμοιες μαρτυρίες, άτομικές και στό επίπεδο του περιστατικού, επιτρέπουν νά κατανοήσει κανείς τή συλλογική δυσφορία;

— Στήν έρευνα πού διεξάγουμε γιά τήν κοινωνική όδύνη συναντάμε πολλούς ανθρώπους, όπως ό επικεφαλής του σχολείου, πού φαίνεται νά τους διαπερνούν οι αντιφάσεις του κοινωνικού οι όποίες και βιώνονται ως προσωπικά δράματα. Θά μπορούσα νά αναφέρω άκόμη τόν υπεύθυνο ενός προγράμματος, ό όποιος έχει αναλάβει νά συντονίσει όλες τές κοινωνικές δραστηριότητες σ' ένα «προβληματικό προάσιο» μιας μικρής πόλης στή Βόρεια Γαλλία. Αντιμετωπίζει αντιφάσεις πού αποτελούν τό έσχατο όριο αυτών πού δοκιμάζουν τή στιγμή αυτή όλοι εκείνοι πού ονομάζονται «κοινωνικοί εργάτες»: κοινωνικοί λειτουργοί, εκπαιδευτές, κατώτεροι δικαστικοί και, κυρίως, όλο και περισσότεροι καθηγητές και δάσκαλοι.

Αποτελούν ό,τι εγώ ονομάζω «τό άριστερό χέρι του κράτους»: τό σύνολο τών εργαζομένων στα ύπουργεία πού σχετίζονται μέ κοινωνικές παροχές, οι όποιοι έχουν αναλάβει νά υπερασπιστούν, μέσα στους κόλπους του κράτους, τά υπολείμματα τών κοινωνικών αγώνων του παρελθόντος.

Όλοι αυτοί έρχονται αντιμέτωποι μέ «τό δεξί χέρι του κράτους», τους άνώτατους αξιωματούχους του ύπουργείου Οικονομικών, τών Τραπεζών, δημοσίων και ιδιωτικών, και τά ύπουρ-

Ο Πιέρ Μπουρντιέ είναι άναμφισβήτητα μία από τές μεγαλύτερες μορφές τής σύγχρονης κοινωνιολογίας. Έχοντας καλύψει ένα μεγάλο εύρος κοινωνιολογικών έρευνών, είναι σήμερα διευθυντής σπουδών στήν École Pratique des Hautes Études και καθηγητής στό College de France. Μέσα από είκοσιπέντε τόμους και πληθώρα άρθρων ό Μπουρντιέ προσεγγίζει ένα εύρύ φάσμα θεμάτων όπως ή εκπαίδευση *Les Heritiers* (Οί Κληρονόμοι) — σέ συνεργασία μέ τόν J.C. Passeron, και *La Reproduction*, σέ πολιτισμικές πρακτικές *La Distinction*, ή εκπαίδευση τών κυβερνώντων *La Noblesse d' État*. Ο Μπουρντιέ είναι ό εισηγητής όρισμένων νέων έννοιών γιά τήν κοινωνιολογική ανάλυση, όπως πεδίο, έδος, μορφές πρακτικής, πολιτισμικό κεφάλαιο, συμβολική βία. Στο τελευταίο του βιβλίο *Reponses* (Απαντήσεις) επιχειρεί νά δώσει μία σφαιρική εικόνα τών προβληματισμών του και τών έρευνών του.

γικά γραφεία. Όρισμένα κοινωνικά κινήματα τά όποια εκδηλώνονται τή στιγμή αυτή εκφράζουν άκριβώς τήν εξέγερση τής μικρής άριστοκρατίας του Κράτους εναντίον τής μεγάλης άριστοκρατίας του Κράτους.

— Πώς έρμηνεύετε αυτή τήν παρόξυνση, αυτές τές μορφές άπελπισίας κι αυτές τές εξέγερσεις;

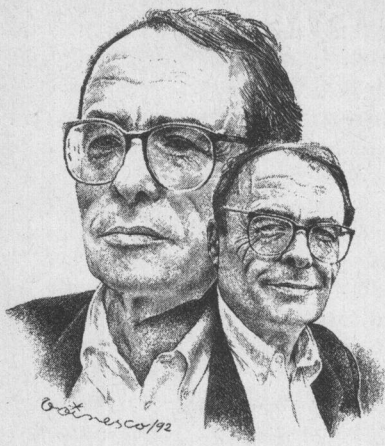
— Σκέφτομαι ότι τό άριστερό χέρι του κράτους έχει τήν αίσθηση ότι τό δεξί χέρι δέν ξέρει πλέον ή — άκόμη χειρότερα — δέν αποδέχεται πλέον αυτά πού κάνει τό άριστερό χέρι. Κι έν πάση περιπτώσει, δέν έχει καμία διάθεση νά πληρώσει τό τίμημα. Μία από τές κυριότερες αιτίες τής άπελπισίας όλων αυτών τών ανθρώπων έχει νά κάνει μέ τό ότι τό κράτος έχει άποτραβηχτεί ή έχει άρχισι νά άποτραβιέται από όρισμένους τομείς τής κοινωνικής ζωής πού ανήκαν στή δικαιοδοσία του και τών όποιων είχε τήν ευθύνη: τήν κατοικία, τους κρατικούς τηλεοπτικούς και ραδιοφωνικούς σταθμούς, τή δημόσια εκπαίδευση, τά δημόσια νοσοκομεία, τάση ιδιαίτερα προκλητική και σκανδαλώδης, τουλάχιστον όσον άφορά μερικούς από τους τομείς αυτούς, δεδομένου ότι πρόκειται γιά Κράτος σοσιαλιστικό από τό όποιο θά περίμενε κανείς, αν μή τί άλλο, ότι θά έγγυόταν τήν έλεύθερη και χωρίς διακρίσεις πρόσβαση όλων τών πολιτών στίς δημόσιες ύπηρεσίες.

Έκει όπου πιστεύει κανείς ότι υπάρχει μία κρίση του πολιτικού, ένας άντικοινοβουλευτισμός, άνακαλύπτει στήν πραγματικότητα μιάν άπελπισία

γιά ό,τι σχετίζεται μέ τό κράτος ως υπεύθυνο του δημοσίου συμφέροντος.

Τό ότι οι σοσιαλιστές άποδείχθηκαν λιγότερο σοσιαλιστές από όσο διατεινόταν, αυτό δέν εκπλήσσει κανέναν: οι καιροί είναι δύσκολοι και τά περιδώρια έλιγμών μικρά. Αυτό όμως πού προκαλεί έντύπωση είναι ότι κατάφεραν τόσο πολύ νά συμβάλουν στήν υποβάθμιση του δημοσίου: κατ' άρχην στήν πράξη, μέ κάθε είδους μέτρα και πολιτικές πράξεις (κι αναφέρω έδω μόνο τά μέσα μαζικής ενημέρωσης) πού άποσκοπούσαν στήν εκποίηση τών κατακτήσεων του Κράτους Προνοίας, αλλά περισσότερο, ίσως, στό δημόσιο λόγο μέ τό εγκώμιο τής ιδιωτικής επιχείρησης (ως ή επιχείρηση νά άποτελούσε κλειστό κύκλωμα) και μέ τήν ενθάρρυνση του ιδιωτικού συμφέροντος. Όλα αυτά έχουν κάτι τό παράδοξο, κυρίως γι' αυτούς πού τους στέλνουμε στήν πρώτη γραμμή νά αναλάβουν τά λεγόμενα κοινωνικά λειτουργήματα και νά αναπληρώσουν τές δυσβάστακτες πλέον ανεπάρκειες πού έμφανίζει ή λογική τής αγοράς, χωρίς νά τους δίνουμε τά μέσα νά φέρουν εις πέρας τήν άποστολή τους. Πώς νά μίν έχουν τήν αίσθηση ή ότι τους εξαπατούν ή ότι τους άναιρούν;

Θά έπρεπε νά τό είχαμε καταλάβει έδω και καιρο πώς ή εξέγερσή τους πάει πολύ πιό πέρα από τά ζητήματα του μισθοϋ, έστω κι αν ό μισθός πού καταβάλλεται άποτελεί άντικειμενικό δείκτη τής άξίας πού άποδίδεται στήν εργασία και τους εργαζόμενους και ή περιφρόνηση γιά ένα έπάγγελμα φαίνεται κατ' άρχην από τήν άμοιθή, λι-



γότερο ή περισσότερο ευτελή, πού του καταβάλλεται.

— Πιστεύετε ότι τό περιθώριο έλιγιμών πού διαδέχονται πολιτικοί ιδύνοντες είναι πράγματι περιορισμένο;

— Δέν υπάρχει κανείς σήμερα πού νά μήν καταλαβαίνει ότι τό περιθώριο αυτό είναι πολύ πίο περιορισμένο από ό,τι τά κόμματα δέλουν νά παραδεχτούν δημοσία. Παραμένει ώστόσο ένας τομέας όπου ή πολιτική ήγεσία εξακολουθεϊ νά διαδέτει μεγάλα περιθώρια έλευθερίας κι αυτός είναι ό τομέας του συμβολικού.

Η τήρηση μιās υποδειγματικής συμπεριφοράς δά έπρεπε νά επιβάλλεται σέ όλο τό προσωπικό του Κράτους κυρίως όταν πρόκειται για άτομα πού παραδοσιακά τάσσονται υπέρ τής προάσπισης των λιγότερο προνομιούχων. Γιατί άλλως πώς νά μήν δυσπιστεί κανείς όταν βλέπει δείγματα διαφθοράς (σχεδόν νόμιμες όρισμένες φορές, όπως μέ τά πρίμ κάποιων άνώτερων κρατικών υπαλλήλων) ή άπιστίας πρós τό δημόσιο καθώς και όλες εκείνες τής μεταστροφές πρós ίδιο συμφέρον, άγαθών, προνομίων και δημόσιων παροχών: νεποτισμός, εύνιοκρατία (οί κυβερνώντες μας παράχουν πολλούς «προσωπικούς φίλους»), πελατειακές σχέσεις.

Και δέν αναφέρομαι έδω σέ συμβολικά κέρδη. Η πλεόραση όπως δήποτε συνέβαλε πολύ περισσότερο από τής δεξιώσεις στον έκπαισμό τής δημόσιας άρετής. Κάλεσε και προώθησε στό προσκήνιο τής πολιτικής και πνευματικής ζωής πρόσωπα κενόδοξα, πού κύριο μέλημά τους ήταν νά τους δεϊ ό κόσμος και νά γίνουν γνωστοί, σέ πλήρη αντίφαση μέ τής άξίες εκείνης τής άνευ φέγγους άφοσίωσης πρós τό συλλογικό συμφέρον πού χαρακτηρίζαν τον κρατικό λειτουργό ή τον όπαδό. Τό ίδιο έγωιστικό μέλημα τής καθιέρωσης (συχνά εις βάρος των αντίπαλων) έρμηνεύει και γιατί ή προβολή από τά μέσα μαζικής ενημέρω-

σης κατάντησε μία τόσο κοινή πρακτική.

Γιά πολλούς ύπουργούς ένα μέτρο δέν έχει άξία, φαίνεται, παρά μόνο άν μπορεί νά κοινοποιηθεί και νά θεωρηθεί ότι πραγματοποιήθηκε από τί στιγμή πού άναγγέλθηκε. Μέ δυό λόγια, ή μεγάλη διαφθορά, ή άποκάλυψη τής οποίας δημιουργεί σκάνδαλο στό βαθμό πού φανερώνει τήν άποσταση άνάμεσα στις έπαγγελόμενες άρετές και τής άληθινές πρακτικές, δέν άποτελεί παρά τό όριο όλων εκείνων των μικρών καθημερινών «άδυναμιών» όπως ή επίδειξη πολυτέλειας ή ή έσπευσμένη άποδοχή ύλικών και συμβολικών προνομίων.

— Μπροστά σέ μία τέτοια κατάσταση ποιά είναι, κατά τή γνώμη σας, ή αντίδραση των πολιτών;

— Διάβαζα πρόσφατα τό άρθρο ενός Γερμανού συγγραφέα για τήν άρχαία Αίγυπτο. Δείχνει πώς, σέ μία εποχή πού ή έμπιστοσύνη πρós τό Κράτος και τό κοινό καλό περνούσαν κρίση, άνθισαν δύο πράγματα: στούς κυβερνώντες, ή διαφθορά, σύστοιχη μέ τήν εγκατάλειψη του σεβασμού πρós τά δημόσια πράγματα, και στούς υπηκόους ή άτομική θρησκευτικότητα χωρίς καμία έμπιστοσύνη για τής εγκόσμιες καταφυγές.

Έτσι και σήμερα, έχει κανείς τήν εντύπωση ότι ό πολίτης, καθώς νιώθει άποριγμένος έξω από τό Κράτος (τό όποιο, κατά βάθος, δέν του ζητά τίποτα πέρα από τής ύλικές συνεισφορές και κυρίως καθόλου άφοσίωση ή ένδουσιασμό) άπορρίπτει τό Κράτος, άντιμετωπίζοντάς το ως ζένη δύναμη, τήν οποία προσπαδει νά εκμεταλλευτεί όσο μπορεί καλύτερα πρós τό συμφέρον του.

— Μιλούσατε για τά μεγάλα περιθώρια έλευθερίας των κυβερνώντων στό συμβολικό τομέα. Τά περιθώρια αυτά δέν άφορούν μόνο τής συμπεριφορές πού αναφέρατε παραπάνω. Πρόκειται επίσης και για λέξεις, ιδανικά πού δά μπορούσαν νά κινητοποιήσουν. Από πού προέρχεται, στό σημείο αυτό, ή σημερινή έλλειψη τους;

— Έχει γίνει πολύς λόγος για τί σιωπή των διανοουμένων. Αυτό πού μου κάνει εντύπωση είναι ή σιωπή των πολιτικών, οι όποιοι στερούνται παντελώς ιδανικών πού δά μπορούσαν νά λειτουργήσουν ως κινητήριες δυνάμεις. Ένας λόγος είναι επειδή ή πολιτική έγινε επάγγελμα, και οι όροι πού τίθενται σέ όσους δέλουν νά κάνουν καριέρα στα κόμματα άποκλείουν όλο και περισσότερο τής έμπνευσμένες προσωπικότητες. Όπως δήποτε, επίσης, επειδή και ό όρισμός τής πολιτικής δραστηριότητας άλλα-

ζε μέ τήν έλευση ενός προσωπικού του έμαθε στις σχολές (των Πολιτικών Έπιστημών) ότι, για νά φανεί κανείς σοβαρός ή για νά μή δώσει τήν εντύπωση του όπισθοδρομικού ή του παρωχημένου, καλύτερα είναι νά μιλά για διαχείριση παρά για αυτοδιαχείριση και ότι, πάντως, δά πρέπει νά εμφανίζεται όπαδός (πού σημαίνει νά χρησιμοποιεί τό γλωσσικό ιδίωμα) του οικονομικού όρθολογισμού.

Περιχαρακωμένοι στό στενό και κοντόφθαλμο οικονομισμό μιās δέσσης του κόσμου όπως τήν επιβάλλει τό Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, ή οποία καθορίζει (και δά εξακολουθεί νά καθορίζει) καταστροφικά τής σχέσεις Βορρά-Νότου, όλοι αυτοί οι κατά τό ήμισυ γνώστες των οικονομικών θεμάτων παραλείπουν, όπως είναι φυσικό νά συνυπολογίσουν τό πραγματικό — βραχυπρόθεσμο και κυρίως μακροπρόθεσμο — κόστος τής ύλικής και ήθικής άθλιότητας πού άποτελεί τί μόνη βέβαιη συνέπεια αυτής τής από οικονομική άποψη νομιμοποιημένης ρεάλ πολιτικής: παραβατική συμπεριφορά, εγκληματικότητα, άλκοολισμός, τροχαία κτλ. Κι έδω πάλι, τό δεξί χέρι πού κατατρύχεται από τό θέμα των οικονομικών ίσορροπιών άγνωστοί τί κάνει τό άριστο χέρι, πού βρίσκεται άναγκασμένο νά άντιμετωπίσει τής συχνά πολύ άκριβές κοινωνικές συνέπειες μιās οικονομίας των προύπολογισμών.

— Οι άξίες πάνω στις όποιες είχαν στηριχτεί οι άποφάσεις και ή συμμετοχή του Κράτους δέν είναι πλέον άξιοπιστες;

— Τής περισσότερες φορές έχουν υποτιμηθεί από τους ίδιους τους θεματοφύλακες των. Τό συνέδριο τής Rennes και ό νόμος τής άμνηστίας συνέβαλαν πολύ περισσότερο στην υποτίμηση των σοσιαλιστών παρά δέκα χρόνια άντισοσιαλιστικής προπαγάνδας. Και ένας μεταστραφείς όπαδός (μέ όλη τί σημασία του όρου) κάνει μεγαλύτερη ζημιά παρά δέκα αντίπαλοι. Όστόσο δέκα χρόνια σοσιαλιστικής έξουσίας άρκεσαν νά καταστρέψουν τήν έμπιστοσύνη πρós τό Κράτος και νά όλοκληρώσουν τήν κατεδάφιση του Κράτους Πρόνοιας πού είχε άρχισι στή δεκαετία του '70, στό όνομα του φιλελευθερισμού.

Έχω στό νοϋ μου κυρίως τήν πολιτική στό θέμα τής στέγης. Είχε ως διακηρυγμένο στόχο τής νά άπομακρύνει τί μικροαστική τάξη από τήν κοινωνική κατοικία (και κατά προέκταση από κάθε μορφή συλλογικότητας) και νά τήν προσανατολίσει πρós τήν άτομική ιδιοκτησία τής μονοκατοικίας ή τής συνιδιοκτησίας του διαμερίσματος. Η πολιτική αυτή κατά μία έννοια έπέτυχε άπολύτως.

Ἡ ἀπόληξή τῆς εἰκονογραφεῖ ἐκεῖνο πού ἔλεγα πρὶν λίγο γιὰ τὸ κοινωνικό κόστος ὀρισμένων μορφῶν οἰκονομίας: ἡ πολιτικὴ αὐτὴ ἦταν ἡ κύρια αἰτία τῆς ἀπομόνωσης στὸ χῶρο καὶ κατὰ προέκταση ὄλων τῶν λεγομένων «προβλημάτων τῶν προαστίων».

— **Ἄν θέλει, λοιπόν, κανεὶς νὰ ὀρίσει ἓνα ἰδανικό, δὴ ἦταν ἡ ἐπιστροφή στὴν ἔννοια τοῦ Κράτους, στὴν ἔννοια τοῦ δημοσίου; Δὲν ἔχετε τὴν ἴδια ἄποψη μὲ ὅλο τὸν κόσμο;**

— Ἡ ἄποψη ὅλου τοῦ κόσμου εἶναι ἡ ἄποψη ποίανου; Αὐτῶν πού γράφουν στίς ἐφημερίδες, τῶν διανοομένων πού κηρύσσουν τὸ «λιγότερο Κράτος» καὶ πού δάβουν κάπως βιαστικά τὸ κοινὸ καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κοινοῦ γιὰ τὰ κοινά; Αὐτὸ ἀποτελεῖ τυπικὸ παράδειγμα διάχυτης δοξασίας πού ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νὰ θέτει, μιά κι ἔξω, ἐκτός συζήτησης θέσεις ἀπολύτως συζητήσιμες. Θὰ πρέπει κάποτε νὰ ἀναλυθεῖ τὸ ἔργο τῶν «νέων διανοομένων», οἱ ὁποῖοι δημιούργησαν ἓνα κλίμα πού εὐνοοῦσε τὴν περιστολή τοῦ Κράτους καὶ γενικότερα τὴν ὑποταγὴ στίς ἀξίες τῆς οἰκονομίας.

Σκέφτομαι ὅτι αὐτὸ πού ὀνομάστηκε «ἐπιστροφή στὸν ἀτομισμό», ἓνα εἶδος αὐτοπραγματούμενης προφητείας, τείνει νὰ καταστρέψει τὰ φιλοσοφικά θεμέλια τοῦ Κράτους Προνοίας καὶ κυρίως κάθε ἔννοια συλλογικῆς εὐθύνης (στά ἐργατικά ἀτυχήματα, τὴν ἀρρώστια ἢ τὴν δυστυχία), αὐτὴ τὴν οὐσιαστικὴ κατάκτηση τῆς κοινωνικῆς (καὶ κοινωνιολογικῆς) σκέυης. Ἡ ἐπιστροφή στὸ ἄτομο ἰσοδυναμεῖ μὲ ἐπιστροφή στὴν ἀτομικὴ εὐθύνη (ὅπου ἐνοχος εἶναι τὸ δῦμα) καὶ στὴν ἀτομικὴ δράση (ὅπου τὸ ἄτομο διδάσκεται τὴν αὐτοβοήθεια), κι ὅλα αὐτὰ ὑπὸ τὴν ἀδιάκοπα ἐπαναλαμβανόμενη ἐπιδό νὰ μειωθοῦν τὰ ἔξοδα τῆς ἐπιχείρησης.

Ὁ ἀναδρομικὸς πανικός πού καθόρισε τὴν κρίση τοῦ '68, συμβολικὴ ἐπανάσταση πού συγκλόνησε ὅλους τοὺς μικροὺς κατόχους πολιτισμικοῦ κεφαλαίου, δημιούργησε (μὲ τὴν ἀπροσδόκητη συνδρομὴ τῆς κατάρρευσης τῶν καθεστώτων σοβιετικοῦ τύπου) συνδῆκες πού εὐνόησαν μιά πολιτισμικὴ παλινόρθωση, ὅπου «ἡ σκέψη τοῦ Μάο» ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὴν σκέψη πού παρήγετο στίς Σχολές Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν. Ὁ πνευματικὸς κόσμος ἀποτελεῖ σήμερα τὸν τόπο ἑνὸς ἀγῶνα πού ἀποσκοπεῖ νὰ παραγάγει καὶ νὰ ἐπιβάλλει τοὺς «νέους διανοομένους», πού σημαίνει ἓνα νέο ὄρισμό τοῦ διανοομένου καὶ τοῦ πολιτικοῦ του ρόλου, τῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ ἡ φιλοσόφου πού ἀπὸ δῶ καὶ πέρα δὴ ἀναλάνθεται σὲ γενικὲς καὶ κατὰ τὸ στίλ τοῦ Ἀρόν ἀντιπαραδέ-

σεις μιᾶς πολιτικῆς φιλοσοφίας χωρὶς κανόνες, μιᾶς κοινωνικῆς ἐπιστήμης πού ἔχει συρρικνωθεῖ στίς πολιτικὲς ἀναλύσεις τῆς νύχτας τῶν ἐκλογῶν καὶ σὲ οὐδέτερους σχολιασμούς τῶν ἐμπορικῶν δημοσκοπήσεων πού στεροῦνται μεθοδολογίας. Ὁ Πλάτων χρησιμοποίησε μιά θαυμάσια λέξη γιὰ ὅλους αὐτούς, τὴ λέξη δοξόσοφος: αὐτὸς ὁ τεχνικός τῆς κοινῆς γνώμης πού περνάει τὸν ἑαυτό του γιὰ σοφὸ καὶ ὁ ὁποῖος θέτει τὰ προβλήματα τῆς πολιτικῆς μὲ τοὺς ἴδιους ὅρους πού τὰ θέτει ὁ ἐπιχειρηματίας, ὁ πολιτικός καὶ ὁ δημοσιογράφος (πού σημαίνει αὐτοὶ ἀκριβῶς πού διαδέχονται τὴν πολιτέλεια τῶν δημοσκοπήσεων...).

— **Μνημονεύσατε τὸν Πλάτωνα. Ἡ στάση τοῦ κοινωνιολόγου παρουσιάζει ὁμοιότητες μὲ τὴν στάση τοῦ φιλοσόφου;**

— Ὁ κοινωνιολόγος διαφέρει ἀπὸ τὸν δοξόσοφο, ὅπως καὶ ὁ φιλόσοφος, στὸ βαθμὸ πού θέτει ἐν ἀμφιβόλω καθετὶ πού θεωρεῖται προφανές, τόσο ἀπὸ τὸν ἴδιο ὅσο καὶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Ἡ ἀμφισβήτηση αὐτὴ ἐνοχλεῖ βαθύτατα τὸ δοξόσοφο, ὁ ὁποῖος ἐκλαμβάνει ὡς πολιτικὴ προκατάληψη τὴν ἄρνησὴ τῆς κατ' οὐσίαν πολιτικῆς ὑποταγῆς πού συνεπάγεται ἡ ἀσύνηδη ἀποδοχὴ τῶν κοινῶν τόπων: ἔννοιες ἢ θέσεις μὲ τίς ὁποῖες ἐπιχειρηματολογεῖ κανεὶς ἀλλὰ ἐπὶ τῶν ὁποίων δὲν ἐπιχειρηματολογεῖ.

— **Δὲν νομίζετε ὅτι τείνετε, κατὰ κάποιο τρόπο, νὰ τοποθετήσετε τὸν κοινωνιολόγο στὴν θέση τοῦ βασιλιᾶ - φιλοσόφου, τοῦ μόνο ἱκανοῦ νὰ γνωρίζει τὰ πραγματικά προβλήματα;**

— Αὐτὸ πού ὑπερασπιζομαι πάνω ἀπὸ ὅλα εἶναι ἡ δυνατότητα καὶ ἡ ἀναγκαιότητα τοῦ κριτικοῦ διανοομένου, ὁ ὁποῖος κυρίως δὴ ἀσκεῖ κριτικὴ σπὴν δόξα πού ἐκκρίνουν οἱ δοξόσοφοι. Δὲν ὑπάρχει πραγματικὴ δημοκρατία χωρὶς μιά πραγματικὴ κριτικὴ ἀντι-εξουσία. Ὁ διανοοόμενος ἀποτελεῖ μιά τέτοια ἀντιεξουσία καὶ μάλιστα πολὺ σημαντικὴ. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸν θεωρῶ ὅτι ἡ ἀναίρεση κριτικῶν διανοομένων, νεκρῶν ἢ ζωντανῶν, ὅπως ὁ Μάρξ, ὁ Νίτσε, ὁ Σάρτρ, ὁ Φουκώ καὶ ὀρισμένοι ἄλλοι πού ταξινομοῦνται ὑπὸ τὴν ἐπικέτα «σκέψη τοῦ '68», εἶναι ἐξίσου ἐπικίνδυνη μὲ τὴν καταστροφὴ τοῦ δημοσίου καὶ ὅτι ἐγγράφεται στὴν ἴδια σφαιρικὴ ἐπιχείρηση παλινόρθωσης τοῦ ὅλου συστήματος.

Θὰ προτιμοῦσα, βέβαια, οἱ διανοοόμενοι νὰ εἶχαν ὅλοι καὶ πάντοτε σταθεῖ ὑπὸ τὸν ὕψος τῆς τεράστιας ιστορικῆς εὐθύνης πού τοὺς ἀναλογεῖ καὶ νὰ εἶχαν περιλάβει στίς πράξεις τους ὄχι μόνον τὸ ἠθικὸ τους κύρος ἀλλὰ καὶ τίς πνευματικὲς τους ἱκανότητες.

Ὅπως γιὰ παράδειγμα ὁ Πιέρ Βιντάλ Νακέ ὁ ὁποῖος ὀλόκληρη τὴν δεξιοτεχνία πού διαθέτει στὸν τομέα τῆς ιστορικῆς μεθόδου, τὴν ἐπέδωσε σὲ μιά κριτικὴ γιὰ τίς κατ' ὑπέρβαση χρήσεις τῆς Ἱστορίας. Αὐτὸ σημαίνει, ὅπως ἔλεγε ὁ Κάρλ Κράους, ὅτι «μεταξὺ δύο κακῶν, ἀρνοῦμαι νὰ δεχθῶ τὸ μικρότερο».

Ἄν δὲν ἔχω καμιά ἐπιείκεια γιὰ τοὺς ἀνεύθυνους διανοομένους, ἀντέχω ἀκόμη λιγότερο τοὺς ὑπεύθυνους, πολυγράφους καὶ πολύμορφους, ἐκείνους «διανοομένους» πού ὠτοκοῦν τὴν ἐπίσημη παραγωγὴ τους μεταξὺ δύο διοικητικῶν συμβουλίων, τριῶν κοκτέιλ καὶ μερικῶν ἐμφανίσεων στὴν τηλεόραση.

— **Τότε, ποῖο ρόλο δὴ ἐπιδομοῦσατε γιὰ τοὺς διανοομένους, κυρίως στὴν οἰκοδόμησι τῆς Εὐρώπης;**

— Εὐχομαι οἱ συγγραφεῖς οἱ καλλιτέχνες νὰ μπορούσαν νὰ ἀκουστοῦν ἄμεσα σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς δημόσιας ζωῆς πού ἐμπίπτουν στὴν δικαιοδοσία τους.

Νομίζω ὅτι ὁ κόσμος δὴ εἶχε πολλὰ νὰ κερδίσει ἂν ἡ λογικὴ τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ἡ λογικὴ τῆς ἐπιχειρηματολογίας καὶ τῆς ἀναίρεσης ἐκτεινόταν καὶ στὴν δημόσια ζωὴ. Γιατὶ σήμερα πολὺ συχνὰ ἡ πνευματικὴ ζωὴ ὀρίζεται ἀπὸ τὴν λογικὴ τῆς πολιτικῆς, τὴν λογικὴ τῆς καταγγελίας, τῆς συκοφαντίας καὶ τοῦ σλόγκαν καὶ τὴν παραχάραξη τῆς σκέυης τοῦ ἀντιπάλου. Καλὸ δὴ ἦταν οἱ «δημιουργοί» νὰ μπορούσαν νὰ ἀναλάβουν τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν δημοσίων πραγμάτων ἢ καὶ, ἐνδεχομένως, τὴν δημόσια σωτηρία.

Νὰ περάσουμε στὴν κλίμακα τῆς Εὐρώπης, σημαίνει νὰ προχωρήσουμε ἓνα βῆμα σὲ δρόμο πρὸς ἓνα παγκόσμιο κράτος τὸ ὁποῖο, ἀκόμη καὶ στὰ πνευματικὰ πράγματα, ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὴν πραγμάτωσή του. Δὲν δὴ εἶχαμε πολλὰ νὰ κερδίσουμε ἂν ὁ εὐρωκεντρικὸς ἀντικαθιστοῦσε τοὺς πληγωμένους ἐθνικισμούς τῶν παλιῶν αὐτοκρατορικῶν ἐθνῶν. Τὴ στιγμή πού οἱ μεγάλες οὐτοπίες τοῦ 19ου αἰῶνα ἔχουν δεῖξει ὅλες τους τίς διαστροφές ἐπείγει νὰ δημιουργηθοῦν οἱ συνδῆκες μιᾶς συλλογικῆς ἐργασίας πού δὴ ἀποβλέπει στὴν οἰκοδόμησι ἑνὸς σύμπαντος ρεαλιστικῶν ἰδανικῶν πού δὴ μποροῦν νὰ κινητοποιοῦν τὴν θέληση τῶν ἀτόμων χωρὶς νὰ συσκοτίζου τὴν συνειδησὴ τους.

Ἀπὸ τὴν γαλλικὴ ἐφημερίδα *Le Monde*, 14.1.92
Μετάφραση: Εὐὰ Καλπουριτζή

Ἡμερολόγιο μιᾶς ἀνέφικτης μεταμέλειας

Γιώργου Κοροπούλη: «Don Giovanni», Ἄγρα, 1991, σελ. 145

Γιά νά μή σέ γνωρίσω πολύ εὐκολα,
παίζεις μαζί μου.
Γιά νά μή σ' ἐκτιμῶ,
μ' ἐξαπατᾶς μέ χίλιους τρόπους.
Ξέρω, ξέρω τήν τέχνη σου.
Ποτέ δέν θά κερδίσεις
αὐτό πού θά 'θελες.

Ραμπιντρανάθ Ταχόρ, Ὁ Κηπουρός, 35

Υπάρχουν ἐγγενεῖς, καταστατικές ἀντιφάσεις στό βιβλίο τοῦ Γιώργου Κοροπούλη, οἱ ὁποῖες εὐθύνονται γιά ἐξίσου ἀντιφατικές ἀντιδράσεις τοῦ ἀναγνώστη:

Ἀπό τή μιὰ μεριά, ὁ συγγραφέας «διεκτραγωδεῖ» (ἢ «διακωμωδεῖ») ὑπό μορφήν ἡμερολογιακῶν σημειώσεων, μέ πολλή εἰλικρίνεια, μέ αὐτοκαταστροφική εἰλικρίνεια (τόση ὥστε νά μή φοβᾶται τήν ἐκζήτηση, ἀλλά ἀπονενοημένα νά τήν ἐπιζητεῖ), τήν ὀξεία αἴσθηση ἀνατροπῆς καί ματαιώσης τῶν συγγραφικῶν του ἐλπίδων, τήν ἐπιγνώση τῆς ἀποτυχίας — ἀποτυχία πού δέν περιορίζεται στήν ἀδυναμία ἐπίτευξης τοῦ στόχου του: νά γράφει ἕνα μυθιστόρημα πού νά εἶναι «μυθιστόρημα μυθιστορήματος», ἕνα βιβλίο πού «νά θέτει τά προβλήματα τά συμφυῆ πρός τήν ἐκπόνηση ἑνός ἔργου τέχνης», ὄντας τό ἴδιο ἔργο τέχνης. Ἡ διάφηση διευρύνεται καί ἀφορᾶ ὄχι μόνο τό συγγραφικό ἀλλά τό πληρῆς ὑποκείμενο, γιατί ἡ γραφή δέν εἶναι παρά ἀλληγορία τῆς ζωῆς, καί ἡ ἀποτυχία ὀλοκλήρωσης τῆς γραφῆς πού μιλάει γιά τή γραφή, δέν εἶναι παρά ἡ ματαιώση τοῦ σχεδίου νά ζήσει κανεῖς βιώνοντας ταυτόχρονα ἀναστοχαστικά τή ζωή του, νά κάνει δηλαδή ἔρωτα διαλογιζόμενος ταυτόχρονα τόν ἔρωτα. «Ντόν Τζιοβάνι» σέ εἰσαγωγικά δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, παράλληλα μέ τήν αὐτοσχολιαζόμενη γραφή τοῦ «μυθιστορήματος», διερευνᾶται ἡ δυνατότητα γραφῆς ἑνός ὀρισμένου τύπου ποιημάτων τά ὁποῖα περιγράφονται ὡς ποιήματα «ἀπλά» ἢ «καλά», μιᾶς «ταπεινῆς τέχνης χωρίς ὕφος», ποιήματα «χαμηλά» καί «μόλις ἀκουστά», στά ὁποῖα πρέπει νά χρησιμοποιηθεῖ «κοινότοπο» ὕλικό, ἀλλά νά ἐμποδιστεῖ πάση θυσία τό ἐνδεχόμενο νά προσβάλλει ἡ κοινοτοπία τήν ἴδια τή συγκίνηση καί κατ' ἐπέκταση τόν «ἠθικό πυρήνα» τοῦ ποιήματος.

Οἱ δύο πορεῖες, τῆς ἀναστοχαστικῆς διερεύνησης τῆς δυνατότητας γραφῆς τοῦ «μυθιστορήματος τοῦ μυθιστορήματος» καί τοῦ προβληματισμοῦ πού ἀφορᾶ τή δυνατότητα σύνθεσης τῶν κατά τά φαινόμενα «ἀπλῶν» ποιημάτων, εἶναι παράλληλες, ἄν καί συχνά συγκλίνουν, συμπίπτουν, ἢ ἀποκλίνουν. Ἡ πρώτη, ὅπως καταστατικά προβλέπεται, ὀδηγεῖ σέ ἀδιέξοδο. Ὁ στόχος νά μορφοποιηθεῖ ὁ σχολιασμός, νά ὀλοκληρωθεῖ ἡ προβληματική τῆς γραφῆς ὡς ἔργο τέχνης, νά «ἐπιτευχθεῖ» ἡ «ἀποτυχία», νά φτάσει ὁ Ντόν Τζιοβάνι στήν ὠρίμανση τῆς ἀποτυχίας του, εἶναι ἀνέφικτος. Ἡ ματαιώση ἀναγνωρίζεται ἀπό τόν συγγραφέα, ἀλλά καί διαπιστώνεται ἀπό τόν ἀναγνώστη, καί ἴσως πιό ἔγκαιρα (ἐκτός ἄν ἀφήνεται νά τό προβλέψει ἔγκαιρα· τό ἀφήγημα παραβαίνει τόν βασικότερο κανόνα τοῦ ἀστυνομικοῦ μυθιστορήματος ἢ, νέτα-σκέτα, τοῦ μυθιστορήματος). Προβλήματα σχετικά μέ τήν ἐκπόνηση ἑνός ἔργου τέχνης τέθηκαν, ἀλλά ὁ προβληματισμός δέν ἔγινε ἔργο. Ἰχνη μόνο ἄφησε, πολλά ἴχνη, καθαρὰ, ἀλλά μπερδεμένα, ἀσαφῶν συσχετισμῶν. Ψήγματα μόνο ἔμειναν, ψήγματα θεωρίας, χρυσοῦ πού δέν ἔδесе σέ δαχτυλίδι. Ἀλλά χρυσοῦ. Νά αἴφνης:

«Θά ἦταν ἀπλό νά συμπεράνω πῶς, χρόνια τώρα, ἡ ὀκνηρία μου, ἡ φυχαναγκαστική τάση μου νά ἐργάζομαι ἐν ἐπιγνώσει τῆς δομῆς, καί ἕνα εἶδος μαλαρμισμού πού ἡ τελειοθηρία ἀποτελεῖ ἀπλή προαναγγελία του, ἔχουν συνδυαστεῖ σέ μιάν "ἀρνητική" κατηγορική ἐπιταγή: νά γράφουμε τόσο καλά (θέλω νά πῶ: ἀναμασώντας μέ τόσο ἐλκυστικό καί ἐνδιαφέροντα τρόπο τίς κοινοτοπίες πού ἀναπόφευκτα γράφουμε) ὥστε ἡ ποιότητα τῶν κειμένων μας νά συνιστᾶ ταυτοχρόνως μιὰ μέθοδο μεταμέλειας γιά τό ἴδιο τό γεγονός πῶς γράφουμε». (σελ. 140).

Ἀλλά ἡ δεύτερη διερευνητική πορεία, τῆς δυνατότητας ἄσκησης μιᾶς ταπεινῆς ποιητικῆς τέχνης, ἔδωσε ἀπτά καί ὀλοκληρωμένα ἀποτελέσματα: ἔφτά ἐντελῆ ποιήματα, σφηνωμένα ἀνάμεσα στά κεφάλαια τοῦ ἀφηγήματος, σκόπιμα ὑποβαθμισμένα ἀπό τόν συγγραφέα, παραπλανητικά ὑποβαθμισμένα, τόσο ὥστε νά κινδυνεύουν νά περάσουν — καί νά περνοῦν, ἄν κρίνω ἀπό τίς ἀντιδράσεις ἀναγνωστῶν ἀλλά καί κριτικῶν — ἀπαρατήρητα. Ὁ Εὐγένιος Ἀρανίτσης ὁμολογεῖ πῶς δέν ἦταν τά ποιήματα πού συγκράτησε, ἀλλά τό «ἐφηβικό τρικύμισμα τῆς πρόζας πού ἀρχίζει νά λάμπει σιγά σιγά ἀπό τήν παρουσία κάποιου νοή-

ματος» (Έλευθεροτυπία, 11.12.91). Θά 'λεγα πώς έπεσε σέ μιά καλοστημένη παγίδα — άσχέτως τού γεγονότος ότι ή έστίαση τής προσοχής του στή «μυθιστορηματική» πλευρά τού βιβλίου, απέφερε κριτικούς καρπούς.

Τά έφτά ποιήματα τού «Ντόν Τζιοβάνι» αποτελούν τήν τέταρτη συλλογή ποιημάτων πού έχδίδει ό Γιώργος Κοροπούλης — μιά όλιγοσέλιδη συλλογή πού συνοδεύεται από έκτεταμένα (πάνω από 100 σελίδες) σχόλια. Η παραπλανητική, άντιστρεπτική αυτή κίνηση (ή διά τής οικονομίας τού βιβλίου “υποβάθμιση” τών ποιημάτων) έξυπηρετεί διπλό στόχο:

Νά καταστήσει έμφανή διά τής άφανείας, νά έκβιάσει μέσω μιās δθθεν άδιαφορίας, τήν παρουσία τών ποιημάτων — τών μόνων όντοτήτων τού βιβλίου πού είναι πράγματι λογοτεχνικές, όργανωμένες και τελειωμένες, έργα «τέχνης», όχι «θεωρίας». Καί ταυτόχρονα, νά άφήσει τό «μυθιστορηματικό», τό κύριο μέρος τού βιβλίου, έκθετο, πλήρως άποτυχόν. Η άποτυχία τού μυθιστορήματος έξαίρει έτσι τήν έπιτυχία τών ποιημάτων, και ή λαμπερή «ταπεινότητα» τών «μόλις άκουστών» ποιημάτων έπαυξάνει τήν κακοφωνία τών θεωρητικών προβληματισμών και έκζητήσεων. (Τό άν τούτο άποτελεί τό τετράγωνο τής έκζήτησης, είναι μιά άλλη ιστορία. Άλλά ή ιστορία τής λογοτεχνίας μήπως δέν είναι τελικά παρά ή ιστορία τής άπεγνωσμένης έκζήτησης, τής μανιακής αναζήτησης τού έπινοήματος πού θά αναδείξει τό νόημα;).

Τίποτα βέβαια δέν μάς ύποχρεώνει σ' αυτή τήν έρμηνεία. Ναι, πιθανότατα ό συγγραφέας είναι άμοιρος εύθυνών και τού άποδίδουμε δόλιες προθέσεις πού ποτέ δέν είχε. Κι ώστόσο, πώς νά θεωρηθεί συμπτωματική ή στερούμενη νοήματος αυτή ή έντυπωσιακή δυσαρμονία, ή συνύπαρξη ασύναπτων θεωρητικών, φιλολογικών και άλλων «φληναφημάτων» (καθώς ό ίδιος ό συγγραφέας τά χαρακτηρίζει) και έξαιρετικά άρτιων ποιημάτων, πού άνταποκρίνονται πλήρως στίς από τόν ίδιο τόν ποιητή θεημένες προδιαγραφές τού «μόλις άκουστού» ποιήματος, τού ένάντιου στή σκληρή ποιητική διάλεκτο και τή μεγαλόφωνη διατύπωση, τού σύμφωνου μέ αυτό πού ό Τέλλος Άγρας άποδίδει στήν καθαφική ποίηση, τή «μόλις λίγη έξαρση πάνω από τήν καθημερινή όμιλία»;

Νά ξάφνου τό «Ύστερόγραφο» — ποίημα θανατικό πού ύπουλα θά ύπέσκαπτε τή δεδομένη έκτίμησή μας για άλλα, έξίσου λαμπρά, θανατολογούντα ποιήματα άλλων, άλλης γλώσσας, ποιητών, άν δέν ήταν άλήθεια πώς τά καλά ποιήματα δέν άνταγωνίζονται άλληλα — αποτελούν μόνο διαφορετικές έκφάνσεις τού νοήματος πού συνάγει ή έμπειρία, ή, άλλίως, διαφορετικά νοήματα πού, όσο έντελη, τόσο πίο μακριά τό 'να άπ' τ' άλλο στόν κοινό τόπο τής έμπειρίας.

Διάβαζες κάθε βράδυ έφημερίδα·
ποτέ δέν ήταν είδηση ή ζωή σου.
Τά νέα θά σου γράφω άπόψε: σ' είδα
χλωμό, κι όλοι φροντίζαν νά σε ντύσουν.

Σάν νά 'χε τελειώσει μιά παρτίδα,
μαζεύανε τά πράγματα οί δικοί σου:
ήταν πιά νά γυρίσεις στήν πατρίδα...
Στή σάλα περιμέναμε μαζί σου

κι άκούγαμε πού χάραζεν ή μέρα
και λιώναν οί νιφάδες στόν άέρα.
Κοντά μας είχες μείνει όλο τό βράδυ

κι έλεγα θ' αναβάλλεις τό ταξίδι.
Μά ξάφνου ήσουν εκεί σάν τό σημάδι
πού μένει όταν χαθεί τό δαχτυλίδι.

Τούτο τό ποίημα είναι πρότυπο έλέγχου και ίσορροπίας γλώσσας και αισθήματος — άκύμαντη έπιφάνεια όπου μόνο ένα έλαφρότατο ρυτίδωμα προδίδει μεγάλες έν βάθει έντάσεις. Κοινότοπο, άνοιχτό στόν καθένα και πρόσφορο σέ έρμηνείες, είναι ταυτόχρονα σημείο σύγκλισης έναντιωτικών σημασιοδοτήσεων, όπου ή αντίφαση τής σύμφασης παρουσίας και άπουσίας είναι άδύνατον νά άρθεί: «Κοντά μας είχες μείνει όλο τό βράδυ / κι έλεγα θ' αναβάλλεις τό ταξίδι. / Μά ξάφνου ήσουν εκεί σάν τό σημάδι / πού μένει όταν χαθεί τό δαχτυλίδι».

Κλασικά, “άντι-ρομαντικά”, άντι-νεωτερικά, συντηρητικά μέ τήν καλύτερη έννοια, ίκανά νά ένταχθούν σέ μία από τίς καλύτερες νεοελληνικές ποιητικές παραδόσεις, τά ποιήματα τού «Ντόν Τζιοβάνι» κατορθώνουν νά ισχύσουν ως «έργα τέχνης» και, συνάμα, ως «κριτική» (Ηθικά Έλάχιστα τά όνομάζει ό συγγραφέας στό τέλος τού βιβλίου). Έκθέτουν τήν άτεχνία και συνακόλουθη ματαιότητα τών οίονεί μεταμοντερνιστικών θεωρητικών έκζητήσεων τού «μυθιστορηματικού» μέρους τού βιβλίου, όπου τά πάντα συνδυάζονται μέ τά πάντα (άπό τόν Πλάτωνα ως τόν Φίλιπ Λάρκιν και από τόν Ίωάννη Χρυσόστομο ως τόν Βλαντιμίρ Ναμπόκοβ), ένω ταυτόχρονα, αναδιπλούμενα εις έαυτά, άποκαλύπτουν (μέσω τής ίδιας, μεθοδικά δομημένης άρτιότητάς τους και τής ύποκριτικής «ταπεινότητάς» τους) τή δόλια άπάτη τού Ποιήματος — τής γραφής δηλαδή πού ύποτίθεται ότι διατυπώνει, μεταμελούμενη γι' αυτό συνεχώς, τόν πίο βασικό, φυσικό, άπλό, κοινό και αναγκαίο λόγο, ένω πράγματι συμπεριφέρεται ως Άπόλυτο, μέ τόν πίο σκαίο τρόπο, χρησιμοποιώντας όλα τά μέσα, όλο τό διαθέσιμο όπλοστάσιο — αισθήματα, ιδέες, πράγματα, λέξεις, μέτρο, ρίμες, ήχους, σχήματα, μεταφορές, κυριολεξίες, άναφορές, θεωρία, έμπειρία — όλο τό έτερόκλητο άπόθεμα γλωσσικού, γραμματολογικού, ιστορικού και ένδιάθετου ύλικού.

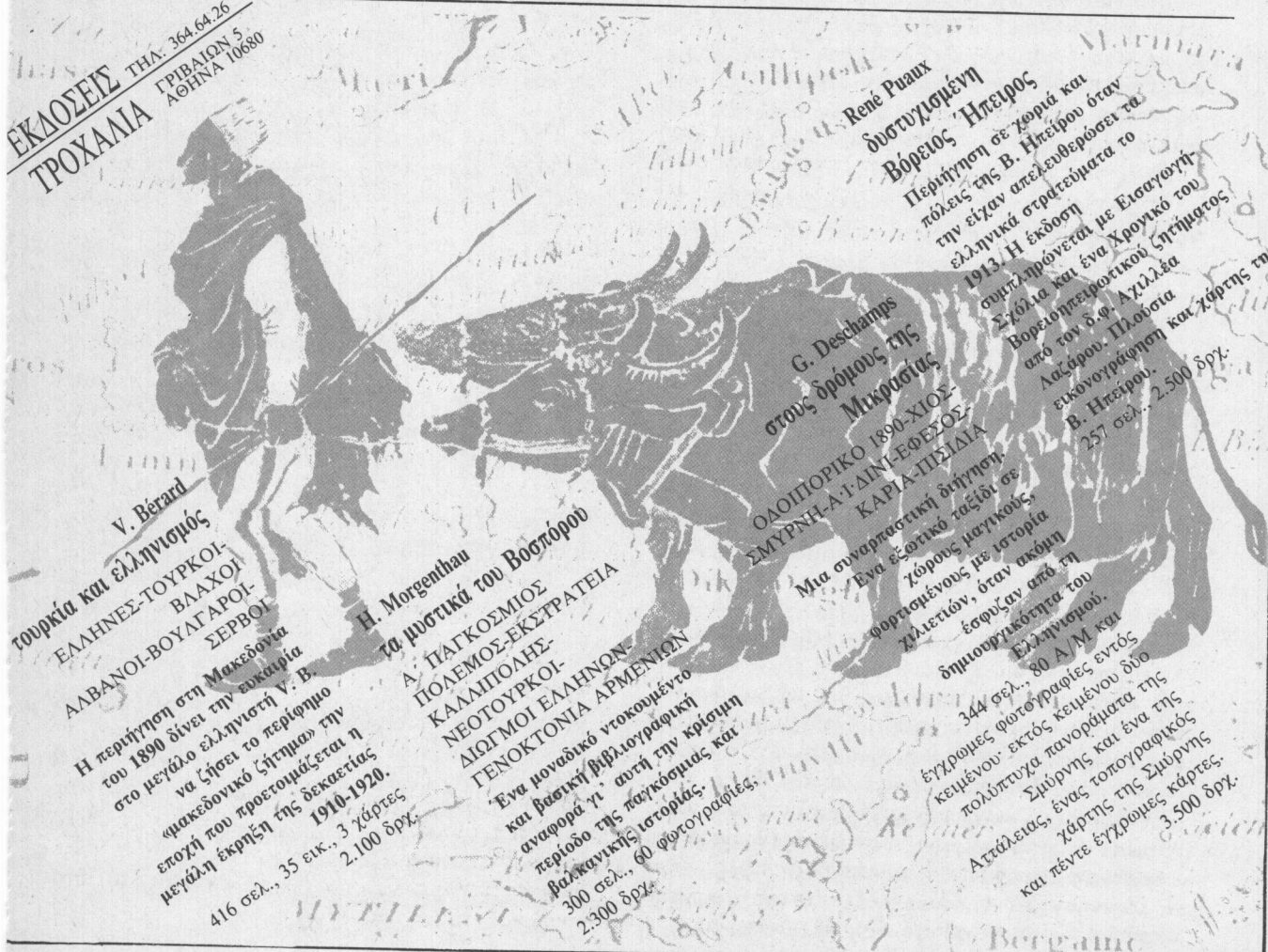
Βέβαια, η δεινή αυτή αντίφαση ένυπάρχει έγγενως σέ όλα έν γένει τά καλά ποιήματα, και δέν χρειάζεται νά τά πλαισιώσουν "άτεχνες" ήμερολογιακές σημειώσεις για νά ύποδειχθεί τό "τεχνήεν" και "έπιτήδειο" του ποιητικού μορφώματος. Ακόμη, ή ίδια ή συμπεριφορά τών ποιημάτων ως άπόλυτων όντοτήτων άπωθεί (και μάς έχει μάθει νά άπρωθόμε κι έμεις) τόν παράπλευρο, έκτός ποιήματος, συμπληρωματικό, "σχετικό" σχολιασμό. Τό Άπόλυτο δέν αυτο-ερμηνεύεται — έπιβάλλεται σάν χρυσός. Και οι ποιητές δέν μπορούν νά είναι κριτικοί τών ποιημάτων τους παρά μόνο κατά παραχώρηση. Η κριτική τους όφείλει νά άσκειται κατά τή γραφή του ποιήματος. Η αυτοσυνειδησία του ποιήματος πρέπει νά είναι συστατική δύναμη έλέγχουσα τήν "άλήθεια" και τούς "τρόπους" τής αλήθειας του, αλλά και νά αυτο-ελέγχεται άναδραστικά.

Τά ποιήματα του «Ντόν Τζιοβάνι» πληρούν αυτές τίς προϋποθέσεις. Αλλά άνάλογες συνθήκες και άξιώσεις θά έπρεπε νά ισχύουν και για τό μυθιστόρημα, έφόσον θεωρηθεί «έργο τέχνης» ή λογοτεχνία. (Τό έρώτημα άν οι ίδιοι όροι πρέπει νά ισχύουν για κάθε είδος

"δημιουργικής" γραφής παραμένει άνοιχτό). Η οικονομία, όμως, του συνολικού βιβλίου προδίδει ένα φόβο, ή μάλλον μία υπερβάλλουσα και υπερευαίσθητη αυτοσυνειδησία (πού είναι τό αυτό), μία έμμονη άνεσυχία ή όποία τελικά σχετικοποιεί τό έργο, ύπονομεί τή βεβαιότητα και άμβλύνει τήν πειστικότητα του όλου έγχειρήματος. Από ένα σημείο και πέρα ό άναγνώστης βαρύνεται, όχι από ύπαιτιότητά του. Λίγο τό κακό άν τά άνεμώλια έπη του ήμερολογίου δέν βρούν πρόθυμους άναγνώστες, αλλά μεγάλο κι άδικο τό κρίμα άν σβήσουν τή «χαμηλή» φωνή τών ποιημάτων. Σε τούτο τό ένδεχόμενο τό βιβλίο δοκιμάζεται. Η μεθόδευση τής αυτοσυνειδησίας του δέν είναι βέβαιο άν τό άπειλεί ή τό σώζει. Αλλά ή περαιτέρω διερεύνηση αυτής τής έναλλακτικής δυνατότητας είναι άλλο ένα στρίψιμο του κριτικού κοχλία — κάτι πού θά μάς φέρει άναπόφευκτα όχι μόνο στίς έγγενείς αντιφάσεις του βιβλίου αλλά και στίς προκαταλήψεις τής κριτικής του.

Άρης Μπερλής

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΗΛ. 364 64.26
ΤΡΟΧΑΛΙΑ ΓΡΗΒΑΙΩΝ 5
ΑΘΗΝΑ 10680



V. Berard
Τουρκία και ελληνισμός
ΕΛΛΗΝΕΣ-ΤΟΥΡΚΟΙ-ΒΛΑΧΟΙ-ΑΛΒΑΝΟΙ-ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ-ΣΕΡΒΟΙ
Η περιήγηση στη Μακεδονία του 1890 δίνει την ευκαιρία να ζήσει το περίφημο φακεδονικό ζήτημα την εποχή που προετοιμάζεται η μεγάλη έκρηξη της δεκαετίας 1910-1920.
416 σελ., 35 εικ., 3 χάρτες, 2.100 δρχ.

H. Morgenthau
Τα μυστικά του Βοσπόρου
Α. ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ-ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΚΑΛΔΗΠΟΛΗΣ-ΝΕΟΤΟΥΡΚΟΙ-ΔΙΩΓΜΟΙ ΕΛΛΗΝΩΝ-ΓΕΝΟΚΤΟΝΙΑ ΑΡΜΕΝΙΩΝ
Ένα μοναδικό ντοκουμέντο και βασική βιβλιογραφική αναφορά γι' αυτή την κρίσιμη περίοδο της παγκόσμιας και βαλκανικής ιστορίας.
300 σελ., 60 φωτογραφίες, 2.300 δρχ.

René Puaux
δυστογισμένη Βόρειος Ηπειρος
Περίγηση σε χωριά και πόλεις της Β. Ηπείρου όταν την είχαν απελευθεώσει τα ελληνικά στρατεύματα το 1913. Η έκδοση συμπληρώνεται με Εισαγωγή Σχόλια και ένα Χρονικό του Βορειοηπειρωτικού ζήτηματος από τον δ.φ. Αχιλλέα Λαζάρου. Πλάσματα Β. Ηπείρου.
257 σελ., 2.500 δρχ.

G. Deschamps
στους δρόμους της Μικρσίας
ΟΔΟΠΟΡΙΚΟ 1890-ΧΙΟΣ-ΣΜΥΡΝΗ-ΑΓ.ΔΙΝΙ-ΕΦΕΣΟΣ-ΚΑΡΙΑ-ΠΙΣΙΔΙΑ
Μια συναρπαστική διήγηση. Ένα εξωτικό ταξίδι σε χόρους μαγικούς, φορτισμένων με ιστορία χιλιετιών, όταν ακόμη έσφουζαν από τη δημοκρατικότητα του Ελληνισμού.
80 Α/Μ και 344 σελ., έγχρωμες φωτογραφίες εντός κειμένου εκτός κειμένου της πολύπτυχα πανοράματα της Σμύρνης και ένα της Αττάλειας, ένας τοπογραφικός χάρτης της Σμύρνης και πέντε έγχρωμες κάρτες, 3.500 δρχ.

‘Ο “Αμπραζας

του Λεφτέρη Πανούση

— 1 —

Στά χρόνια τής σιωπής, ζούσε στην πολιτεία ένας άντρας όνόματι Λώτ. ‘Ο Λώτ ήταν πρωτότοκος γιός έβραϊκής οικογένειας, πού απέκτησε συνολικά τρία παιδιά. Στο μικρότερο δώσανε τό όνομα Μύριαμ.

‘Η Μύριαμ άλλαξε άργότερα τό όνομά της και τό έκανε Μαρία, για να κρύφει τήν έβραϊκή της καταγωγή. “Εκτοτε όλοι οί φίλοι και γνωστοί τήν όνομάζανε Μαρία, πλην του Λώτ, πού επέμενε να ψιθυρίζει τό αληθινό όνομα τής αδερφής του: Μύριαμ.

‘Ο Λώτ ήτανε δικαστής.

Στή διάρκεια τής καριέρας του είχε καταδικάσει πολλούς ανθρώπους. Τά πρόσωπα αυτά, πού μιά δική του απόφαση τούς είχε στερήσει τήν έλευθερία, ούδέποτε ταράζανε τόν ύπνο του. “Ηταν τμήματα ένος άλλου κόσμου, έντελώς διαφορετικού από τόν δικό του. ‘Ενος κόσμου σκοτεινού. ‘Ανερμήνευτου.

Σχιές· όχι άνθρωποι.

“Ενας από αυτούς τούς ανθρώπους-σχιές, πού είχε καταδικάσει ό δικαστής σε ισόβια, ζήτησε κάποτε να τόν συναντήσει. ‘Ο Λώτ δέν έβρισχε λόγους να άσχοληθεί ιδιαίτερα με αυτόν τόν κατάδικο.

‘Αρνήθηκε.

Δύο χρόνια άφότου άποφυλακίστηκε, ό κατάδικος άρρώσθησε. Στήν πραγματικότητα δέν ήταν ή άρρώστια αυτό πού τόν όδηγοϋσε στο θάνατο. “Ηταν ή θέλησή του. “Ελιωνε μέρα με τή μέρα. Τόν μεταφέρανε στο νοσοκομείο τών φυλακών. “Εκει έπανάλαβε τή μόνιμη παράκλησή του: να συναντηθεί με τόν δικαστή. Μπροστά στο θάνατο, ή αντίσταση του Λώτ κάμφθηκε. Πήγε στο νοσοκομείο τών φυλακών.

‘Ο κατάδικος του άποκάλυψε ότι για ένα μόνο έγκλημα θεωρούσε ένοχο τόν έαυτό του. “Ολα τά άλλα έγκλήματα, για τά όποια τόν είχε καταδικάσει, θά τά ξανάκανε άν έρχόταν ή ώρα. Για μιά πράξη όμως δέν μπορούσε να ήσυχάσει. Μέ τή διαφορά ότι αυτή τήν πράξη τήν είχε κρύψει από όλους. Και από τούς άνακριτές του και από τόν δικαστή.

“Ηταν τό “Εγκλημά του.

Γι’ αυτό τό έγκλημα ζητούσε επίμονα να συναντήσει τόν Λώτ. “Η άυστηρή φιγούρα του δικαστή είχε πάρει τή μορφή τής συνείδησής του. “Επρεπε να του έξομολογηθεί τήν ένοχή του για να λυτρωθεί. “Επρεπε να βγάλει από μέσα του τό άβάσταχτο βά-

— 2 —

ρος. Μπροστά στο θάνατο ζητούσε μόνο να κρατηθεί τό μυστικό του. Δέν είχε σημασία για κανέναν πιά. ‘Ο κατάδικος θά πέθαινε σύντομα. Τό να μαθευτεί ή πράξη του δέν θά πρόσθετε τίποτα στην τιμωρία του. “Ικέτεφε τόν δικαστή να κρατήσει μυστικό αυτό πού θά άκούσει.

‘Ο δικαστής συγκατένευσε.

Τότε ό κατάδικος του έξομολογήθηκε τό έγκλημά του: ήταν ένοχος αίμομειξίας. Είχε έρωτικές σχέσεις με τήν αδερφή του.

“Η άποκάλυψη τής ένοχής του καταδίκου σήμαινε τό τέλος τών χρόνων τής σιωπής. Για τόν Λώτ άρχιζε ή χρονιά τής πτώσης.

«...Δέν μπορεί να έρμηνευθεί ή τραγική μετάβαση από τήν ύβρι στην πτώση. Μπορεί μόνο να περιγραφεί. “Η περιγραφή περιέχει στοιχεία πού μοιάζουν να είναι σκέψεις του τραγικού προσώπου αλλά δέν είναι. Είμαι σκέψεις του παρατηρητή. Τά πρόσωπα διαφεύγουν από κάθε έρμηνεία, άν δέν τήν περιγελοϋν.

‘Ο δικαστής δέν ήταν ένοχος αίμομειξίας. “Ηταν όμως ό κατάδικος. Για ποιό λόγο ή ένοχή του καταδίκου πέρασε στον δικαστή και τόν όδήγησε στην πτώση —πτώση ολοκληρωτική, όπως θά δοϋμε στή συνέχεια;

“Αν περιοριστούμε στο ότι ό Λώτ ήταν έρωτευμένος με τήν αδερφή του, τή Μύριαμ, δέν έξηγοϋμε τίποτα. Οί έρωτευμένοι μπορούν να κάνουν πολλά αλλά δέν στέλνουν άνώνυμα γράμματα με άισχρολόγια, όπως έκαμε ό Λώτ λίγο καιρό μετά τήν άποκάλυψη του Καταδίκου.

“Αν θεωρήσουμε ότι ό έρωτας διαστρέφεται από άναστολές κοινωνικής φύσης, όπως είναι λογικό να συμβαίνει μεταξύ αδερφού και αδερφής, πάλι δέν έρμηνεύουμε τά γεγονότα. ‘Ο Λώτ δέν άκολούθησε μιά άργή διαδικασία προς τή διαστροφή. Διαδικασία πού θά έπρεπε να ξεκινάει από τά πρώτα παιδικά χρόνια άν αίτία ήταν μόνο ή παραμόρφωση του γενετήσιου ένστίκτου από τούς καταναγκασμούς του πολιτισμού. Αυτό πού συνέβη ήταν άναπάντεχη και τραγική μεταστροφή, μετά τήν άποκάλυψη του καταδίκου. “Ος τότε δέν φαινότανε καμιά ρωγμή, κανένας κλυδωνισμός στή στερεά φυσιογνωμία του δικαστή. “Αλλωστε, δέν κάνουμε ψυχανάλυση.

Τό ζήτημα στή δική μας ιστορία είναι ή διάρρηξη του συνεκτικού ιστού μιᾶς καθ' ὅλα ἐνάρετης ζωῆς, ἐξαιτίας τῆς ἀποκάλυψης. Τῆς ἀποκάλυψης τοῦ καταδίκου. Δέν ἔχουμε νά κάνουμε μέ τό οἰδιπόδειο σύμπλεγμα. Ἐχουμε νά κάνουμε μέ τήν ἰδέα τῆς ἐνοχῆς. Μέ τήν τρομερή ἀνάδυση τοῦ ἀμπραξικοῦ συμβόλου...».

Ἔσο γιά τόν Λώτ, ὄντας πάντοτε ἄνθρωπος ἰσορροπημένος, δέν μπορούσε νά καταλάβει τί ἀκριβῶς τοῦ συνέβαινε. Δέν ὑπῆρχαν σαφείς προσδιορισμοί. Δέν ὑπῆρχαν κάποια «πρέπει» πού καταπατήθηκαν. Τόν ἀναστάτωνε ή ἰδέα τῆς αἰμομειξίας ἀλλά δέν μπορούσε νά κατηγορήσει τόν ἑαυτό του γιά τέτοιο πόθο.

Ἐντίθετα.

Φαντασίωνε ἐρωτικές σκηνές μέ τήν ἀδερφή του, τή Μύριαμ, ἀλλά δέν ἦταν αὐτός τό ἀρσενικό. Ἦταν ὁ κατάδικος. Γνώριζε μέ κάθε λεπτομέρεια τίς πράξεις τῆς διαφθορᾶς, ὅπως τίς εἶχε περιγράψει ὁ κατάδικος. Ἀλλά δέν πρόβαλλε τό πρόσωπο τῆς ἀδερφῆς τοῦ καταδίκου. Πρόβαλλε τό πρόσωπο τῆς Μύριαμ. Σάν νά εἶχε ὑποστῆ ή δική του ἀδερφή τήν ἐρωτική ἐπιθυμία τοῦ καταδίκου καί ὁ κατάδικος ἦταν ὁ ἑαυτός του.

Ἡ σκηνή τῆς διαφθορᾶς ἐρχότανε καί ξαναρχότανε στό νοῦ του, χωρίς ἔλεος. Στό ὄνειρό του, στίς φαντασιώσεις του, στή μοναξιά του. Κάτι εἶχε ραγίσει στόν κόσμον σου. Εἰκόνες καί ὄντα τοῦ «ἄλλου

«...Τό ὄνομα τοῦ Θεοῦ μας εἶναι: ΑΜΠΡΑΞΑΣ. Εἶναι καί Θεός καί Σατανάς καί περιέχει τούς δύο κόσμους: τόν κόσμον τοῦ φωτός καί τόν κόσμον τοῦ σκότους. Ὁ ΑΜΠΡΑΞΑΣ δέν θεωρεῖ κακή καμιᾶ ἀπό τίς ἐπιθυμίες σου, κανένα ἀπό τά ὄνειρά σου. Μήν τό ξεχνᾶς ποτέ. Θά σέ ἐγκαταλείψει μόνο ἄν μεταλλαχτεῖς σέ καθώς πρέπει ἄνθρωπο. Τότε θά φάξει νά βρεῖ ἄλλο δοχεῖο γιά νά θερμάνει τίς σκέψεις σου.

Μ' αὐτά δέν ἐννοῶ ὅτι πρέπει νά κάνεις καθετί πού περνάει ἀπό τό μυαλό σου. Ἐπλῶς μήν ἀποδιώχνεις τίς ἐπιθυμίες σου καί μήν τίς καταχωινιάζεις μέ ἐξορκισμούς καί φοβίες. Πρέπει νά τίς ἀντιμετωπίζεις μέ σεβασμό καί ἀγάπη. Τότε θά σοῦ φανερώσουν τή σημασία τους, γιατί ὅλες ἔχουν κάποια σημασία. Ἐν σκεφτεῖς κάτι πραγματικά παράλογο ἢ πολύ κακό, ἄν θέλεις νά σκοτώσεις κάποιον ἢ νά διαπράξεις κάτι τρομερό, σκέψου ἐκεῖνη τή στιγμή πῶς εἶναι ὁ ΑΜΠΡΑΞΑΣ πού ὄνειροπολεῖ μέσα σου. Τό πρόσωπο πού θέλεις νά ἐξαφανίσεις δέν εἶναι ποτέ ἕνας συγκεκριμένος ἄνθρωπος, ἀλλά μιᾶ δικαιολογία. Ἐν μισεῖς κάποιο πρόσωπο εἶναι γιατί μισεῖς κάτι πού ἔχεις μέσα σου. Ὁ,τι δέν εἶναι μέρος ἀπό μᾶς, δέν μᾶς ἀνησυχεῖ...».

Π πέρασε ἕνα διάστημα ὅπου ή ἀγωνία τοῦ δικαστῆ κρατήθηκε σέ κλειστό, προσωπικό ἐπίπεδο. Οἱ γύρω του δέν εἶχαν ὑποφιαστεί

κόσμου», τοῦ σκοτεινοῦ κόσμου, εἰσέρχονταν ὑποῦλα στόν δικό του κόσμον, τόν φωτεινό κόσμον, διευρύνοντας τή ρωγμή.

Ἐκεῖνη τήν ἐποχή ἔγραφε ἐπιστολές μέ αἰσχρολογία. Ἐλλες τίς ταχυδρομοῦσε ἀνώνυμα στή Μύριαμ, ἄλλες τίς ἔσκιζε.

Ὁ Λώτ καταλάβαινε ὅτι ή αἰμομειξία δέν ἦταν δικό του ἔγκλημα ἀλλά ἔγκλημα ἄλλου ἀνθρώπου. Φανταζότανε τή Μύριαμ νά γδύνεται μπροστά στόν κατάδικον μέ τόν ἀργό, ἐρεθιστικό τρόπο πού γνωρίζουν οἱ Ἀσιάτισες πόρνες ἀλλά ή εἰκόνα αὐτή τοῦ προκαλοῦσε πόνον. Ἐχι ἀπόλαυση. Αὐτό ὅμως δέν ἀρκοῦσε νά τόν καθησυχάσει.

Τό προστατευτικό κέλυφος τοῦ μικρόκοσμου του εἶχε θραυστεῖ.

Ὁ δικαστής ἐνιωθε πλέον μιᾶ ἀκατανόητη ἀλληλεγγύη γιά τόν κατάδικον. Σάν τήν ἀλληλεγγύη τῶν μαχητῶν, ὅταν ὁ ἕνας κρύβει τό σῶμα του πίσω ἀπό τό σῶμα τοῦ ἄλλου κι ὅλοι μαζί προχωροῦν, παιδιά τοῦ ἰδιοῦ ἀδύναμου θεοῦ, σύντροφοι καί μελλοθάνατοι. Σάν τήν πανίσχυρη ἀδελφότητα τῶν νεκρῶν, μέσα στοῦς καπνοῦς καί τά ἀπομεινάρια τῆς μάχης, τήν ὀριακή ἰδέα τῆς ἀνθρώπινης συνύπαρξης στό βουβό τοπίο τῆς ιστορίας. Ἐνας ἀπέραντος Θεός, σιωπηλός καί ἀδιάφορος, τούς περιεῖχε, καί αὐτόν καί τόν κατάδικον. Ἐνας Θεός πού πληροῦσε τά πάντα. Ἐχι μόνο τίς ὀρέξεις τοῦ ἀγαθοῦ.

Ἐνας Θεός - Σατανάς.

τό παραμικρό. Ἡ Μύριαμ δέν ὑποπευότανε τόν ἀδερφό της γιά τά ἀνώνυμα γράμματα. Θά μπορούσε νά συνεχίσει ἔτσι.

Ἀλλά ὁ Λώτ δέν ἦταν ἀπνευματίστος.

Στά χρόνια τῆς σιωπῆς, ὁ μικρόκοσμός του — ή οἰκογένειά του, ή δουλειά του, οἱ συνάδερφοι, οἱ φίλοι— ἀποτελοῦσαν ἕνα εἶδος μήτρας μέσα στήν ὁποία ἐνιωθε ἀσφαλῆς. Ὅτιδήποτε καί ἄν συνέβαινε ἤξερε ὅτι μπορούσε νά κουλουριαστεῖ ἐκεῖ καί νά τό ἀφήσει νά περάσει. Τά μικρά ἐνδιαφέροντα τῶν νομικῶν κύκλων, ή πολιτική, οἱ χλωμές διασκεδάσεις λειτουργοῦσαν ὡς ἀσφαλιστική δικλῖδα στόν τρόπο τῆς ὑπαρξης. Ἀπό τή στιγμή πού ἔσπασε τό κέλυφος, ὁ Λώτ ἀπέμεινε γυμνός στήν παγωνιά τοῦ κενοῦ.

Σάν τόν βασιλιά πού συνειδητοποίησε τή γύμνια του ἀπό τά γέλια τῶν ἄλλων.

Ἐχτός αὐτοῦ, δέν ἄργησε νά καταλάβει ὅτι χρησιμοποιοῦσε ὅλη τήν ἐπιρροή του, κοινωνική καί ἐπαγγελματική, γιά νά βλάψει τό ἀντικείμενον τοῦ πόθου του: τή Μύριαμ. Ὁ κατάδικος εἶχε νιώσει τήν ἄγρια χαρά τῆς διαφθορᾶς, προσφέροντας σέ ἀντάλλαγμα τόν ἑαυτό του. Ἐνας Βαλμόν, πού κατατρώγεται ἀπό τά θύματά του. Ἀλλά ὁ δικαστής δέν ἦταν κατάδικος. Ἀντί νά διαφθερεῖ γιά νά ἱκανοποιήσει τόν πόθον του, κατάστρεφε. Ὅπως ὅλοι οἱ καθῶς πρέπει ἄνθρωποι, κατάστρεφε τούς ἄλλους ἀντί νά καταστρέφει τόν ἑαυτό του. Ἐν, μάλιστα, δέν εἶ-

χε νιώσει εκείνη τή δεσμευτική αλληλεγγύη μέ τόν κατάδικο καί ἄν τό πάθος του δέν ἦταν τόσο βαθιά ἐρωτικό, δέν θά ἔκανε τίποτα παραπάνω ἀπ' ὅσα κάνουν οἱ ἄνθρωποι μέ κάποια κοινωνική θέση: θά ζούσε ἐν ἰσορροπία ἀναλώνοντας τίς ψυχές τῶν ἄλλων. Ἄλλά τό ἐρωτικό πάθος καί ἡ αὐτοδιάλυση τοῦ ἐγώ, τή στιγμή πού εἰσχωρεῖ ἐντός μας ἕνα ἄλλο πρόσωπο (ἐν προκειμένῳ τό πρόσωπο τοῦ καταδίκου) εἶναι ζωή καί ἡ ζωή καταναλώνει τόν ἑαυτό της.

Ὁ Λώτ δέν μπορούσε νά συνεχίσει ὅπως οἱ ὑπόλοιποι τοῦ κοινωνικοῦ του περιγύρου. Στράφηκε κατά τοῦ ἑαυτοῦ του, ἀφοῦ δέν μπορούσε νά τόν ἱκανοποιήσει. Οἱ ἀντιδράσεις του γίνονταν ὅλο καί περισσότερο ἀρχέγονες: καραμαζωφικές.

Γιά τοὺς ἄλλους, αὐτή ἡ πορεία τοῦ δικαστῆ ἦταν πορεία πρὸς τὰ κάτω. Πορεία παρακμῆς. Ἀκόμα καί γιά τή Μύριαμ, πού προσπάθησε νά ἐπιφέρει τόν ἀδερφό της στό σωστό δρόμο, ἡ κατάσταση τοῦ δικαστῆ ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς γενικῆς εὐρωπαϊκῆς παρακμῆς.

«... Ἡ παρακμὴ τῆς Εὐρώπης — ὅπως παρουσιάστηκε γιά πρώτη φορά ἀπὸ τόν Ντοστογιέφσκυ στοὺς ἀδερφοὺς Καραμαζώφ — εἶναι μιὰ ἐπιστροφή στήν Ἀσία, στή Μεγάλῃ Μητέρα, στίς πηγές... Αὐτό τό ἀσιατικό ἰδανικό ἀποτελεῖ τό τέλος τῆς ἀτομικῆς ἠθικῆς καί τήν αὐγὴ μιᾶς καθολικῆς κατανόησης, μιᾶς γενικῆς κατάφασης, μιᾶς νέας ριφοκίνδου-

Δέν τῆς ἔκαναν ἐντύπωση οὔτε οἱ γνώσεις του οὔτε ἡ κοινωνική τοῦ θέση, παρ' ὅτι ἀνῆκε σέ κατώτερη κοινωνική βαθμίδα. Ἄλλά ἀπὸ τὴν ὥρα πού ὁ δικαστής τῆς ἀποκάλυψε ὅτι γνώριζε τὰ πάντα γιά τίς σχέσεις της μέ τόν ἀδερφό της, ἡ γυναίκα τοῦ δόθηκε μέ τόν πιὸ αἰσχροῦ καί ἀπόλυτο τρόπο.

Ἦταν μιὰ ἔνωση κολασμένων.

Ὅσο κράτησε ἡ ἔνωσή τους, ὁ Δικαστής ἐνιωθε σάν ἄγριο ζῶο — ἀλλά λαβωμένο ζῶο, κυνηγημένο ζῶο. Παρασυρότανε στὸν κόσμο τῆς γυναίκας καί τοῦ καταδίκου, ἀντὶ νά τὴν προσελκύει στὸν δικό του κόσμο, κατὰ παραδοχὴν ἀνώτερο. Ἐντούτοις, στή φευγαλέα ἡδονὴ τῆς νύχτας ὑπῆρχαν στιγμὲς κορυφώσεως πού ποτέ στή ζωὴ του δέν εἶχε αἰσθανθεῖ. Καταλάβαινε πῶς ἂν τὴν ἀγαποῦσε ὅπως τὴν εἶχε ἀγαπήσει ὁ κατάδικος, θά μπορούσε νά λυτρωθεῖ. Ἄλλά δέν τὴν ἀγαποῦσε ἄλλοτε πῶς ὁ κατάδικος. Πήγαινε κι ἐρχότανε πάνω σ' ἕνα ξένο σῶμα (σῶμα πού ἐπαιρνε συχνὰ τὴν ὄψη τῆς ἀδερφῆς του) ὅπως ὁ Θεός - Διάβολος τοῦ Χέρμαν Ἔσσε. Τό πρόβλημα ἦταν πῶς ἄλλοτε ἐνιωθε τό Θεό καί ἄλλοτε τό Διάβολο.

Αὐτὰ τὰ δύο δέν βρίσκονταν σέ ἀρμονία ἀλλά σέ σύγκρουση.

«... Ὁ ΑΜΠΡΑΞΑΣ, ὁ Θεός - Διάβολος δέν εἶναι οὔτε Θεός οὔτε Διάβολος. Παραπέμπει σ' αὐτές τίς ιδέες ἀλλά ὁ ἴδιος δέν εἶναι ιδέα. Εἶναι ἄμεση γνώση, ὅπως οἱ γνώσεις τοῦ Ζέν. Ἄν ἐπιχειρήσεις νά τόν δεῖς στά μέρη του, τόν ξεφανίζεις ἀπὸ τό ὀπτικό

νης καί τρομακτικῆς ἀγιότητας. Ὁ Ρῶσος δέν μπορεῖ νά περιγραφεῖ μόνο ὡς ὑστερικός ἢ ἀλκοολικός ἢ ποιητής ἢ ἐγκληματίας ἢ ἅγιος ἀλλά ὡς ἡ συνύπαρξη ὄλων αὐτῶν τῶν χαρακτηριστικῶν. Ὁ Ρῶσος Καραμαζώφ εἶναι κατάδικος μαζί καί δικαστής, ἀπάνθρωπος καί ἀλτρουιστής, εἶναι τόσο ἕνας σκληρὸς ἐγωιστῆς ὅσο καί ἕνας ἥρωας τῆς αὐταπάρησης. Δέν μπορούμε νά τόν καταλάβουμε κοιτάζοντάς τον ἀπὸ μιὰ σταθερὴ, ἠθικολογικὴ ἀποψη. Γι' αὐτόν, τό καλὸ καί τό κακό, τό πάνω καί τό κάτω, ὁ Θεός καί ὁ Σατανάς εἶναι σάρκα καί αἷμα. Οἱ Καραμαζώφ ἔχουν ἀνάγκη ἕνα ὑπέρτατο σύμβολο ταιριαστό στήν ψυχὴ τους, ἕναν Θεό πού εἶναι ταυτόχρονα καί Διάβολος (ὁ ΑΜΠΡΑΞΑΣ;)...».

Οἱ προσπάθειες τῆς Μύριαμ καί τοῦ κοινωνικοῦ περιγύρου νά ἐπιφέρουν τόν δικαστῆ σ' αὐτό πού ονομάζανε φυσιολογικό τρόπο ζωῆς δέν εἶχαν ἀποτέλεσμα. Ἀντίθετα, ἡ γρήγορη μεταστροφή τοῦ δικαστῆ τοὺς ἀπομάκρυνε, ἀκόμα καί τὴν ἀδερφή του. Ὅταν ὁ Λώτ, σέ μιὰ κρίση μέθης, τῆς ζήτησε νά γδυθεῖ μπροστά του ὅπως οἱ Ἀσιάτισσες πόρνες, ἡ Μύριαμ ἔχασε κάθε ἐλπίδα νά τόν συνεφέρει καί τὸν ἐγκατέλειψε.

Ὁ δικαστής προσπάθησε νά λυτρωθεῖ ἀπὸ τὴν ἔμμηνη ιδέα τοῦ ἀκολουθώντας τίς πράξεις τοῦ καταδίκου. Ἐφαξε νά βρεῖ τὴν γυναίκα μέ τὴν ὁποία ὁ κατάδικος εἶχε αἰμομεικτικές σχέσεις. Ὅταν τὴ συνάντησε, ἡ γυναίκα τὸν ἀντιμετώπισε μέ ἀδιαφορία.

σου πεδίο. Γιὰ νά κάνεις τὴν ἀνατομία του, πρέπει νά τὸν σκοτώσεις.

Στὴν αὐγὴ τοῦ πολιτισμοῦ μας, οἱ θεοὶ καί οἱ ἄνθρωποι σχίστηκαν στά δύο: Ἀριμάν καί Ἀχουρα Μάσδα, Ἀπόλλων καί Διόνυσος, Ἰδέα καί Ὑλῆ, Ἰεχωβά καί Βελζεβούλ. Ὁ Ἄμπραξας εἶναι ἡ προσπάθεια ἐπανασύνδεσης δύο πραγμάτων πού ἀποτελοῦν μιὰ ἐνότητα καί γι' αὐτὸ εἶναι προσπάθεια καταδικασμένη. Γιὰ τὸν Χέρμαν Ἔσσε, τὸν Ντοστογιέφσκυ, τὸν Κίρκεγκωρ, τὸν Χάιλντερλιν καί ὄσους τόλμησαν νά προτείνουν μιὰ νέα ἠθικὴ, τὴν ἐποχὴ πού ἡ «νέα ἠθικὴ» ἔβαζε στά στηρίγματά της, ἡ γλώσσα στὴν ὁποία ἔπρεπε νά ἐκφραστοῦν ἦταν δεδομένη. Κληρονόμοι τοῦ Ζωροάστρη καί τοῦ Πλάτωνα, παιδιὰ ἐνός διχοτομημένου Θεοῦ καί μιᾶς κατακερματισμένης συνείδησης, ἔπρεπε νά οἰκοδομήσουν μιὰ θραύσματα αὐτοῦ πού ἀποτελοῦσε μιὰ ἀδιάσπαστη ἐνότητα. Ἀλλά ἡ ἐννοια τῆς ἐπανασύνδεσης μέ χρῆση συμβόλων, μέ χρῆση τοῦ γραπτοῦ λόγου — μέσου κατ' ἐξοχὴν ἀναλυτικοῦ — καταλήγει σέ μιὰ ἀκόμα μεταμόρφωση καί τίποτα παραπάνω. Τό ὄλον δέν ἀνασυντίθεται ἀπὸ τὰ μέρη. Γι' αὐτὸ καί ὁ ἦχος: ΑΜΠΡΑΞΑΣ εἶναι μὴ - λέξη. Ψαρεύεται ἀπὸ τό ἀσυνείδητο ἀλλά ὅταν βγαίνει ἀπὸ κεῖ σπαρταράει λίγο κι ὑστερα ξεψυχάει. Ἡ ζωὴ «ἐν τῇ ἐνότητι» ἀπαιτεῖ μιὰ ἄλλη μορφή γνώσης, ἡ ὁποία δέν μεταχειρίζεται ἀφαιρέσεις παρά ἐννοεῖ τὰ ἴδια τὰ ὄντα. Ὁ Ἄμπραξας εἶναι ἕνα ἠχητικὸ παιχνίδι καταδικασμένο, ὅπως ὅλες οἱ καινοτομίες, νά παραμείνει στό

πεδίο του νοήματος. Θα πρέπει νά ξεπεράσουμε τούς φραγμούς τών μέσων μας γιά νά ξαναβρούμε τό χνάρι του Σατανᾶ - Θεοῦ, του Προμηθέα - Βαλμόν, του καταδίκου - δικαστή. Νά ἀκολουθήσουμε τίς πράξεις καί τά ἐγκλήματα ἄλλων ἀνθρώπων δέν ἔχει νόημα. Ὁ ἐγκληματίας - ἅγιος εἶναι ἕνα πρόσωπο μέ θετική συνείδηση, ὅπως ὁ λύκος τῆς Στέπας ἢ οἱ ἥρωες του Ζάν Ζενέ...».

Ἡ λυσσαλέα καί ἄρρωστη σχέση του δικαστή μέ τήν ἀδερφή του καταδίκου τόν ὀδήγησε στόν κόσμο ἐκείνου πού εἶχε καταδικάσει. Μέ τή διαφορά ὅτι ὁ δικαστής δέν μπορούσε νά ἀποδεχτεῖ αὐτόν τόν κόσμο. Ἦταν ἐγκληματίας μέ ἀρνητική συνείδηση — οἱ πράξεις του προκαλοῦσαν πόνο στόν ἴδιο καί ἀπέχθεια στούς ἄλλους. Ἡ γυναίκα πού εἶχε δεχτεῖ τήν ἀποτρόπαια αἰμομεικτική σχέση μέ τόν ἀδερφό της ὑπέφερε στή σχέση της μέ τόν δικαστή. Ἐνώ ὁ κατάδικος τήν εἶχε κερδίσει μέ ἕνα: «ΝΑΙ», στόν δικαστή δινότανε χάρη στήν ἀνάμνηση καί τόν τρόπο ἐκείνου του ΝΑΙ.

Σιγᾶ σιγᾶ, ὁ Λώτ μάθαινε πώς ἡ ἀγιοσύνη του καταδίκου, ὅπως ἡ ἀγιοσύνη τών Καραμαζώφ στηριζότανε σέ ἕνα ΝΑΙ, σέ μιᾶ κατάφαση. Δέν ὀφειλότανε στίς πρῆξεις τους.

Αὐτός ἐπαναλάμβανε μόνο τίς πράξεις, χωρίς τήν ἀπόλυτη κατάφαση του καταδίκου. Ἐτσι οἱ πράξεις δέν μπορούσαν νά λυτρώσουν.

Ἐγκατέλειψε τή γυναίκα καί τήν προσπάθεια νά

λυτρωθεῖ μέσω τών πράξεων ἑνός ἄλλου ἀνθρώπου. Ἀπέμεινε μόνος χωρίς τήν παρήγορη πίστη του Ἰώβ. Μόνος ἀπέναντι στό τίποτα.

δικαστής ἔζησε λίγα χρόνια ἀκόμα. Πέθανε ἀπό καρδιακή προσβολή, ἕνα μεσημέρι στήν παραλία τών σκουπιδιῶν. Σάν τόν ἥρωα του Τόμας Μάν ἀπό τήν ἀνάποδη. Λίγο πρίν τό τέλος εἶδε — ἡ νόμιζε ὅτι εἶδε — τήν ἀδερφή του νά σχηματίζει μέ τά δάκτυλα τό σημεῖο του μηδενός. Ὁ δικαστής βούλιαξε στή σαίζ - λόνγκ καί μεταφέρθηκε στό Λίντο. Ὁ κατάδικος ἤρθε καί τόν ἀγκάλιασε. Τό ἀγκάλιασμα αὐτό τούς ἔνωσε σέ ἕνα πρόσωπο. Ἐνας ἄγνωστος Θεός τούς εἶχε σημαδέψει. Δέν ἦταν πιά δύο διαφορετικά πρόσωπα ἀλλά τό ἴδιο πρόσωπο. Ὁ δικαστής ὑποδέχτηκε ἥρεμα τόν Μεγάλο Θεριστή, πράγμα πού δικαίωσε τήν ἀγωνία του.

Ἦταν ἡ χάρη.

(Ἡ ἱστορία του καταδίκου καί του δικαστή εἶναι πραγματική ἀλλά συνέβη πολύ παλιά καί δέν τή θυμάται κανένας. Ἀληθινά ἐπίσης εἶναι καί τά ἀποσπάσματα ἀπό ἔργα του Χέρμαν Ἔσσε. Ἐπιφύλαξη ὑπάρχει γιά τά ὑπόλοιπα ἀποσπάσματα, ἐπειδή γράφτηκαν ἀπό τό ἴδιο πρόσωπο πού εἶναι ταυτόχρονα παρατηρητής καί δρῶν πρόσωπο. Δέν ὑπάρχει καμιά ἐπιφύλαξη γιά τόν ὀνομασία Ἄμπραξας, ἡ ὁποία εἶναι ἐπινόηση του Χέρμαν Ἔσσε).

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΔΩΡΙΚΟΣ



Τήν παραμονή τῶν Χριστουγέννων, ὕστερα ἀπό μακρόχρονη ἀρρώστια, πέθανε ὁ Τόλης Καζαντζής. Δέν εἶναι ἐδῶ ὁ κατάλληλος χῶρος (ἀλλά οὔτε, βέβαια, καί ὁ κατάλληλος χρόνος) γιά μιά συνολική, φύχραιμη καί τεκμηριωμένη ἀποτίμηση τοῦ ἔργου του. Οἱ γραμμές αὐτές χαράζονται βιαστικά, χωρίς ν' ἀποβάλλουν τό συναισθηματικό τους φορτίο. Μόνος σκοπός τους: νά τιμήσουν τή μνήμη ἑνός φίλου.

Habent sua fata libelli. Καί οἱ ἄνθρωποι ἐπίσης, θά μπορούσε νά προσθέσει κανεῖς. Ἐναρωτιέμαι: ποιά ἦταν ἡ μοίρα τοῦ Τόλη; Ὅταν γνωρίζεις ἕναν ἄνθρωπο ἀπό τά 18 του χρόνια καί βλέπεις τό τέλος του, ἔχεις κάθε δικαίωμα (μολονότι «δικαίωμα» δέν εἶναι ἴσως ἡ καταλληλότερη λέξη) ν' ἀναρωτηθεῖς γιά τή μοίρα του. Δηλαδή γιά τήν τροχιά καί τήν οὐσία τῆς ζωῆς του ἤ, ἂν θέλετε, γιά τά διαρκέστερα ἴχνη πού ἀφήνει πίσω της ἡ ἐπίγεια παρουσία του.

Εἶναι γεγονός ὅτι ὁ Τόλης ξεκίνησε δημοσιεύοντας ποιήματα, πράγμα διόλου παράξενο τελικά, ἂν ἀναλογιστεῖ κανεῖς καί ἄλλες παρόμοιες περιπτώσεις, λ.χ. τήν περίπτωση τοῦ Γιώργου Ἰωάννου, γιά νά περιοριστῶ σ' ἕνα καί μόνο γνωστό παράδειγμα. Ζήτημα ἡλικίας ἄραγε; Ἡ καί περιστάσεων; Ὑπαινίσσομαι τό λογοτεχνικό κλίμα τῆς Θεσσαλονίκης γύρω στά 1960. Γιατί ὑπάρχουν, γιά τό ξεκίνημα τῆς γενιάς μας, δύο βασικοί ἄξονες ἀναφορᾶς: ἡ *Διαγώνιος* (1958-1983) τοῦ Ντίνου Χριστιανόπουλου καί ἡ *Κριτική* (1959-1961) τοῦ Μανόλη Ἀναγνωστάκη. Καί ὑπάρχουν, γιά ν' ἀκριβολογοῦμε, δύο βασικοί πρωταγωνιστές: ὁ Ντίνος Χριστιανόπουλος καί ὁ Μανόλης Ἀναγνωστάκης, ὁ πρῶτος



ὡς παραπομπή κυρίως στήν ποίηση, ὁ δεύτερος ὡς πηγὴ πολλῶν (πνευματικῶν καί πολιτικῶν) συνδηλώσεων.

Τό βέβαιο πάντως εἶναι ὅτι, σέ μιά δεύτερη φάση, ὁ Τόλης μετακινεῖται ἀπό τήν ποίηση πρὸς τήν κριτική. Τό φανερόν οἱ βιβλιοκρισίες του, ὅσες δημοσίευσε στή *Διαγώνιο*, πιστοποιώντας ἔτσι ἕνα διαρκέστερο ἐνδιαφέρον γιά τή θεσσαλονικιώτικη πεζογραφία, πράγμα πού μαρτυρεῖται, ἄλλωστε, καί ἀπό τή σχετικά πρόσφατη συναγωγή μελετῶν του στόν τόμο *Ἡ πεζογραφία τῆς Θεσσαλονίκης* (1991).

Τό οὐσιῶδες εἶναι ὅ,τι σέ μιά δεδομένη στιγμή, ὁ κριτικός-μελετητής γίνεται ἀφηγητής. Γίνεται; Ἡ μήπως ἀνακαλύπτει τόν καλύτερο ἑαυτό του; Γιατί μοῦ φαίνεται πῶς ὅ,τι, στήν περίπτωση αὐτή, ἀποτελεῖ πραγματική «ἐνηλικίωση» (μέ τήν πνευματική σημασία τοῦ ὄρου) εἶναι ἡ πρόσβαση σ' ἕναν χῶρο σύμφυτο μέ βαθιές ἐσωτερικές ἀνάγκες. Ὅσοι ἔχουν γνωρίσει τόν Τόλη ἀπό κοντά, ἀσφαλῶς δέν ἀγνοοῦν τό ἀφηγηματικό του χάρισμα, τό χιοῦμορ του καί τό ἀνεξάντλητο ρεπερτόριό του σέ πραγματικές ἢ φανταστικές ἱστορίες. Πράγμα πού ἐξηγεῖ, φαντάζομαι, καί τήν ἀπασχόλησή του μ' ἕναν ἄλλον

«παραμυθᾶ» τῶν γραμμάτων μας: τόν Γιάννη Σκαρίμπα. Μέ αὐτούς τούς ὄρους, ἡ ἀφήγηση ἀποβαίνει ὁ μαγικός κόσμος τῆς μνήμης, ὅπου σημασιοδοτοῦνται οἱ σχέσεις μέ τή γλῶσσα καί ταυτόχρονα ἀνασύρονται, ἡ μιά μετά τήν ἄλλη, πολυάριθμες κατοχικές καί μετακατοχικές ἐμπειρίες. Ἡ ἀφήγηση, δηλαδή μιά ὀρισμένη ἀποψη τοῦ χρόνου. Καί κάτι ἀκόμα: μιά περιοχὴ πού ἀποτελεῖ ὄχι μόνο «ἐνηλικίωση», ἀλλά καί «τό τελευταῖο καταφύγιο».

Μίλησα κιόλας γιά μοίρα. Ἐννοῶ, ἐντελῶς ἀπλά, αὐτό πού λέει ἕνας στίχος τοῦ Ἀναγνωστάκη: «κανεῖς δέν προφταίνει». Οὔτε καί ὁ Τόλης πρόφτασε τελικά. Δέν πρόφτασε λ.χ. νά ἐξαντλήσει τά πλούσια ἀποθέματα τῆς μνήμης του, νά ξεκαθαρίσει τίς σχέσεις του μέ τή γλῶσσα (ἀλλά τίς ξεκαθαρίζει ἄραγε κανεῖς ὅταν εἶναι συγγραφέας;) ἢ νά ὀλοκληρώσει, αὐτός ὁ ἀθεράπευτα καί ἀποκλειστικά Θεσσαλονικίος, τήν ἐπαφή του μέ τόν χῶρο του. Μαζί μέ τή ζωή του, κόπηκε ἀπότομα καί τό νῆμα τῆς ἀφηγησῆς του, ἀφήνοντας σέ μᾶς, τούς φίλους του, τή δυνατότητα νά τό συνεχίσουμε μέ τή μνήμη μας.

Χάσαμε ὅμως τό πιό τίμιο: τή μορφή του.

Παν. Μουλλᾶς

Ματιές στά περιοδικά

Θέσεις, τ. 37, Οκτώβριος – Δεκέμβριος 1991

Σ' αυτές τις τελευταίες *Θέσεις* διαβάζουμε για τις ανατροπές της ΕΣΣΔ (Τ. Κυπριανίδης), για την τεκμηρίωση των «νέων ιδεών» της Δεξιάς, (Θρ. Λειβαδίτης), για τον Συνασπισμό και την «πρόοδο μιας άμεμπτης Άριστερας» (Χ. Τυροβούζης), μία προσέγγιση του μάρκετινγκ και της διαφήμισης (. Βαλλιάνος), για τον Γκράμι και την κριτική του αμερικανισμού (G. Baratta), για την σαισιμονική ούτοπία (Χ. Γιαννούλη), για την νεοοικονομική έρμηνεία του κέρδους (Γ. Σταμάτης) καθώς και για τη ρύπανση του Λεκανοπεδίου Ιωννίνων από τη Βιομηχανία ΟΛΒΙΕΞ (Θ. Μπόκαρης).

Νέα Οικολογία, τ. 87, Ιανουάριος 1992

Μέ άρθρα για τό κλίμα, τούς «πράσινους» φόρους, μέ θέματα πολεοδομίας και οικογεωγραφίας («Αθήνα, επιστροφή στην πόλη του χτές», «Υγρότοποι: τό Δέλτα του Ίλισσού», «Η απόδασωση του Καμερούν»), αυτό τό τεύχος του περιοδικού. Άκομη, οί μόνιμες σπλές επικαιρότητας, πολιτικής και κοινωνικής, και οί σελίδες μέ ειδήσεις για την περιφέρεια της χώρας μας και μικρές οικολογικές ειδήσεις από τόν διεθνή χώρο.

Τό Δέντρο, τ. 64-65

Άφιέρωμα στις γραφές της περεστρόικα, σέ μία προσπάθεια καταγραφής των όγεων της σύγχρονης ρωσικής πεζογραφίας. Διαβάζουμε κείμενα γνωστών και λιγότερο γνωστών λογοτεχνών στην Ελλάδα όπως τών: Α. Ρυπακώφ, Β. Μουρτζάκωφ, Βλ. Κρουπίν, Φ. Ίσκαντέρ, Γκ. Γκολοβίν, Β. Έρσβέγιεφ, Β. Σαλάμωφ, Β. Ποπόφ, Βλ. Σορόκιν, Τατιάνα Τολστάια, Λιουντμίλα Πετρούσεφσκαϊα κ.ά. Άκομη, σχόλια για την πνευματική (καί μή) επικαιρότητα στά «Φύλλα» του περιοδικού.

Έκπαιδευτική Κοινότητα, τ. 14, Νοέμβριος – Δεκέμβριος 1991

Για την αξιολόγηση των εκπαιδευτικών μιλά στο περιοδικό ο Μπάμπης Νοῦτσος, μέ άφορμή τις τελευταίες ρυθμίσεις του ύπουργείου Παιδείας για τό θέμα, και μέ τό ίδιο αντίκειμενο όχολεϊται και ο Δ. Βεργίδης. Επίσης σ' αυτό τό τεύχος υπάρχουν άρθρα για διάφορα προβλήματα και θέματα πού άπτονται της εκπαίδευσης, μεταξύ άλλων για τόν συνδικαλισμό και τις γυναικές εκπαιδευτικούς, για τις φυλετικές διακρίσεις στην εκπαίδευση των Τσιγγάνων, καθώς και για τά προβλήματα της μαθηματικής παιδείας και προτάσεις για την ανανέωση της.

Διαβάζω, τ. 278, 8.1.92

Άφιερωμένο στον Γ. Βιζυινό αυτό τό τεύχος, μέ χρονολόγιο, στοιχεία για τή ζωή και τό έργο του, τή σχέση του συγγραφέα μέ τόν ευρωπαϊκό ρεαλισμό, (Κ. Μαμώνη), μέ ένα έκτεταμένο άρθρο για την επανεκτίμηση των «συνειπειών της παλαιάς ιστορίας» από τόν Β. Άθανασόπουλο· επίσης περιλαμβάνονται στο άφιέρωμα άρθρα του Φ. Ούάιπ — «Συνέπειαι», του Κώστα Χωρεάνθη — «Στόν Έλικώνα των άρχέτυπων ποιητικών μορφών», της Ε. Ποταμιάνου-Παλλαντίου — «Βιζυινός, αυτοκαταγραφόμενος και μυθολογών, έτεροαναλυόμενος και μή». Τέλος, έπιλογή βασικής βιβλιογραφίας για τόν συγγραφέα από τόν Β. Άθανασόπουλο.

Η Τομή 301, τ. 1

Για τούς φοιτητές, μεταπτυχιακούς και προπτυχιακούς του τομέα της Άρχαιολογίας και της Ιστορίας της Τέχνης του ΑΠΘ, πού συμμετέχουν στην περιοδική έκδοση *Τομή 301*, η άρχαιολογία δέν έξαντλείται στο δαυμασμό των πολύτιμων και λεπτοδουλεμένων αντικειμένων πού τόσο γενναϊόδωρα μάς χαρίζει η έλληνική γη, στή λεπτομερή περιγραφή τους και τέλος στή φύλαξή τους στις άποθήκες κάποιου μουσείου, η στην καλύτερη περίπτωση στις προθήκες αυτού.

Άναζητᾶ τόν άνθρωπο-δημιουργό τους πού για χρόνια είχε παραμεληθεί και τούς κοινωνικούς, οικονομικούς, θρησκευτικούς, πολιτειακούς δεσμούς του πού του επέτρεπαν, άπαγόρευαν, έβάλλαν να συμπεριφέρεται μέ τόν τρόπο εκείνο πού φθάνει σ' έμάς μέσα από τά άρχαιολογικά κατάλοιπα.

Έπιδιώκει όλος αυτός ο προβληματισμός να ξεφύγει από τις κεκλεισμένες θύρες των άρχαιολογικών συνεδρίων, ανακοινώσεων, πανεπιστημιακών παραδόσεων, άκόμα και από τά «πνυγάκια»

στούς διαδρόμους και τά σπουδαστήρια του πανεπιστημίου και να προσεγγίσει τό ευρύτερο μη «ειδικό» κοινό. Η άνασύσταση του ιστορικού παρελθόντος άφορᾶ και άνήκει σέ όλους και όλοι δικαιούμαστε μέρος από αυτό.

Η *Τομή* ενδιαφέρεται να ένισχύσει τις προσπάθειες πού θά καταστήσουν την άρχαιολογική γνώση πίο πλατιά μέσα από τά εκπαιδευτικά προγράμματα, τά σχολικά έγχειρίδια, την αυτοπρόσωπη παρουσία των ενδιαφερομένων κατά την ώρα της άνασκαφικής εργασίας. Άγωνιά, έπιδιώκει, προσδοκεί τή γέννηση μιας άλλης άρχαιολογικής, σέ τελική άνάλυση, πολιτιστικής παιδείας πού δέν τανταλεύεται στις κατά καιρούς, πολιτικές, «έθνικές» έπιδιώξεις.

Έάν τίποτα άπ' όλα αυτά δέν καταφέρει, θά μένει τουλάχιστον μέ τήν ίκανοποίηση ότι δέν δέχθηκε άκριτα την άρχαιολογική πραγματικότητα, ότι δέν έκλεισε τά μάτια της στούς νέους προβληματισμούς της άρχαιολογικής έπιστήμης και ίσως και τό κυριότερο ότι δέν συνέβαλε στην άπομόνωση των έπιστημονικών βίων του τομέα της άρχαιολογίας.

ΤΟ ΜΕΤΕΩΡΟ ΒΗΜΑ ΤΟΥ ΠΕΛΑΡΓΟΥ

ΤΟΥ Θ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ

Συγκίνηση ή έντυπωσιοθηρία;

Από πάντα, από την «Αναπαράσταση» ήδη, ο σκηνοθέτης Θόδωρος Ἀγγελόπουλος ήταν λάτρης του «ύψηλου»: ή πολιτική, ή επανάσταση, ή Ἀριστέρα, ή ἥττα, οἱ ἐλπίδες πού κατέπεσαν ἀντικαταστάθηκαν βαθμιαία ἀπό τὰ ὑπαρξιακά ἀδιέξοδα, τὴν ἀνάγκη νοσηματοδότησης τοῦ προσωπικοῦ, τὴν ἀνακάλυψη τῆς μοναξιάς, μέχρι τὴν τελευταία ταινία, ὅπου προστίθενται προβληματικές περὶ ἐθνοτήτων, ταυτότητας, συνόρων, προσφυγιάς, ἀξιοπιστίας τῆς πολιτικῆς... Στὶς «Μέρες τοῦ '36» καί, ἰδίως, στό «Θίασο» παγίωσε καί τό προσωπικό του ὕφος προσέγγισης τῶν θεμάτων του: τὰ πρόσωπα τῶν ταινιῶν του εἶναι φορτισμένα συμβολικά, φορεῖς ταξικῆς συνείδησης πού-κινεῖ-τὴν-Ἱστορία-πρός-τὰ-μπρός. Κινούνται σέ κινηματογραφικούς χώρους εὐρεῖς, τελετουργικά, καί ὁ, τι ὑποκινεῖ τὴν κίνησή τους εἶναι ἡ ἱστορική ἐξέλιξη, ἐνῶ ἀπουσιάζει ἡ χαρακτηριστολογία τους· ἀντ' αὐτῆς δίνεται ἔμφαση στὴν τραγικὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου-ὑποκειμένου τῆς ἀλλαγῆς, δάνειο στοιχείο ἀπό τὴν ἀριστοτελικὴ ἐκδοχὴ τῆς τραγωδίας. Τέλος, ἐπιλέγεται κινηματογραφικά ἡ χρήση τοῦ μονοπλάνου, μέ τίς εἰκόνας νά ἐκτυλίσσονται σέ μακρὰ πλάνα-σεκάνς, καί μέ ἰδιαίτερη φροντίδα στὴ σπουδὴ τοῦ χρόνου: ἡ ἀφήγηση δέν ἐκτυλίσσεται πάντα εὐθύγραμμα, οἱ χρόνοι διαπλέκονται ἀκόμη καί στό ἴδιο πλάνο, ἀντὶ τῆς ἀλληλουχίας τῆς χρονικῆς ἐξέλιξης προτιμᾶται ἡ ταξινόμηση τῆς ἀφήγησης μέ βάση τίς δομές πού παράγει ἡ μελέτη τῆς ταξικῆς πάλης καὶ ὄχι ἡ συμβατικὴ ἐμμονὴ στοὺς εὐθύγραμμους κώδικες ἀνέλιξης τῆς δράσης. Τέλος, ἔμφαση δίνεται στὴ σύνθεση τῶν κινηματογραφικῶν κάδρων, τὰ ὁποῖα πλαισιώνονται ἀπό εἰκαστικὴ φροντίδα πού ὀρίζει ἓνα αἰσθητικὸ πεδίο φροντισμένο ἰδιαίτερα, ἐξιδανικευμένο πεδίο ἀναπαράστασης τῶν μηχανισμῶν τοῦ ὕψηλου — τῆς κίνησης τῆς Ἱστορίας, σ' ἐκείνη τὴν περίπτωση.

Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τό ἀποτέλεσμα —κατὰ τοὺς πολλοὺς ἰδιαίτερος ἐπιτυχημένο—, ἀνεξάρτητα καὶ ἀπὸ τό γεγονός ὅτι ὁ μοντέρνος κινηματογράφος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀσκοῦνταν σέ αἰσθητικούς ἀκκιμοὺς πού υἰοθετοῦσαν τὴν πολιτικὴ δυναμικὴ τῶν μαζῶν στό κοινωνικό πεδίο (βλ. καί Μ. Γιάντσο, βασικό πρότυπο ἀπ' ὅπου ἀντλήσε στοιχεῖα τῆς γραφῆς του ὁ Θ. Ἀγγελόπουλος), οἱ ταινίες ἐκείνης τῆς περιόδου εἶχαν μιά συνέπεια· ἡ Ἱστορία δέν ἦταν κάτι χαμένο γιὰ τὴν Ἀριστέρα, καὶ ἡ ἀφηγηματικὴ λογικὴ εἶχε νόημα. Στὴν πορεία τὰ πράγματα χαλάωσαν.

Βαθμιαία, ὑποτιμήθηκε ἡ ἀναλυτικὴ ματιά στοὺς παράγοντες τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης, μέ ἀποτέλεσμα ταινίες πού ἐχώρησαν τὴν ἀνάλυση τῆς πάλης τῶν τάξεων καὶ τῆς Ἱστορίας σ' ἓνα δυσσερμηνετο στυλιζάρισμα («Κυνηγοί», «Μεγαλέξανδρος»). Ὅταν, ἀργότερα, ὑποχώρησε ἡ ἐλκτικὴ δύναμη τῶν ἀριστερῶν ἰδεῶν ἐξαιτίας τῶν ἀμφισβητήσεων τοῦ «θαύματος» τῶν χωρῶν τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ ἀλλὰ καὶ τῆς ἐμβέλειας τῶν δυτικῶν ἀριστερῶν κομμάτων (καὶ αὐτῶν τῆς χώρας μας), ὁ Θό-

δωρος Ἀγγελόπουλος καταπιάστηκε μέ σειρά ἄλλα θέματα, χωρὶς νά καταφέρει νά ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴ μονομέρεια τοῦ στυλ· ταινίες πού τίς ἀφοροῦσαν θέματα ὑπαρξιακῆς ἀγωνίας, μέχρι καὶ ἡ ἐθνικὴ συμφιλώση, χάνονταν σέ γενικόλογες κοινοτοπίες πού προσπαθοῦσαν νά ἀποκρύψουν τὴν ἀμηχανία τους πίσω ἀπὸ ἓνα ἐντυπωσιακὸ «ἀμπαλάζ» — γενικά πλάνα, ὀμίχλες, βροχές, τελετουργικὲς κινήσεις τῆς μηχανῆς, τελετουργικὴ κίνηση τῶν σωμάτων. Ὁ «θαυμαστός καινούργιος κόσμος» πού εἶχε κατὰ νοῦ νά ἀνασυνθέσει ὁ σκηνοθέτης παρέμενε μετέωρος ἐπειδὴ τὰ στοιχεῖα πού θὰ τὸν ἔκαναν ἀναγνωρίσιμο, πού θὰ προκάλουσαν τό κοινό του σέ ἐπικοινωνία, ἦταν ἀσαφῆ, διφορούμενα, σύμβολα ἀτεκμηρίωτα, εἰκόνας ἀντιφατικές. Οὔτε ρεαλισμός, οὔτε συμβολισμός, πολλὴ ἠθικολογία, ἐπιδλητικά τοπία ὅπου τὰ κορμιά τριγυρίζουν ἀμήχανα καὶ λίγο ἀργότερα (ὅταν οἱ διεθνεῖς συμπαραγωγές ἐπέβαλαν στό σκηνοθέτη τὴν χρησιμοποίησιν διεθνοῦς κάστ) καὶ διεθνεῖς στάρ, χωρὶς ὁ ρόλος νά τοὺς δικαιολογεῖ — ἀπλῶς, τοὺς χρειάζόταν ἡ ἐμπορικὴ πλευρὰ τῆς ταινίας, αὐτοὺς καὶ τὴν αἴγλη πού ἔφεραν πάνω τους ἀπὸ τὰ παλιά.

Οἱ ταινίες τοῦ Θόδωρου Ἀγγελόπουλου, μεγαλόπνοες ἀπόπειρες πού ἐπιθυμία τοῦ σκηνοθέτη εἶναι νά ἔχουν πάντα μιά καιρία τοποθέτηση γιὰ μεγάλα προβλήματα τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἔτσι ὅπως δομοῦνται θὰ ἔπρεπε νά δίνουν τὴν εἰκόνα ἐνός ἀπόλυτα ἐλεγχόμενου κινηματογραφικοῦ δοκιμίου. Ὅπως στὰ δοκίμια ἡ μιά λέξη ὀδηγεῖ στὴν ἄλλη μέ ἀποδεικτικό τρόπο, ἔτσι καὶ στὶς ἀντίστοιχες ταινίες θὰ περιέμενε κανεὶς νά συμβαίνει κάτι ἀντίστοιχο. Δέν εἶναι ἔτσι, ὅμως.

Τὸ «Μετέωρο βῆμα τοῦ πελαργοῦ», ὁ σκηνοθέτης ἀφορμᾶται ἀπὸ τό πρόβλημα τῶν συνόρων. Ὁ διεθνισμός του ἔχει περισσότερο νά κάνει μέ τὴν ἀντίληψη γιὰ ἓναν πλανητικὸν κόσμον (πού, ἐξ ὀρισμοῦ, φαντάζει σάν κάτι «καλόν») καὶ λιγότερο μέ τό ζήτημα τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων ἐθνικιστικῶν ψυχώσεων, πού ἔτσι καὶ ἀλλιῶς ἀπουσιάζουν ἀπὸ τὴν ταινία. Τό κλίμα βαρύνει ἡ ἀπογοήτευση ἀπὸ τὴν πολιτικὴ (καλύτερα ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἠθικὴ τῶν δυτικῶν δημοκρατιῶν), γι' αὐτό καὶ ὁ παρῶν-ἀπῶν ἥρωας (Μ. Μαστρογιάννι) διαβάζει στὴ Βουλὴ, ἀντὶ τῆς συνήθους ἀγόρευσής του, ἓνα ποίημα καὶ μετὰ ἐξαφανίζεται. Τὸν ἀναζητεῖ ἓνας δημοσιογράφος, μαζί μέ ἓνα τηλεοπτικὸν συνεργεῖο, γιὰ νά ἀποκαλύψει — μέσω τῆς τηλεόρασης, στόν κόσμον — τὴν ἀλήθεια του. Πάνω σ' αὐτό τὸν καμβά διαπλέκεται ἓνας στοχασμός γιὰ τὰ σύνορα, γιὰ τοὺς τεχνικούς διαχωρισμούς τῶν ἀνθρώπων καὶ γιὰ τίς ψυχώσεις πού τοὺς προκαλοῦν.

Γιὰ ἄλλη μιά φορά, ὁ Θ. Ἀγγελόπουλος μεθοδεύει μιά ἐπίτηδες ἀσαφῆ ἀφήγηση. Σέ τί συνίσταται ἡ ἀπογοήτευση τοῦ πολιτικοῦ — στό ὅτι τό Κοινοβούλιο ἀναλώνεται σέ μιά, ἐν πολλοῖς τεχνικὴ, ξύλινη γλώσσα πού προωθεῖ συμφέροντα; Μά αὐτὴ δέν εἶναι ἡ δουλειὰ τῆς Βου-



λής; Τί ζητάει με τόση αγωνία ή Ζάν Μορώ; Τόν χιμένο άντρα της ή, μήπως, τήν ήσυχία της; Τί σημασία μπορεί νά έχουν για ένα φιλόσοφο λόγο τά όρόσημα πού θέτει ή πολιτική (τό 1992, τό τέλος του αιώνα κ.λπ.); 'Από πού ή έκφραση «ή μελαγχολία του αιώνα» νομιμοποιείται ως αποφαντική πολιτική θέση; Γιατί έχει ενδιαφέρον άλλο από εκείνο της γραφικότητας ένας παπιάς πού ανεβαίνει τήν άνηφόρα πάνω σ' ένα ποδήλατο; (Θυμηθείτε ένα ανάλογο πλάνο στον Μπρεσσόν και θά καταλάβετε). Καί, τέλος, είναι δυνατόν νά αποκαλύψει τήν αλήθεια ένα συνεργείο τηλεόρασης, ταγμένο νά έντυπωσιοθηρεί ψάχνοντας ντοκουμέντα πού σοκάρουν — σέ αντίθεση με τήν ύψηλή τέχνη πού άναζητεί τό «ιερό» τής ανθρώπινης κατάστασης;

Πολλοί διανοούμενοι του κινηματογράφου, κατά καιρούς, έχουν καταπιαστεί με τήν άνθρωπότητα και με τήν έννοια του ύψηλου. Όλοι φρόντιζαν νά προσφέρουν άναγνώσιμους ίσχυρισμούς, όλοι — από τόν Ντράγιερ στον Μπρεσσόν, από τόν Μπέργκμαν στον Ταρκόφσκι — έπαιρναν τήν εύθύνη τής θέσης αυτής. Στόν κινηματογράφο κάτι τέτοιο προϋποθέτει τό έργο: ένας κόσμος πού κατασκευάζεται με μιά λογική όφείλει και τή λογική του νά ύπηρετεί αλλά και νά είναι σαφής. 'Η ύψηλή τέχνη μπορεί νά περιλαμβάνει πολύσημες διατυπώσεις, ώστόσο πρώτα και κύρια περιλαμβάνει διατυπώσεις. Στο

«Μετέωρο δήμα του πελαργού» υπάρχουν βαρύγδουπες αποφάνσεις, όμως άπουσιάζουν οί διατυπώσεις. Τό φίλμ είναι μιά άναρθρη σύνθεση έντυπωσιακών εικόνων, άσύνεκτη, συγχυσμένη.

Υποστηρίζουμε ότι ό Θ. 'Αγγελόπουλος προσεγγίζει τά νομοτελειακά και τά μεγάλα τής έποχής του μέσω των μηχανισμών τής πληροφόρησης — έφημερίδες, περιοδικά, τηλεόραση. Οί μηχανισμοί πού καταχωρίζουν στίς δέλτους τους τό έφήμερο, όπως άποσπασματικά τό παρουσιάζουν, τό ίδιο άποσπασματικά τό σχολιάζουν. Κι ό Θ. 'Αγγελόπουλος τό ίδιο κάνει. Συνθέτει ένα σύμφυγμα άσύνεκτων εικόνων και έπιχειρεί νά τό σχολιάσει. Τήν άδυναμία του νά προσεγγίσει τό ύψηλό κατά τρόπο έγκυρο, δηλαδή φιλοσοφικό, τή μεταστοιχειώνει σέ έπιτηδειότητα. 'Αποκρύπτοντας έπιμελώς τίς άναφορές του από τόν εύτελή χώρο των ΜΜΕ, στηρίζεται στην ύψηλή κινηματογραφική δεξιοτεχνία των συνεργατών του. Χάρη στά έπιτεύγματά τους έντυπωσιοθηρεί — έτσι όπως θά 'κανε τό οποιοδήποτε τηλεοπτικό κανάλι, πού άναζητεί εικόνες έντυπωσιακές για νά κορέσει τή δίψα του κοινού του νά δει.

Τό σινεμά, όμως, δέν είναι τελετή έντυπωσιασμού. Είναι τελετή μήησης και συγκίνησης.

Ηλίας Κανέλλης